

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- 1.- Յ. ԿԱՐԱՊԵՆՑ Անդրամեդա գնացող կա՞յ
- 11.- ՎԱՐԱՆԻ Հարսանիք
- 12.- » Կերպարփոխում
- 13.- Ն. ՔԱԶԱՆՁԱԳԻՍ Վերախաչուած Քրիստոսը
Հայացո՛ց՝ Ս. ՏԵՐ ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ
- 24.- Ա. ՃԻԻՂԵԱՆ Մարմինիդ մէջ երկնքնէր
- 25.- Գ. ՄԱՀԱՐԻ Ծնողած փշալարեր
- 35.- * * * «Լնացման ու փափուկ ճնշման»
տարիներէն ետք...
- 37.- Դ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ Ապրելու իրաւումք
- 45.- Յ. ՕՇԱԿԱՆ Նամակներ՝ Ն. Սարափեանին
- 51.- Լ. ՄԿՐՏԶԵԱՆ Գերմանալեզու գրականութիւնը
1920-1980 թուականներին
- 62.- * * * Լոյս տեսած գիրքեր
- 69.- * * * Մշակութային լուրեր

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ և ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԻԷ՝ ՏԱՐԻՆՈՒ

ԹԻՒՆ 6

ՅՈՒՆԻՏԻՍ

1944

ՊԵՏՐՈՒԹ

3. ԿԱՐԱՊԵՆՑ

ԱՆԴՐՈՄԵԴԱ ԳՆԱՑՈՂ ԿԱՅ

.....*

Ամառնային այն գաղջ ու տարեցուցիչ օրերից մէկն էր, երբ մարդ ու—
զուս է աչքերը փակել ու անկնայ:

Նրանք քայլում էին ծառուղու նիւտ մէջտեղից ղէպի առաջացող երե—
կոն: Փաստօրէն, երեկոն արեւ կէտից արեւմուտք էր դնում, իսկ այդ պահին
իջկ էր ծառուղու վրայ, հեռուս մասի մոխրագոյն, ապա թանձր կանաչ, իսկ
աւելի վեր՝ կապույտի յաղթանակը՝ բարդիների վրայ, բարդիներից վեր, ամէ—
նաւ բնութեան հեքը, համբերատար, յարուսեւ առաջընթացը ծառերի, թփե—
րի ու երկարավիզ խոտերի, մի օր ի սպաս խղղկոյ մօտակայ աներր, վերա—
դառնալու նախապատմական վայրի արապետութեան:

Նու երկայնատարու նք, նիւտը, ջրային մի մարդ էր, իսկ կիրը ապրում էր
բնագոյներով ու երազներով: Գործնական էր, որքան որ անհրաժեշտ է: Իր
ներսում բանաստեղծութիւն էր գրում եւ շնչառակի մարդկանց աչքերին
նայում:

Քայլելիս նրանք երբեմն տատանում էին, նրանց թեւերն ու կողերը

digitised by A.R.A.R.@

միմեանց էին բախուի մ, ապա նրանք Հեռանում էին իրարից՝ ժամանակում ուրապէս մոռանալով իրար: Նա անմիջապէս զգաց Ուայդըն լճակի մեռած ջրերի նեխած բնտանի հոտը եւ արագացրեց քայլերը: Եղած-չեղածը ճահճանման մի փոս էր ճամբի ոլորում այն կէտում, ուր անձրեւի ջրերը թակարդու էլով աւազան էին զարձել: Նա փորձել էր հետեւել Հենրի Դէյվիդ Քորոյի օրինակին՝ ապաւինելով բնութեանն ու իր հնարամտութեանը: Վերջում բնութիւնը նրա յաղթել էր նրան: Ամէն ինչ եւ ամէն ոք յաղթել էր նրան: Այդ պիտով նա մնացել էր անտիկ:

Կինը հիմա գլուխը մի քիչ թեք, աչքերում ահապին խանդաղատանք, նայում էր նրա հետզհետէ հալոյ ուրուագծին ծառու դուրեկման այդ խոռոչում: Կարծես լեռներից իջած հինաւուրց մարգարէ լինէր: Կինը մտածեց, որ զնայով աւելի շատ է սիրում նրան: Յետոյ՝ նրա կերպարը անյայտացաւ ծառերի վիթխարի ստուերների տակ: Սակայն կինը գիտէր, որ ծառերից այն կողմը մարդագետիկներն են, բնդարձակ, կտնայ, ծփաւն մարդագետիկները, որոնց վրայ երկինքը տարածել էր իր անծայրածիր մանուշակի թերթիկները: Դաշտերում երեկոն դեռ մատղայն էր:

Կինը հասաւ Ուայդըն լճակին, դէս ու դէն նայեց, նա չկար: Կանչեց՝ անուրը ազազակեց, նա չկար: Դաշտի եղրին հասաւ, դաշտի շուրջ կողմը նայեց, նա չկար: Վերադարձաւ, անտառը մտաւ, նորից կանչեց, արահետից արահետ անցաւ, նա չկար: Կինը նստեց ճամբի եզրին, սպասեց, նա չեկաւ: Երբ երեկոն երկարեց, նա մենակ տուր վերադարձաւ, հեռախօսով կապուեց աւանի ոտով-կանուխեան հետ, բացատրեց, կրկնեց, կենսական տուեալներ թուեց, ասաց, որ նա կար եւ ապա չկար: Դեռ չմթնած՝ չըջանային ապահովական անձնակազմի անդամներ, հրազ ու բարձրախօս ձեռքներն առած, դաշտ ու հանդըն-կան, ծառ ու ծառաստան, եկան բողբոլու եցին լճակի շուրջ: Ետևում վրայ հասան հրդեհաշէկ երկու ահարկու ինքնաշարժներ հասաւ խողովակներ նետեցին լճակ, ջուրը գուրս թափեցին, լճակի յատակում միայն բեկուած ծառերի կոճղեր գտան, ճարահատ՝ իրար երեսի նայեցին եւ խօսեցին: Նախ կինը խօսեց.

- Հասաւ ճամբի անկիւնադարձին ու կորաւ:
- Դուք տեսա՞ք նրա անյայտանալը:
- Այս ամբողջը մի անկեթարթ տեսեց: Նախ կար, ապա չկար:
- Արտառոց յոյս տեսա՞ք:
- Ոչ մի արտառոց յոյս:
- Մեքենական արտառոց բզզոց ինչպէ՞ս:
- Ոչ մի մեքենական արտառոց բզզոց:
- Գուցէ՞ տոհմ անդիւ էն: Ինքնաշարժ անցա՞ւ այս ճամբից:
- Ոչ մի ինքնաշարժ:
- Ձիաւո՞ր ինչպէս:
- Ձիաւ որ չտեսցու այս ճամբից:
- Գուցէ համարաձել է:
- Ի՞նչ եւ յիմար-յիմար, բաներ գուրս տային: Մարդ ինչպէ՞ս կարող է համարաձել: Մի՞թէ Քրիստոս էր:
- Ոչ, Քրիստոս չէր, շատ սովորական մարդ էր:
- Մարդ ինչպէ՞ս կարող է անյայտանալ:
- Ես էլ նույն հարցն եմ տալիս:
- Ես յաւելեալ հարց չեմ ուզում, այլ՝ պատասխան:
- Նման զէպք անցեալներում տեղի ունեցե՞լ է:
- Ոչ:
- Ուրեմն, նախկիններում նա երբեք չի անհետացել:
- Որքան գիտեմ, ոչ:

2023 Digitized by

133-2000
A.R.A.R.®

- Իսկ այն որ չգիտէք:
- Այն որ չգիտեմ, չգիտեմ:
- Ուրեմն հաւանական է, որ գիտէք որ չգիտէք:
- Այդ հաւանականութիւնը միշտ կայ:
- Ուրեմն հաւանական է, որ նա կա՛մ անյայտացել է, կա՛մ ոչ:
- Այս օրերին ամէն ինչ հաւանական է:
- Հարբա՞ծ էր:
- Ոչ:
- Ինչ-որ տարօրինակ էր:
- Նա միշտ էլ ինչ-որ տարօրինակ էր:
- Գուցէ վիշապի կեր է պնացել:
- Ես վիշապի-միշապի չեմ հաւատում:
- Հապա ի՞նչ գրեւէ մտտեանում:

• •

Եթէ հատենք լոյսի թուի վրայ եւ երկվայրկեանը 186 հազար մղոն կամ գրեթէ 297 հազար կիլոմետր արագութեամբ ուժբանք, 100 հազար տարուց հազիւ հասնենք Կաթնածիրի միւս ծայրը:

Յետոյ կանդնու՝ ամսում ես, թէ ինչո՞ւ եմ ես ինձ մենակ զգում:

Երեք տարեկան էի, երբ ինձ Թաւրիզից Թեհրան տարան, Թեհրանից Ղազուին, ապա նորից Թաւրիզ, ուր իմ խնամքը յանձնեցին նախ Աստղիկ Շարաբոյրիս, յետո՛ւ՝ Վարդանիւշ եւ Սաթենիկ Շարաբոյրեանիս, ապա նորից Աստղիկ Շարաբոյրիս: Այդ միջոցում մի կերպ ինձ անդաւորեցին Թաւրիզի Սէն Վինսան դը Պու Ֆրանսական գիշերօթիկ դպրոցում, ուր բազմազգի որբերի մէջ յայտնարեցի մենու թեան խորքն ու տարածքը:

Գիտէ՞ք իմ տունը: Ո՛վ գիտէ իմ տունը:

Ես այնպէս երջանիկ էի Արեգակնային Համակարգութեան մէջ: Գիտէի Եւզլայի փողոցը եւ այնտեղից Կաթնածիրի չորս ծիրերը երկարող աստղափուշին: Փաստօրէն, Կաթնածիրն է իմ տունը: Կաթնածիրում կան 100 միլիարդ այլ արեգակներ: Ես մի օր պիտի գնամ գտնեմ իմ եզրայրներին ու քոյրերին, չէ՞ որ հիմնական մի պտտման կայ: Այլապէս աշխարհի մոխիրը ես ո՞ւմ գլխին թափեմ:

Մենու թիւը գալիս է դադարադողի, ծուարում ներսի ծածուկ բազկաթուի մէջ եւ կապոյտ ներկում անցած ու դալիբ բոլոր նամբաները: Եւ դու այլեւս դու չես: Ես կարծում էի, թէ միակ մենակ մարդն եմ աշխարհում: Երբ պտտանի էի, կարծում էի, թէ միակ մենակ մարդն եմ աշխարհում: Յետոյ հարցու փորձ արեցի, տեսայ, որ ամէն մարդ մենակ է աշխարհում: Դեռ այդ ոչինչ: Ի՞նչ կը լինի իմ ճարը, եթէ յանկարծ պան ու ասեն, թէ մենք միակ բնականներն ենք Համայն տիեզերքում: Մեր Համաստեղութիւնը հասկացանք: Վերջապէս մերն է: Սակայն ի՞նչ կ'ասէք 10 միլիարդ այլ Համաստեղութիւններին մասին, որոնցից իւրաքանչիւրն ունի 100 միլիարդ աստղ-արեգակ: Էլ չխօսենք հաւանական այլ տիեզերքների, այլ անվերջութիւնների մասին, որոնց մասին միայն միտքն է խօսում:

Յետոյ զարմանում ես, թէ ինչո՞ւ եմ այնպէս ամուր գրկում քեզ: ...

Ամբոխը վարարած սեւ գետի պէս ատալ էր շարժւում գէպի խորհրդաբանի գարդասաները: Երբ ամբոխը հասաւ խաչմերուկին, հրասայլերը կրակ

բացեցին: Մարդկային գեաը ճեղքուեց, յետ նաճանջեց: Պողոտայի երկայնա-
քու մ'մնացին գիակներ, իսկ պատերի վրայ արեան բծեր ու ուղեղի բեկորներ:

Եթէ մենք միակ բնակիչներն ենք տիեզերքի, ինչո՞ւ ենք միմեանց կո-
տորում: Ինչո՞ւ ենք ապականում միմեւորեւ, թու նաւորում գետերն ու ծո-
վերը: Ինչո՞ւ ենք վերջ տայիս կենդանական կեանքին, մեր կեանքին, բու սա-
կան կեանքին, մեր ներքին կեանքին: Հինգ միլիարդ տարի անկեց մեր մուր-
րակի ծնունդն ու կազմութիւնը: Իսկ մենք ջանում ենք մի քանի հարիւր
տարու այ բնթացքում անբնականի դարձնել այն, ի հարկէ, եթէ մինչ այդ, ին-
չպար մի նուպայում միջուկային անապատի չվերածենք երկրային նպը:

Իսկ դու գործանում ես, թէ ինչո՞ւ եմ փորձում մենու թիւս քո մէջ
սփոփել:

Գրեթէ 30 տարի է, ինչ գիտնականները աշխարհի բոլոր կողմերում լա-
րէ են իրենց արդիական ռադիո-հեռագիտակները՝ ժտաւոր ու հեռաւոր
համաստեղութիւններից մի ձայն, մի ազդանշան ստանալու համար: Այ՛ մի
ձայն, ո՛չ մի ազդանշան: Ըստ էրևոյթի, տիեզերային տարածութիւնը մեծա-
պայի թշնամին է: Ըստ էրևոյթի, մենք մենակ ծալապատիկ նստել ենք Կաթ-
նածիրի այս աննշան անկիւնում ու ճղճիմ բաների մասին ենք խօսում: Հիմա,
իմ սեփական մենու թիւ նից բացի կայ նաեւ տիեզերական մենու թիւնը: Յե-
տոյ, կարող է պատահել, որ մեր հասկացած տիեզերքից բացի կան նաեւ Թաւ-
րիցի ծուռ ու մուռ փողոցների նման այլ տիեզերքներ, որոնց մէջ բնկնողը չի
կարող դուրս գալ: Թախիծը հասկանալի է: Այն արտացոլումն է մահկանա-
ցութեան: Իմ զգացածը անհուն մենու թիւնն է, ինչպար մենու թիւնը, երբ
յուսի արագութեամբ հասնում ես գէտ ու գէտ եւ գտնում, որ բան չես գտել, որ
հասել ես այնանց, որտեղից սկսել էիր:

Յետոյ գործունում ես, թէ ինչո՞ւ քո զրկում կարտում եմ քեզ:

Պատը կեփուս արջայի գեղանի գտեր մասին չէ, այլ՝ Անդրոմեդա հա-
մասնադաթեան, որին հասնելու համար 15 միլիարդ տարի կը տևի՝ եթէ
նստած լինենք արդիական մի տիեզերանաւ: Այսինքն՝ այնքան ժամանակ,
ո՛րքան տևել է տիեզերքի ծնունդից մինչև այսօր: Տեսնո՞ւմ ես, չէ՞, թէ ինչ-
պէս սար ու ձոր եմ ընկել քեզ յայտնելու իմ սերը, որը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ այս
անվերջ մենու թեան ցաւը, հեռաւոր միգամածների փոշին, իմ սկիզբն ու վեր-
ջը, նիւթի ձեւափոխման անփերջը, այսպէս ասած՝ անգիտակից անմահու-
թիւնը:

Ի՞նչ նշանակութիւն ունի հեռաւորութիւնը, հեռաւոր յաւիտեանական
հեռաւորութիւնը, երբ կեանքը համակ խայտանք է՝ նստած մանկութեան
դոյնգզոյն առաւօտների վրայ, մինչև որ վրայ է հասնում գիտակցութեան
բոթ գանակը: Այդ օրու տնից սկսում ենք մի բան ստեղծել: Մեզ ստեղծել:
Նոր կեանք ստեղծել: Արու եւստ ստեղծել: Մի կերպ ծածկելու համար ժողա-
լուս վերջալոյսը: Մի կերպ շարու նակութեան պատրանք պարզելու իրերին:
Այդ տարի քաղաքական երկու պէջ սպանեցին եւ դուրսգաւ ամբարձր կրակի
ոտեց քաղաքը: Ջարդում էին հիմնարկութիւնները, դողալում պատահած
ապրանքը եւ սպանում յոկ սպանած լինելու համար: Կառավարական ու ժերը
պաշարեցին քաղաքը, մի քանի քաղաքացի սպանեցին եւ, մի քանի օր շանցած՝
կեանքը վերագարծաւ իր բնականին հոյնին: Այսօր, երբ խաղաղութիւն կայ
աշխարհում, տակաւին 47 երկրներում արիւնալի կռիւներ են տեղի ունենում
քրիստոնէականների միջև, քրիստոնէականների ու քրիստոնե-
ականների միջև, մահմեդականների ու մահմեդականների միջև, քրիստոնեա-
նների ու հրեաների միջև, հրեաների ու աշխարհի միջև, սեփ ու սպիտակի մի-
ջև, հարուստի ու աղքատի միջև, Հնդկի ու տկարի միջև, տարբեր ցեղերի ու
սոցիալութիւնների միջև, ցեղախմբերի ու տոհմերի միջև, գտնական բնութանը-

ների միջև, եղբայրների ու քույրերի միջև, հայրերի ու որդիների միջև: Երբ ու նենք—չու նենք այս մոլորակն ու նենք, այս մոլորակից դատ ու բիշ բան չու—
նենք, այլ ուշիտը հետ կապ ու հաղորդակցութիւն չու նենք, մենք ենք ու
մեր պիտի թը, մեզանից բացի ոչ ոք չու նենք, աւագի այս հասիկը կաթնածիրի
փորի տակ, հրաշքով կապոյտ, կանաչ ու հողապոյն: Փառք Աստուծոյ, մի տեղ
ու նենք, արեւ ու նենք, արեւ ի տակ մի տեղ ու նենք: Միտքը, որ յաւ երժ ապրու մ
է նի, թի եւ հակառիթ միջև: Ահա թէ ինչու այս սոփորական պահերը անձա—
հական են:

Իսկ դու գործունի մ ես, թէ ինչո՞ւ քո սէրը ինձ անհոյս թախիծ է պատ—
ճառու մ:

Թէ ինչպէս բնկայ այստեղ, ես էլ չգիտեմ:

Բոստոնից յետոյ Քանդաս Սիթիի մի այլ երկիր էր:

Այնքան կրթութեան հետապնդումը չէր, որքան տարերային արկա—
ծախնդրութիւնը, որն ինձ Ամերիկա բերեց: Այն օրերին նիւ Եորքը ճաշակա—
ւոր հազնուած մարդկանց ժամադրափայր էր: Այդ քաղաքում ես ժամադ—
րութիւն ունէի իմ ճակատագրի հետ: Գնացի, սպասեցի, ճակատագիրը չեկաւ: Ծառահատումն է՝ ես կերտեցի իմ օրոյն ճակատագիրը: Ես միշտ էլ հիացմունք
եմ ունեցել մարդու խելագար խիզախութիւնների նկատմամբ: Նիւ Եորքը այդ
խելագարութեան մարմնացումն էր: Քանդաս Սիթիից Սան Ֆրանսիսկո մի այլ
պատմութիւն է: Փաստօրէն, Սան Ֆրանսիսկոն եւ յայտնաբերեցի: Որոշել էի
չնայ Սան Ֆրանսիսկո, ստեղծել իմ լաւ ապոյն ստեղծագործութիւնը եւ այն—
տեղ աւելանալ: Ի՞նչ յարակցութիւն կարող է լինել Քաւերիզի ու Սան Ֆրան—
սիսկոյի միջև: Այդ ու հանդերձ, կայ Ոսկեղարպատ կամուրջը: Կան այլ կա—
մուրջներ ծոցերի ու գետերի միջև: Կայ սիրոյ կամուրջը մարդկու թեան մի—
ջև: Կան կամուրջներ աստղերի ու արեւների միջև:

Սակայն թէ ինչո՞ւ եմ այստեղ եկել, ինքս էլ չգիտեմ:

Մարդիկ երբեմն այստեղից այնտեղ են պնտ մ եւ յանկարծ թակարդը—
ւ ու մ: Մասամբ իրենք են յանցաւորը: Չէ՞ որ նստել ու գոյապաշտական սրու—
չում են կայացրել: Մասամբ էլ իրերի գարգացումը, որին կարելի է նաեւ նա—
խախնամութիւն բնութագրումը տալ: Ամէն պարագայի, մի գեղեցիկ առա—
ւօտ բարձրանում, մի գեղեցիկ բան ենք ծրարում՝ մտածելով, որ կենքը
փարդի բուրաստան է, մեզ ու կարագ ու ծիծաղ է: Յետոյ է, որ իրականու—
թիւնը անկիւնում պոստամը՝ մեզ է նայում: Ու դու մենք յեա պնտ, չի լինում մ:
Ո՞վ է վերադարձել, որ մենք վերադառնանք: Պէտք է նստել ու մի ճար գտնել:
Իսկ մինչ այդ՝

Ես պոեմուր, եարս պոեմուր, արեւիդ մեռնեմ:

Ո՞վ կու տայ մեզ հաց ու ջուր, բարեւիդ մեռնեմ:

Արեւիդ մեռնեմ, եար ջան,

Բարեւիդ կ'առնեմ, եար ջան,

Սիրելի՛ն կ'առնեմ:

Իսկ մինչ այդ մութ տնտեսի ստուերները երկարում են: Կարիսկու:
Գայիքը տակաւին չպատմում անհրաժեշտ: Կարիսկու: Հրաշխայ իսպառնու հիներ՝
կարծիր վարդեր իրենց բերաններում: Այս անտանելի անդորրութեան մեծու—
թիւնը: Այս մեծութեան անտանելի անդորրութիւնը, մեծուս քո ծառու գին
մինչև զաշտերը, ձախիւն լճացած լճակը, ուր Գրենթիբերթի կայտաւ գորտերը
կիսամառային ժողով են դու մարում: Ծամրի մեծութիւնը: Երկնքի յայտնաբե—
րան մեծութիւնը: Մասերի կանաչ մեծութիւնը: Մարդ լինելու անհասկանալի
մեծութիւնը: Բառը ասել, թէ չասել: Իսկ եթէ ասելու ց յետոյ տակը բան չմոայ,
ի՞նչ պատահաւոր տալ զաւակներին: Եթէ այն՝ ինչ կառուցուել է, սխալ է կա—

ոուցուել, ի՞նչ անել, վերականգնել, թէ ապակառուցել: Եթէ տշխարհի պատմութիւնը սխալ է գրուել, ի՞նչ անել, վերականգնել, թէ ապակառուցել: Եթէ քաղաքակրթութեան հիմքը սխալ է գրուել, ի՞նչ անել, վերականգնել, թէ ապակառուցել: Արդեօք հնարաւոր է խօսքերով հշարտութիւնն ասել, կամ որեւէ բան ասել, որպէսզի չխաթարուի իմաստը: Զէ՞ որ բառերը դաւաճան են: Իրենց ուրոյն կեանքն ունեն: Ասում են այն՝ ինչ իրենք են ուզում ասել, բաներ, որոնք որեւէ կապ չունեն մեր ասածի հետ: Հենց այս պահին չեմ կարողանում ասել այն՝ ինչ ուզում եմ ասել, չեմ կարողանում առարկայական չօրէն հաղորդակցել եւ օրէջօր աղքատանում ենք՝ թէ՛ հս, թէ՛ բառերը: Այլ խօսքով՝ ապակառուցողականութիւնը մերժում է մարդկութեան պատմութիւնը, համոզուած լինելով, որ այդպիսով կը վերացուի քաղաքական ու դադափարական բացարձակապաշտութիւնը: Զէ՞ որ, բառ նրանց, բացարձակ իմացութիւն գոյութիւն չունի: Եւ էլ եմ գտնում, որ բառերը սկսել են խուսափել: Երկերեսանի բաներ են: Եւ ուրիշ բան եմ ուզում ասել, նրանք՝ ուրիշ: Սակայն կայ այն մտանգը, որ բացարձակ մերժման հետեւ անբով բարոյական ահեղ իրաջ կարող է ստեղծուել եւ յանկարծ սրկային մէկը — մի Հիթլեր կամ մի Ստալին — հանգամանքից օգտուելով կարող է գալ եւ իր բռնապետական լուծը պարտադրել աշխարհին, առաջին հերթին՝ հենց այդ մաքրամաքուր բացարձակապաշտների վրայ: Իմ մենտութիւնը նաեւ մտաւ որական մենտութիւն է՝ ոչինչ չաւանդ, ոչինչ հասկացած, ոչինչ ապրած լինելու մենտութիւն, յա՛տկաւ՝ երբ գիշերը վրայ է հասնում եւ լուսնի վրայ արտացոլում եւ տեսնում քո տիրամած գէմբի: Ժամանակին սխալ ենք գրել հիմքերը եւ հիմա շարուհակ տառապում ենք: Ապուշ մարդիկ չեն ապակառուցողականները: Աւելի շուտ՝ վտանգաւոր են նրանք, երբ մարդկութեան ոտքի տակից դուրս են քաշում է իր գոյութեան միակ ապաւէնը, թէկուզ որչափ էլ սուտ, ծուռ կամ խայտառակ լինի այդ ապաւէնը: Ի հարկէ, այսպիսով խնդիրը չի լուծուում:

Բնականաբար այսպիսով խնդիրը չի լուծուում: Մարդ ինչպէ՞ս կարողանայ խնդիրներ լուծել, երբ համապարփակ, անորոշ, անտարբեր մենտութիւնը տեսնում է շնչի վրայ եւ քեզ յիշեցնում գերեզմանային մենտութիւնը: Երբեմն ինքն իմում է, թէ յեղու իմաստ չի փոխանցում, այլ՝ ուժ, հողեղէն ու նիթեղէն ուժ: Ինչո՞ւ, նոյն բանաստեղծութիւնը, նոյն բնապիւր ամէն մարդ տարբեր է ընկալում ու մեկնաբանում: Զէ՞ որ ամէն մարդ համադրութիւնն է իր սերած մշակոյթի: Հապտոս՝ ի՞նչ է նա, մարդը: Եւ այսպէս, մենք շարունակ կրկնում ենք իրար, կրկնում ենք մեզ, կրկնում ենք այն՝ ինչ կրկնել է Պրատորը: Կրկնում ենք այն՝ ինչ կրկնել է Փոյ դր Մանն ու Ժաք Դեբիդան: Եւ այսպէս, ամէն անգամ նոյն գիրքը կարդալիս, նոր գիրք ենք կարդում:

Երբ եւ ասում եմ կարօտ, քեզ հետ եմ խօսում: Երբ ասում եմ մենու — թիւն, քո կարօտի մասին եմ խօսում: Մէկ բառ մի այլ բառ է յիշեցնում: Մի գղացում մի այլ գղացում է առթում: Ահա թէ ինչու չեմ կարողանում քեզ հետ հաղորդակցել եւ ասել այն՝ ինչ ուզում եմ ասել:

Եւ այսպէս, մենք մնում ենք անհաս, մնում ենք անկատար:

Հիմա տեսնո՞ւմ եմ թէ ինչու խօսքերի նկատմամբ վստահութիւն չունեմ:

Ինչո՞ւ հետոն կենանք: Ետ ընդ նայիր: Այսքան ճառ, յայտարարութիւն ու խմբադրական: Այլիս ո՞չ ոք չի վստահում քաղաքացիներից: Ոչ ոք կարեւորութիւն չի տալիս բանաձեւերին ու խմբադրականներին: Ինքը՝ ընթերցողը, այլիս թերահաւատ է դարձել: Զգիտէ ի՞նչ է կարդում: Ծառ վստահաբար, իմ այս դրածը չի հասկանում: Իսկ եթէ հասկանում է, չի ընդունում:

ասածներն: Որովհետև կարող է պատահել, որ դարեր շարունակ յորջորջուած ազատութիւն, արդարութիւն, ճշմարտութիւն խօսքերը որեւէ իմաստ չունեն, եթէ պատմութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը կեղծիքի վրայ են հիմնուած: Կարողացա՞յ միտքս բացատրել, թէ նորից մոլորուեցի եւ քեզ էլ ինձ հետ մոլորեցրի:

Պարզ առած, ասելիքս այն է, որ կեանքի պէս լեզուն էլ յարաշարժ է, յարափոփոխ ու տարբերային, անսահմանափակ, անարամարանական, անեզր ու կենսորոնախոյս:

Ինձ համար տակաւին միակ տրամարանական բանը դու ես: Որովհետև դու գո՛ւ ես: Որովհետև ինձ հետ սակարկութեան չես նստում: Դերասանութիւն չես անում: Ձեռն փորձում ինձ տպաւորել, որովհետև քեզից անկախ արդէն տպաւորել ես: Տեսնո՞ւմ ես, որքան փորձում եմ այս անուրախ ամառու այ մասին քեզ խօսել, չի լինում: Գնում—դալիս մենութեան պոչից չեմ կարողանում պոկ զայ: Ձե՞մ կարողանում տեսլ այն՝ ինչ ուղում եմ ասել, իսկ ասածս էլ տափակ բան է դուրս գալիս, որովհետև այս ամառու այ մենու—թիւնը, այս մութ ու փարթամ անտառի մէջ, քեզանից հեռու, սակայն շարունակ քեզ հետ, ինձ յիշեցնում է այն միւս մենութիւնը, երբ ասագափոշին նստելու ց յետոյ լսուէց մարդու տիեզերական առաջին ճիչը:

Վիւթնամական պատերազմի վեթերան ընկերո՛ւ Մայք Բրիստաֆորը, որը Դանանգուս կորցրել է իր աջ ոտը, ասում է, թէ Ամերիկան պարտութիւն կրեց Վիւթնամում, որովհետև ամերիկեան ժողովուրդը չգիտեր, թէ ինչո՞ւ է կուռ մ Վիւթնամում: Ձկար ո՛չ ռազմավարական, ո՛չ քաղաքական, ոչ էլ դադափարանական նպատակ: Քաղաքացին, այն է՝ զինուորը պէտք է զիտե՝նայ, թէ ինչի՛ համար է կուռ մ: Եւ որովհետև չգիտէի, թէ ինչո՞ւ եմ կուռ մ Վիւթնամում, ասում է նա, ապա շարունակ ասրսափի մէջ էի, վախենում էի մերոնցից, վախենում էի թշնամուց, վախենում էի մահուանից: Դարձել էի կատարեայ վախկոտ: Իմ զինակիցներից շատերը վախկոտ էին: Այլ խօսքով՝ կենդանի գիտկներ էինք: Ո՛չ կուռ էլ գիտէինք, ո՛չ մահուանայ: Եւ հիմա մահը շարունակում է մէջու: Դաւանանութիւնը — յինի ընկերոջ, ազգի թէ հայրենիքի նկատմամբ — գալիս է այն ժամանակ, երբ կորցնում ենք արիութիւնը, արիութիւն ապրելու, արիութիւն պայքարելու, արիութիւն գոհուելու: Այն պէս որ, խնդրում եմ ինձ բարոյականութեան դասեր չտալ, ինչ որ մահուան բիրերին եմ նայել եւ համարում եմ, որ մեծապոյն ասաքինութիւնը ճշմարտութիւնն է, ապրելու մաքուր, անկեղծ, անպաշար ճշմարտութիւնը: Այլապէս, բարոյական հանգանակները պարտողբում են իշխող չղանակների կողմից՝ յարաւել գարձնելու իրենց իշխանութիւնը, երբ իրական բարոյականութիւնը սիրոյ մէջ է, արուեստի ու անկեղծութեան:

— Կարո՞ղ եմ մի խօսք էլ ես ասել, — ասացի ես:

— Ի հարկէ՛ կարող ես, — պատասխանեց Մայք Բրիստաֆորը, — ճշմարտութիւնը իմ մենաշնորհն է:

— Եթէ բարոյական հանգանակները խախտու են, աշխարհը քառսի կը վերածուի:

— Ես չաւացի քանդել այդ հանգանակները, այլ այն՝ որ ամէն ճշմարտութիւն:

առն թիւն ու նի իր ուրոյն հռնկանակը: Վիթնամու մ ես եկայ այն համոզմուն, որ միակ ճշմարիտ բանը արժանաւորել կերպով ապրելն ու արժանաւորել կերպով մահանայն է, այլապէս վախկտոր մահանում է հաղար անգամ:

— Ես ասում եմ արուեստը ինքն իրենից բարոյականութիւն է ներկայացնում, որովհետեւ արուեստի որեւէ դրոժ ճշմարտութեան վրայ է հիմնուած:

— Դու ասում ես այն՝ ինչ ես եմ ասում:

— Քեզ չհասկացայ, Մայք:

— Կոուի դաշտում միայն մէկ ճշմարտութիւն կայ: Կա՛մ սպանել, կա՛մ սպանուել: Մի քանի բաները անհեթեթ են: Սակայն սպանել արժանաւորաւորութեամբ եւ մահանալ արժանաւորաւորութեամբ: Այսինքն՝ քէն չու նենայ թշնամու հանդէպ:

— Քեզ չեմ հասկանում, Մայք:

— Միշտ պահպանել ապնուութիւնը ճշման ներքոյ:

— Նորից չհասկացայ:

— Ինչեւ վահանձն մահուան անջն:

— Ուզում ես ասել, որ մեր ողջ կեանքում ինքնախաբէութեամբ ենք դրապուած:

— Ուզում ես ասել, որ կեանքը նո՛յնքան դժուար է, ո՛րքան մահը, որ անդորր առօրեան նո՛յնքան վտանգաւոր է, ո՛րքան պատերազմի դաշտը, եւ որ ամէնից դժուար բանն աշխարհում սիրելն է, յիշի այդ սէր կնոջ նկատմամբ, տղամարդու նկատմամբ, Աստուծոյ նկատմամբ: Մարդիկ պարզապէս չեն հանդուրժում այլոց սէրը, որովհետեւ կա՛մ սիրել չգիտեն, կա՛մ վախենում են սիրելի: Յետոյ՝ շատերը մարմնի ու հոգու սեփականացումը սէր են նկատում, երբ սէրը բացարձակ ազատ է, ինքնամատուց: Այդ պիսիւնիքը փաստօրէն սիրոյ առեւտուր են անում, մի բան են տալիս, մի բան ստանալու համար: Այդպիսով թէ՛ իրենք են պոռնկանում եւ թէ պոռնկանում են գիմաքիներ:

— Դու այս բոլորը ինչպէ՞ս սովորեցիր, Մայք:

— Վիթնամու մ, Կուի ժամանակ, երբ կեանքը կորցնելուց առաւել՝ մարդ կորցնում է արժանաւորաւորութիւնը:

— Ուրեմն, բարոյականութեան յետ ասում:

— Բարոյականութիւնը սէրն է, ինչպէս առաջի, ազատ, բացարձակ եւ ինքնամատուց սէրը, առանց որեւէ պայմանականութեան: Որովհետեւ պայմանականութիւնը խաթարում է կեանքի հասարակչութիւնը:

••

Խնդիրն այն է, որ միայն պոետներն են մտահոյուած աշխարհի կացութեամբ: Քաղաքացիան ու քաղաքացին դեռ տգիտութեան մրափի մէջ են: Օգոնի շերտերն այնքան են մաշուել, որ արեւակի ճառագայթներն այլեւս մորթու քաղցկեղ են պատհասում: Ըստ էջեւ ոյթին, երկրապնդի ջերմաստիճանը պիտի բարձրանայ մի քանի տասնեակ տարուց եւ հիմնական փոփոխութեան ենթարկի մարդու ապրելակերպը: Դեռերը, լճերը, ծովերն ու ովկիսոնաները այնքան են յաղեցել ազրով, որ սկսել են ալք փսխել: Թու նաւ որ անձրեւը սպառնում է ոչնչացնել անտառները, լճերն ու ցանքատարածութիւնները: Հոգը այնքան քիմիական պարարտանիթ է ներծծել, որ բնորոշ ջրի

ու ազաններն այլևս բնական չեն: Քաղաքներու մ բնակիչները քարոսն մոռնաքսիդի տակ են ծնու մ, քարքոն մոռնաքսիդ չենու մ: Լուսինն անգամ ժանդարտել է: Մոմփները չու տով կը յայտարարու են անբնականի գոտիներ:

Միայն բառառաքողներն են ահագանգ չնչեցնու մ, սակայն լսող չկայ: Բուսական ու կենդանական աշխարհին վտանգ է սպառնում: Ամէն օր կենդանական ու բուսական մի այլ տեսակ է ոչնչանու մ: Եթէ այսպէս շարունակուի, մի օր մարդ իրեն մենակ պիտի գտնի աշխարհում, առանց ընտանի ու վայրի գազանների, առանց մուկի, առանց թռչունի: Գուցէ չենց այս մենակու թիւններն են ողբում պոետները դարեր շարունակ: Գուցէ չենց մենակութեան այս զգացումն է, որ մենակութեան ցաւ է պատճառում պոետներին: Միայն այս դարի ընթացքում կենդանական աշխարհի քան հարիւր տեսակներ ի սպառ ոչնչացել են: Նրանք աշխարհը բաժանու մ էին մեղի հետ: Մենք ոչնչացրինք նրանց: Եւ հիմա նստել միջուկային նոր պոթաբաններ ենք կառուցում: Անընդհատ ռադիո-ընդեր ենք ցրում հողում ու մթնոլորտում, ա՛յնքան՝ որ մարդը այլևս չի յզանու մ, եթէ յզանու մ է, ապա այսպէս զաւակ է ծնում, իսկ յաճախ մեռած է ծնում: Եւ այսպէս ապուշօրէն, յիմարօրէն, ևսապաշտօրէն և ազահօրէն եկանք թունաւորեցինք, ապականեցինք և քանդեցինք աշխարհը: Պոետներին ե՛րբ են լսել, որ հիմա լսեն:

Հրաշքով ստեղծուած այս հրաշալի մոլորակը հինգ միլիարդ տարի տեւեց մինչեւ որ կազմաւորուեց, փոխարէն մարդկութիւնը վերջին հարիւր տարուայ ընթացքում այնպէս է աշխարհագրւել աշխարհը, որ եթէ անմիջական ու հեռաւորաբաժնի միջոցառումներ չկիրառու են, ապա բնութիւնը այլևս չի կարող կերակրել մարդկութեանը:

Այս բոլորը լսել էինք նախապէս ու սակայն չէինք լսել: Երկրագունդը փութիկ չէ, որ հուպ տաս պայթի: Գիտենք, որ արշայոյսին յաջորդելու է վերջալոյսը: Տգիտութիւնն այնքան համառաբան է, որ մարդկանց գլուխը չի մտնում, որ ինքնաշարժը թռչնամիտ է, որ առանց ճահիճների ու անտառների կորած ենք, որ ամէն մի միջատ, սողուն ու տնասուն իր կարելիք դերն ունի բնութեան հաստատակցութիւնը պահելու մէջ, որ քստիմէկերորդ զարի մեծագոյն արհաւիրքը ջրի պակասն է լինելու, և որ գայիք սերունդները պիտի աճեն ինքնաշարժ սերունդներին, եթէ, ի հարկէ, գայիք սերունդները ժամանակի ու նենան սերունդ գառնալու: Երբ ևս այս պատժուածքն էի ու դում պրել, մտածում էի մի բան գրել, որ արտացոլէր մարդու հոգեկան ու քաղաքական տագնապը, ինչպէս այդ արել եմ անցեալներում, մեր գէպում, օրինակ, Ժան-Բանայ Արցախի խնդրի վրայ, հայութեան վրայ, հայաստանի վրայ, այս սքանչելի ժողովրդի վրայ, որն առաջին անգամ իր բովանդակ պատմութեան մէջ եղաւ կուռ ու միասնական, մէկ սիրտ ու մէկ հոգի, այս անեման մարդիկ, վերածնունդը փոխեցինք առաքինութիւնների, զարթոնքը ազգային մտածողութեան, մաքրագոյն մի կեցիկի ու զաւանթութեան, այսպիսի բաներ էի ու դում գրել և որ սակայն չգրեցի, որովհետեւ ի՞նչ պիտի անեմ Արցախն ու նախնիներն, Ախալցախը ու Արեւմտեան Հայաստանը, երբ հայապատկան այդ շրջանների հետ աշխարհի բոլոր շրջանները անբնականի դարձած կը լինեն, երբ թուրք ու արուած կը լինեն պետերն ու ծովերը, երբ ողորկանում կը լինի միջնորոշը, անբերրեացած հողը, և համառաբան լուսնի իջած կը լինի աշխարհի վրայ, մահուան լուսնի և գերեզմանային անդորրութիւն, երբ այլևս ոչ մի իմաստ չեն ու նենայ ազգ, մշակույթ ու պատմութիւն խօսքերը, երբ երկրագունդը իր վերջին վերջալոյսը կ'ապրի:

Ինչո՞ւ չլսեցիք պոետին:

Ինչո՞ւ ձեր ամբողջ պատմութեան ընթացքում չիմար բաների մասին վիճեցիք, այստեղ ու այնտեղ գառնալու գոյնի գոռալու անկեցիք, որդիներ—

digitised by A.R.A.R.®

րին ու թոռներին խամահիկների բանակի վերածնցիք, ձեր մանկամիտ սիրա-
գործու թիւնները գովերգել ստիպեցիք՝ այն ներկայացնելով որպէս Համաշ-
խարհային պատմութիւն: Ասացիք մենք ենք, որ կանք, ասացիք մենք ենք ու
յապթանակր, մենք ենք ու քաղաքակրթութիւնը, որ մենք ենք ստեղծել ճշա-
կոյթը, գիտութիւնն ու տոալոյիմութիւնը: Նման բաներ ասացիք ու խարեցիք
ժողովուրդներին: Ամէն բան շահագործեցիք ու շարաշահեցիք, որ այլևս բան
չմնաց ու հիմա եկել էք գիտակների վրայից հաշտութեան ձեռք էք երկարում:
Այս ինչպէ՞ս է լինում, որ յաճախ Գթամիտ միջակութիւններն են ուստիւնորդ
դառնում: Սակայն հարցը այդ չէ, այլ ա՛յն՝ որ ժամանակ չի մնացել, որ փաս-
տօրէն շատ ժամանակ չի մնացել, ոչ էլ շատ խօսք, որ խօսքի անգամ ժամանակ
չի մնացել: Նոր նախադասութիւնը գուցէ փրկի:

Որ խօսքի անգամ ժամանակ չի մնացել: Որ խօսքը կարող է այլանդակ-
ւել ու ոչինչ ասել, երբ հենց էն գլխից էլ բան չի ասել: Ամէն մարդ մի սին խա-
րել է, յաակապէս հայրը որդու ն, մայրը դաւակին, սիրահարը սիրու հոն է ու
հակառակը: Ել չխօսենք առեւտրականի ու խանութպանի մասին: Ամէնից շա-
տր սակայն կառավարութիւնն է խարում: Կրօնները ճարահատուած են խա-
րում, որովհետեւ այդ է ու գուժ ժողովուրդը: Հարցը այդ էլ չէ, գուցէ ա՛յն՝ որ
արուեստն էլ է խարում, երբ իր նպատակը ճշմարտութիւնն է: Այնպէս որ, հի-
մա յայտնի չէ յաւն ու փատր, ճիշտն ու կեղծիքը, ազատութիւնն ու անազա-
տութիւնը, ժողովրդավարութիւնն ու բռնապետութիւնը, ըստ էրեւոյթին,
պիտի նստել կառուցուածք վերակառուցել, ապա վերակառուցելուց յետոյ
ապակառուցել, տեսնելու համար, թէ ի՞նչ կը մնայ տակը, ԼԹՂ երբեւէ մի բան
մնայ:

ՅԱԿՈԲ ԿԱՐԱՊԵՆՏ

1988, Քրնեթերթ

ՎԱՐԱՆԴ

**ԲԵԿՈՐՆԵՐ
ԱՆԱՆՈՒՆ ՊՈԵՄԻՑ**

ՀԱՐՍԱՆԻՔ

Մեր չափերը
Արեան հիւլեով գարունն են ներկել
Ու կապել կեանքում
Երբեւէ եղած
Ամենաշքեղ — կանաչ ու կարմիր —
Նարստը մի հեղ՝

Սիվասից Բիթլիս,
Կարսից Մուսայ-լեռ
Ամէ՛ն, ամէն տեղ...

Նրանք ընտրեալ, նրանք «փոքր ածու»,
Ջենն հանել իրենց գանձ-հոգին ծախու,
Ուստի որպէս սուրբ, բայց մահկանացու,
Մաշկուել են որպէս նախիր մսացու
Եւ աշխարհումս երբեւէ ասուած,
Երբեւէ ածուած,
Մահի նիւաղի
Երկաթապղի՛նձ նուագի ներքոյ,
Արբշիւ արեւի անկշիւ երգով,
Փեսայացել են,
Միացել... Աստծուն:

Իսկ մեր հարսերը,
Որ հաւատարիմ
Նահապետական մի սովորութեան՝
Նոր տուն մտնելիս
Ոտքները գառան կամ ափազաղի

Արիւնի վրայ կոխելու փոխան՝
 Ոտի դրին իրենց կամ հարազատի
 Տափ արեան վրայ
 Ու երկինք մտան...

Մեր դաշտ-հանդերը
 Յանկարծ ստացան
 (Նրանց ամօթից
 Շիկնած այտերից)
 Երանգը նռան.
 Պակսում էր սակայն
 Նո՛ւրբ, հարսանեկան
 Քոզ մի վիթխարի, —
 Այդ չտեսնուած նախշուն հանդէսը
 Օտարի աչից
 Դսծկելու համար,
 Պատանքի՛ նման...

— Ու ծափի տապեր երկինք բարձրացան...

ԿԵՐՊԱՓՈԽՈՒՄ

. . . Այնտեղ՝ ֆարտէսի կէտերում դժգոյն,
 Կամ որպէս նամբայ
 Զգուած երակում,
 Մի օր եղել է անհեթեթ կրկէս.
 Բազմութիւն մի մեծ,
 Որ միշտ բշի էր հորթն ու գառը իր՝
 Հիմա ի՛նքն էր բշուում, ռնց նախիր.
 Բազմութիւն մի մեծ,
 Որ վաստակել էր ճակտի տափ աղով
 Ու յարատեւել յստակ կենցաղով,
 Հիմա որպէս հա՛րթ, անծայրածիր արտ,
 Ինքն էր հնձում սուրսայր մանգաղով...

Իսկ նոյն ժամանակ
 Դարն էր նորոգում
 Սաղով ու տաղով:

ՎԱՐԱՆԴ

84.9.7. — 86.11.12

ՆՈՒՔՈՍ ՔԱՋԱՆՁԱԳԻՍ

...Առաջին հարուածը տուողը մենք պիտի ըլլա՞նք, թայց էթիզարնէն մեզի, պէտք չի մտնայ, որ Աստուած մեզի այ ձեռք տուած է, ու փոխադարձաբար մենք հոս պիտի դարենենք: Ի՞նչ կրնայ ընել արդարութիւնը, ինչպէ՞ս կրնայ ահիկա ինքզինք պարտադրել ահարդար ու անպարկէշ տախարհի մը մէջ: Պարզ է ուրեմն, որ արդարութիւնը ոչինչ կրնայ ընել, եթէ զինուած չլլայ:

ՆՈՒՔՈՍ ՔԱՋԱՆՁԱԳԻՍ

ՎԵՐԱԽԱՉՈՒԱԾ ՔՐԻՍՏՈՍԸ

ՀԱՅԱՅՈՒԾ՝
ՍԱՐԳԻՍ ՏԷՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

ԿՐԻՆԵՐԸ (զաւակը կորսնցնուցած մօրը Խոսիկ ծուռիկ եկած՝ կ'եղերերգեի) —
Կայծակի պէս եկաւ, ձիւնի պէս հալեցաւ:
ԵԱՆԱՔՈՍ — Մէկ գիշերուան մէջ այս երկրորդ մանուկն է, որ կը մեռնի:
ԿՐԻՆԵՐԸ (ողբերգեիով) — Փռնէն պատերէ Մայիս տմառաւն պարտկաները...
ԼՈՒՔԱՍ — Այս ի՞նչ տեսակ Աստուած է, որ կը ձգէ, որ մանուկները մեռնեն:
ԵԱՆԱՔՈՍ — Չե՛մ գիտանար այլեւս, այլեւս չե՛մ գիտանար...: Անմեղ մա-
նուկներ...: Պիտի հրկիզեմ գիւղը: Պիտի սկսիմ Լատտոի տունէն...
ՍԱՐԱՔՐԻՆԱՅԻ Ա. ԿՐԻՆԸ — Տանինք եւ քարայրին մէջ թաղենք զայն՝ միւսին
կողքին:

digitised by A.R.A.R.@

ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԻՆԸ.— Ո՛չ պիտի անդթենայ եւ ոչ ալ պիտի մո՞տ ալլեալ տ։
 ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԻՆԸ.— Լիքովքիս պիտի չեթթայ մօտաւոր համար։
 (Կիմերը շտֆի կ'ելլեմ եւ կ'ուզողուն զէպի քարայրը՝ եղերեբզե-
 լով։ Մգաւոր մայրը լալով կ'առաջնորդէ քափօրը, գիրկին՝ մե-
 ած զաւակը։ Կիմերը կ'եղերեբզեն)։—

Եկաւ եւ մարեցաւ արհուիմ պէս,
 եւ անհետացաւ լուսնին Ոմամ։
 Փռչիմ պատեց
 Մայիս ամսուան պարտէզները...

(Կիմերը կ'անհետանամ քարայրին ետին։ Մասնաճիւղ կը սկսի
 քանդակել Քրիստոսի դէմքը)։

ԵԱՆԱՔՈՍ.— Ո՞ր է Միշէլիւր։
 ՄԱՆՈՒԻՈՍ.— Ներքը, քարայրին մէջ... Անճանաչելի դարձած է... Երէկ լսեց,
 որ Մարիորի մեռած է։ Կ'երթայ ու կու գայ՝ առանց բառ մը արտա-
 ւանելու, եւ կը նայի քեզի՝ առանց քեզ տեսնելու։

ԵԱՆԱՔՈՍ.— Լռէ՛, ահաւասիկ ինքը։
 (Միշէլիւս ներս կը մտնէ կորսուած մարդու երեւոյթով)։

ՄԻՇԷԼԻՍ.— Ո՞ր է տէր հայրը։
 ԵԱՆԱՔՈՍ.— Մուրը եղբայրն հետ կը խորհրդակցի։ Ժամը հասած է...

ՄԻՇԷԼԻՍ (կորսուած մարդու երեւոյթով)։— Ո՞ր ժամը։
 ԵԱՆԱՔՈՍ.— Հրդեհի ժամը։ Թիթիկ մը նստի զողջած հմ։

ՄԻՇԷԼԻՍ.— Նա՞թ։
 ԵԱՆԱՔՈՍ.— Այո, նա՞թ։ Երգում բրած հմ, որ պիտի հրկիզեմ Լատասին
 տունը։

ՄԻՇԷԼԻՍ.— Դու եւ տարափելի մէկն ես։
 ԵԱՆԱՔՈՍ.— Ո՛չ, ես արդար մարդ մըն եմ։ Եթէ հիմա Քրիստոս իջնէր աշ-
 խարհ, ըստ քեզի ի՞նչ պիտի կրէր ուսանելու։ Խա՛ջ մը։ Ո՛չ, նաւթի թի-
 թեզ մը։

(Առտամդիւս շնչասպառ ներս կը մտնէ)։
 ԿՈՍՏԱՆԴԻՍ.— Գէշ լուրեր բերած հմ։ Լաճերը...

ԵԱՆԱՔՈՍ.— Վարժուած ենք այդ բաներուն։ Խօսէ...

ԿՈՍՏԱՆԴԻՍ.— Այսօր, տէր Գրիգորիս վերադարձաւ քաղաքին մէջ տեղի ու-
 նեցած Մարիորի թողու մէն՝ բոլորի կ'զլխարաց։ Կողակը կը գողար
 խօսած ատեն։ Վտրիւ, կը պոռար, այս մարդիկը գործախտու թիւն
 բերին մեր գիւղին։ Զինու նշէք, որպէսզի վտարենք պանծը։ Զգո՛յն
 եղէք։ Գիւղացիները, տէր հօրը խօսքերէն ողբ ուրում՝ պարտաւոր
 էին անմեղապէս մեր վրայ յարձակելու։

ՄԱՆՈՒՈՍ (շարունակելով քանդակել)։— Թող գան։
 ԿՈՍՏԱՆԴԻՍ (տեսնելով քանդակուող փայտի կտորը)։— Ի՞նչ է այս ան-

պէտք բանը։

ԵԱՆԱՔՈՍ.— Պատերազմը։

ՄԱՆՈՒՈՍ.— Քրիստոսը։

ԵԱՆԱՔՈՍ (յանկարծ)։— Նայեցէք, տէր Ծոթիս շնչասպառ կ'իջնէ վար...։

Կարծէք Մուրը եղբան ըլլայ իր հրեղէն կառքով։

ՄԱՆՈՒՈՍ.— Ի՞նչ ունի մեղքերուն մէջ։

ԵԱՆԱՔՈՍ.— Սրբանկար մը։

(Տէր Ծոթիս ներս կը մտնէ, վեր բարձրացած ձեռքերուն մէջ

կրկով Սուրբ Եղիայի սրբանկարը)։

digitised by A.R.A.R.@

ՏՆՐ ՖՈԹԻՍ— Այրեր եւ նաեւ զուգի կիներ, ամենքդ հաւաքուեցիք չուրջս (կը հաւաքուի ին)։ Այրեր, մտիկ բրէք, իսկ զուգի կիներ, վեր բարձրացուցիք ձեր գաւակները, որպէսզի անոնք եւս լսեն։ Հրեղէն կառքէ մըն է, որ վար կ'իջնեմ...։ Եւ ձեզ պիտի առաջնորդեմ հոն՝ ուր տաքանորդեց զիս նոյն կառքը։ Կեանքը լճացած ջուր չէ, համբերու՛թիւնն ու համակերպութիւնը ամէնէն այրական եւ ամէնէն հանճարար ժանտիքները չեն Աստուծոյ համար...։ Պատուախնդիր մարդ մը, սուսնց բմբուսութեան եւ Աստուծոյ հաշիւ պահանջելու, չի կրնար հանդուրժել, որ մանաւանդ անթափանչ սոված աշխարհի աշխարհէն առջեւ։ (Դառնալով սրբանկարին)։ Քեզի հանդիպելու համար էր, որ եւս չես բարձրացայ, զուգի՝ անողորմ տէրը սարեւոյն։ Մեր գաւակները քեզի կը պատկանին այլեւս։ Անոնց պատասխանատուն դուն ես, հրեղէն մարդարէ։ Ես այս բոլորը բանում համար է, որ բարձրացայ մինչեւ չեմ քուցի, ինչպէս աղարտիկ մշակ մը, որ տարեկան ինչ ինչ տիրոջը կը ներկայացնէ ընդհանուր հաշիւները եւ անոր կը բերէ իր պարտեզներուն եւ այգիներուն արդիւնքը, եւ ալ նոյնպէս մեր զօրախումբը— թեանց պատասխանատուութիւնը ստանձնեցի եւ կը ներկայացնեմ քեզի։ (Խօսքը կ'ուղղէ քարափնայիններուն)։ Ամբողջ գիշերը մարդարէին հետ գէժ գէժի նստած մնացի։ Բացատրեցի անոր, թէ ո՞վ էնք մենք, ուրիշ՝ կու գանք եւ ինչո՞ւ իրեն պէտք ունինք։ Ան մտիկ կ'ընէր զիս՝ առանց պատասխանելու։ Ապա, անոր խօսեցայ իմ ժողովուրդիս առաքանքներուն մասին, ցուրտին, սովին եւ հիւանդունքի մասին— «Հարուսաներուն յորտեմիւնը սահման չունի, պատուցի, չափը անցած է այլեւս, թափել հրեղէն ձիերդ, ահագ կառուպան, եւ միասին իջնենք լիքով իրենք։ Մտիկ կ'ընէր զիս՝ առանց պատասխանելու։ Այն ատեն, իջանացայ։ Յառաջացայ զէպի սրբանկարը եւ մարդարէին ականջին պոռոցի։ «Եղիս», մեր գաւակները ուստիք հաջ չունին, ասքի վրայ կենայուն ու ժ չունին. անթափանչութիւն եւ պատգաններուն յետեւ՝ ապուստներու պէս ցտակաւորով իջան լիքով իրենք՝ ողորմութիւն հայցելու համար։ Մտեցար եւ լերան գագաթին վրայ նայեցա՞ր, թէ ինչպէս պաշարուած ու հարստմունք կը ստանային շարաշարք։ Այդ վայրկեանին զէպի ես նստուեցայ։ Սրբաբանկարը ցնցած էր զիս այնպէս՝ ինչպէս եթէ հրեղէն շորս ձիեր յանկարծ իրենց թափը տուած բլրային։ Ապա, ինծի այնպէս թուեցաւ, որ մարդարէին շրթունքները կը շարժէին։ Լսեցի բարձր ճիչ մը, «Ո՛հ»։ Եւ յանկարծ սրբանկարը թեւերուս մէջ գաւայ։

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՍ— Ե՞րբ պիտի իջնենք, տէր հայր։
(Ամենքը ծուկիկ կու գան սրբանկարին առջեւ)։
ՍԱՐԿԻՍԻԱՅԻ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՐԴԻ— Ե՞րբ, ե՞րբ, տէր հայր։
ՏՆՐ ՖՈԹԻՍ (ուժգնօրէն)։ Իսկոյն։ Առէք ինչ որ ձեր ձեռքը անցնի՝ փայտի կառքեր, քարեր, գինիք...։ Մենք արգարութիւնը պիտի պիտենք...։ Նախապարձապէս մենք պիտի չըլլանք, բայց եթէ իրենք յարձակեն, մենք ալ պիտի յարձակինք, մենք բազմ կներ ունինք...
ԼՈՒՔԱՍ— Պիտի յարձակինք...
ՏՆՐ ՖՈԹԻՍ— Թող Մանուկոս առնէն յայն՝ արիւնքաթափ Գրիգորիս ձեռքը (ցոյց կու տայ Գրիգորիս փայտէ արձանիկը)։ Ահա ասիկա մեր հրամանատարը...։ Անոր կողքին՝ Սարգիս Եղիան, ձիւն վրայ։ Անոր հետեւին՝ այրերը, իսկ ամէնէն վերջը կիներն ու մանուկները։ Օ՛հ... (Ժողովուրդը կ'երգէ. «Տէր սղարմեա»)։ Տէր, փրկէ ժողովուրդդ...

digitised by A.R.A.R.®

Henri Matisse.
Armand Moitte.
Fanny U'snevet.
PATRICKS
Que se passe-t-il

(Կը սկսին քայլել, մինչ լոյսը կը մուսաղի եւ կը մարիւ Սարափիմայի վրայ: Կը լսուի զանգակի մը կատաղի զօղանքը. ապա՝ Լիֆովրի-սին կը լուսաւորուի: Կը լսուի *«Տէր ողորմեա՛ն»*: Հոն գտնուող լիֆովրիսեցիները. զինուած ուտրճանակներով եւ ճոկաններով՝ լուռ կը սպասեն: Անոնց առջեւ կեցած է տէր Գրիգորիս: Կամաց-կամաց երգին ձայնը կը մօտենայ եւ հետզհետէ կ'երեւի ռարա-փնացիները դրօշակներով: Կը մօտենան եւ ապա կանգ կ'առնեն: Երկու համայնքները կը կանգնին զէմ առ զէմ՝ անբարբառ):

Տէր Ֆոթիւ (Սուրբ Եղիայի սրբանկարը ձեռքին՝ կը յառաջանայ, հանդարտօրէն խօսելով լիֆովրիսեցիներուն)։— *Եղբայրներ, յանու ն Գրիգորիս, արիւն չթափենք: Տէր Գրիգորիս, բռնէ՛ք ու նի՛մ քեզի:*

Տէր Գրիգորիս։— *Ի՛նչ կ'ուզես ինձմէ, սատանայ: Ահա տարիկ հաս եմ:* (Երկու քայլ կը յառաջանայ):

Տէր Ֆոթիւ։— *Տէր Հայր, մեր եղբայրները կուրի մէջ նետելը շատ մեծ մեղք է: Մտիկ բրէք, բոլորդ: Մենք, Երկու քահանաներս՝ տէր Գրիգորիսը եւ ես, իւրաքանչիւրս ներկայացնելով իր համայնքը, պիտի կուրիք հաս, առանց զէնքի, ձեր առջեւ: Եթէ տէր Գրիգորիս զիս զգեստէ՛ պիտի բնդ ու նիւք մեր պարտութիւնը եւ զատարկ ձեռքերով պիտի վերադառնանք Սարաքինա: Իսկ եթէ ես զգեստեմ զինք՝ պիտի տիրանանք Միշլիխին նուիրած Հոգեւուն: Աստուած ինք թող դատէ վերէն...*

(Լիֆովրիսեցիները բարձրաձայն կը խնդան):

Տիմիթիւ։— *Տէր Գրիգորիս, եթէ փչես՝ կը թռի:*

(Բոլորը կը խնդան):

Անիսիմ։— *Ո՛չ, տէր Հայր, դու ն շատ տկար ես: (Բարձրաձայն): Թող ամէնէն կտրիճը դայ եւ մենամարտի հետս: Հէ՛յ, Փանայողարոս, պարծենկոտ, թուրք՝ կկուր:*

ՓԱՆԱՅՈՂԱՐՈՍ (ատրճանակը կը քաշէ եւ կը նետուի առաջ)։— *Ահա տարիկ կու գամ, կեղտոտ:*

Տէր Գրիգորիս։— *Սպասեցէք: Տէր Ֆոթիս, կ'ընդունի՛մ մարտահրաւրդը: Եթէ քեզ զհտին փռեմ՝ ձեռքդ կը յուսս, իսկ եթէ դու ն զիս տապալես՝ այս ապուշին կայուածներուն կը տիրանաս: Թող Սուրբ Եղիան բլլայ մեր պատուօրը:*

Տէր Ֆոթիւ։— *Հանէ փակեղդ եւ սքեմդ, մեղք ունի: Ֆոթիսն ու Գրիգորիսն են, որ պիտի մենամարտին: (Կը հանեն փակեղները եւ սքեմները): Խաչակնքէ, ես պատրաստ եմ:*

(Կը խաչակնքեն):

Տէր Գրիգորիս (հեզակամ)։— *Քեզ տեսնեմ, մարախ, զարկ:*

Տէր Ֆոթիւ։— *Առանց նախապիւնքի չե՛ս կրնար բերանդ բանալ: Ա՛յդ բերանով է, որ Աստուած կը փառաբանես, եւ այդ ձեռքո՞ւմ է, որ կը բռնես սկիւր:*

Տէր Գրիգորիս։— *Այս ձեռքերով է, որ սկիւրներդ պիտի փշրեմ:*

(Տէր Գրիգորիս եւ տէր Ֆոթիս կը մօտենան իրարու. կը բռնեն իրարու ձեռքերը ու կը մենամարտին զրեթէ անշարժ: Սկիզբը տէր Ֆոթիս տկարութեան նշաններ ցոյց կու տայ. բայց շուտով ինքզինք կը գտնէ եւ կը յաջողի տապալել հակառակորդը: Սարափնացիները ուրախութեան նիշեր կ'արձակեն):

Տէր Ֆոթիւ։— *Եղբայրներ, Գրիգորիս յաղթանակեց:*

(Փանայողարոս կը յարձակի տէր Ֆոթիսին վրայ եւ հարուած մը կու տայ անոր: Լուգաս կը յարձակի Փանայողարոսին վրայ):

ՎԱՐԺԱՊԵՏՔ (վազելով կու գայ շնչասպառ)։— Աժօթ է, Էդրայրենը, աժօթ է։ Ինչո՞ւ կը կուտիք։ Յեղը վտանգի տակ է, պիտի կորսուի։ Աժօթ է, Էդրայրենը։ Քրիստոնէութի՛ւնը...

(Փանայոդարոս հարուած մը կու տայ վարժապետին։ Լիճովրի-սեղիները կը մտնան քնին։ Հրապարակը կը պարպուի։ Կը մնայ տէր Գրիգորիս, որ կը հառաչէ։ Քիչ անգին, վարժապետը ուժաքափ գետին կ'իյնայ։ Երկու-երեք հոգի կը հեռանան կաղնի կուղ։ Տէր Գրիգորիս ռտփի կ'ելլէ եւ օրօրուիլն տուն կ'երթայ։ Սարափնեացիները յաղթակամ կը վերադառնան հրապարակ)։

ՄԱՆՈՂԻՈՍ։— Վարժապետը, վարժապետը սպաննուած է։

Տէր ՖՈԹԻՍ (կը մայի վարժապետին)։— Կ'ու գեր հաշտեցնել մեզ...։ Վերցու-ցէ՛ք զինք եւ տարէ՛ք Միլէիտին տունը։ Բարի քրիստոնէայ մըն էր...։ Իսկ ժենք էրթանք եւ առնենք մեր հողերը։

(Բռնորը կը հեռանան։ Մանուիոս եւ Կոստանդիոս կը գրկեն վարժապետին մարմինը ու կը տանին Փաթրիարշէասին տունը։ Եւ-նաֆոս ներս կը մտնէ իր իշուն հետ)։

ԵԱՆԱՔՈՍ (զորովանումով)։— Երկարէ ոտքերդ, Եուսոփաթի։ Ես քեզ վերա-դադայ։ Ինչպէ՞ս ես, ի՞մ Եուսոփաթիս (կը փաթաթուի իշուն)։ Կարօտ-ցած ես ինձի, հը՞։ Ես այդ կծծիլն տունը այրեցի։ Երդու՛մ բրած էի։ Հիմա, նայէ՛ մեզ իրարմէ՛ր Բաժնած մարդուն տունը եւ քու պզտիկ սիրտդ թող չընուի...։ Որքա՞ն նիւարցած ես, ի՞մ Եուսոփաթիս։

(Նայն ատեն շոյելով ու քաշելով էջը՝ կ'անցնի հրապարակէն։ Դուրս կ'ելլէ։ Հրապարակը ամայի է։ Բեմին խորքէն կը ճմար-ւին երգեհինն ցոյգերը։ Պատշգամին վրայ կ'երեւի Ազան, մտա-հեզ։ Անոր մօտ՝ Իպրահիմ, որ ջղագրգիռ երեսայր մը կը մտնէ)։

ՓԻՆԱՅՈՒՄԱՐՈՍ (ներս կը մտնէ)։— Տէր Գրիգորի՛ս, ուր Գրիգորի՛ս։ (Տէր Գրիգորիս կ'երեւի դրան սեմին)։ Եղբայրդ։

Տէր ԳՐԻԳՈՐԻՍ։— Եղբայրս։

ՓԱՆԱՅՈՒՄԱՐՈՍ։— Եղբայրդ սպաննուած է...

Տէր ԳՐԻԳՈՐԻՍ։— Ո՛վ, ո՛վ սպաննած է։

ՓԱՆԱՅՈՒՄԱՐՈՍ։— Ինչ գիտնամ։

Տէր ԳՐԻԳՈՐԻՍ։— Անկասկած այդ ստուանային գործն է։

ՓԱՆԱՅՈՒՄԱՐՈՍ։— Ո՞ր ոստանային։

Տէր ԳՐԻԳՈՐԻՍ։— Ընտելոս կոչուած անհաւատին։ Աղային առջեւ դու ն պիտի վկայես, թէ դու ն քու աչքովդ տեսար սպանու թեան արարքը։ Այնպէս չէ՞։ Դու ն պիտի վկայես։ (Ներս կը մտնէ ծերունի Լատաս՝ արձակելով սուր ճիչեր)։ Ազա՛, ի՞մ Ազա՛ս...

(Աղան կ'երեւի)։

ԱՍՏԱՍ (կ'իյնայ անոր ոտքերուն)։— Ազա՛, ի՞մ Ազա՛ս, արդարութի՛ւն, արդարութի՛ւն։

ԱՂԱՆ։— Դու ն ծերունի Լատասը չէ՞ս։ Այս ի՞նչ խաժանկերութիւն է։

ԱՍՏԱՍ։— Տունս հրկիւզեցին, Ազա՛։ Տակաւներս խորտակեցին, այրեցին հա-յուստներս եւ սիրտս։

ԱՂԱՆ։— Ո՞վ, որո՞նք։

Տէր ԳՐԻԳՈՐԻՍ։— Մանուիոսը եւ ոչնոտները։

ԱՂԱՆ (տեսնելով փանայոդարոսը)։— Օ՛, լա, լա՛, լա՛։

Տէր ԳՐԻԳՈՐԻՍ։— Ի՞մ Ազաս, Էդածը պարզ հարց մը չէ։

ԱՂԱՆ (կը խնդայ)։— Հէ՛յ Մարթա՛, եկու՛ր եւ գմայլէ Յունաստանիդ վրայ։ Հրապարակը լեցուեւ է յոյն թափթիուկներով։ Լաթ մը բեր եւ հաւա-թէ։ (Կը խնդայ)։

ՏէՐ ԳՐԻԳՈՐԻՍ (վիրաւորութեամբ)։— Աղա, պիտցիր, որ կառավարութեան հաշիւ ունիս տայիք։

ԱՂԱՆ (զայրացած)։— Լեզուդ կարկէ։

ՏէՐ ԳՐԻԳՈՐԻՍ։— Մեր մէջ մէկը կայ, որ կործանել կ'ուզէ մեր գիւղը, կործանել կ'ուզէ թուրքիան։ Մեզի յանձնէ Մանուկոսը։

ՓԱՆԱՅՈՒԱՐՈՍ։— Տեսայ, որ կը սպաննէ վարժապետը... աչքովս տեսայ, որ քարի գիւթի վրէժի վրէժէն կուտար եւ ականջովս լսեցի, որ կ'ըսէր։ Եւստիս այս շուկայ, ապա կը հրկիզենք Աղան եւ իր տունը եւ կ'ապառաղենք մեր գիւղը թրքական լուծին։

ԱՂԱՆ։— Դու եւ զատա՞հ ես, որ այդպէս ըսաս։

ՓԱՆԱՅՈՒԱՐՈՍ։— Կ'երգես, Աղա։

ԱՂԱՆ։— Հր՛մ։ Ուրեմն հարցրո՞ւրք է։ Քնդիրք միայն յոյններու միջէ։ Ծաղած հարց մը չէ։

ՏէՐ ԳՐԻԳՈՐԻՍ։— Ի հարկէ՛ ոչ, Աղա։ Դու եւ այնպէս կը կարծէիր։ Մեզի յանձնէ Մանուկոսը։ Ժողովուրդը ի՛նք թող զատէ։

ԱՂԱՆ։— Փանայողարոս, գնա՛ եւ Մանուկոսը հոս բեր։

ՓԱՆԱՅՈՒԱՐՈՍ։— Մեռա՞ծը չե՞ղ։

ԱՂԱՆ։— Անո՞ւշտ որ ողջ։ Դե՛հ, գնա՛... (Փանայողարոս դուրս կ'ելլէ երապարակի միւս կողմէն)։ Իսկ դու եւ, Իպրահիմ, գնա՛ քաղաք եւ կանչէ թուրք հրամանատարը։ Ըսէ անոր, որ օգնական զօրքի պէտք ունիմ։

(Իպրահիմ դուրս կ'ելլէ։ Հրապարակի միւս կողմէն կ'երեւի Մանուկոսը՝ կոտորակի տակ։ Անոնց առջեւ կը քալէ Փանայողարոսը)։

ՄԱՆԱՅՈՒԱՐՈՍ (բարձր ձայնով)։— Աղա՛, պի՛ս կ'ուզէիր տեսնել։

ՏէՐ ԳՐԻԳՈՐԻՍ։— Ուշագործ թիւն բրէ, Աղա՛ այս մարդը սատանան է։

(Տէր Գրիգորիս եւ Լատաս կը քաշուին հրապարակի կիցը)։
Աղան պատշգամ կ'ելլէ։ Կոտորակի կը մեկնի։ Լիֆովրիսեցիները ամէն կողմէ ներս կը մտնեն խառն ի խառն)։

ԼԱՏԱՍ (ժողովուրդին, պոռալով)։— Ա՛հ է, ա՛հ է, սպաննեցէ՛ք պի՛ս։

ԲՈՂՈՐԸ (կատաղութեամբ կը պաշարեն Մանուկոսը)։— Ոճրագո՛ւրծ, գո՛ղ, սրիկա՛ն։

ՓԱՆԱՅՈՒԱՐՈՍ (զայրացած)։— Ո՛ր, ո՛ր թող դուք անոր։ Ինձի կը պատկանի անոր հաշիւը մաքրելու գործը։

ԱՂԱՆ։— Լո՛ւ, եւ հոս, քոյր բեր գինը։

(Մանուկոս վեր կը բարձրանայ)։

ՏէՐ ԳՐԻԳՈՐԻՍ (անգիտելով ինքն իրմէ դուրս ելած)։— Ընացէ՛ք, պոռալէ՛ք։

ԺՈՂՈՎՈՐԴԻՆ (կ'աղաղակէ)։— Մա՛հ, մա՛հ կ'ուզենք։

ԱՂԱՆ (օղը կը կրակէ։ Ժողովուրդը կը լռէ)։— Փանայողարոս, ըսէ անոնց, որ Լիֆ չարու նակեն պոռալ, մտրակս առած վար պիտի իջնեն։ Մանուկոս, զոյգ Լիֆ, այս անգամ հարցրո՞ւրք է։ Քաղաք մտրկ գրկիցի՛ գորք հրա՛խելու։ Գողցած էք, սպաննած էք հրկիցած էք։

ՄԱՆԱՅՈՒԱՐՈՍ։— Ես եմ բրած այդ ամէնքը, միեակա, Աղա։

ԱՂԱՆ։— Վերջին անգամ խաղացած խաղի զարմուտ մի խաղար ինձի, կը լռես։ Դու եւ։ Մեռցնէ՛ք։ Ինձի չ'անցնիր ատիկա։

ՄԱՆԱՅՈՒԱՐՈՍ։— Ես Լիֆ, Աղա, եւ ուրիշ ոչ ոք։ Սատանան իմ մէջն է։

ՏէՐ ԳՐԻԳՈՐԻՍ (նշան կու տայ)։— Մեզի յանձնէ Մանուկոսը։

ԺՈՂՈՎՈՐԴԻՆ։— Մանուկոս, Մանուկոս, Մանուկոսի՛ն մահը կը պահանջենք։

ԱՂԱՆ.— Կը լսե՞ս: Եթէ յանձնեմ քեզի, անոնց ճանկերէն ողջ պիտի լսես զար: Լա՛ւ մտածէ:

ՄԱՆՈՒԹՈՍ.— Մտածեմ եմ, Աղա, յանձնէ՛ գիտ: Միայն գիտ: ուրիշ մի չարչարեմ: Սարաքինացիները քաջ, հանդարտ եւ պարկեշտ մարդիկ են: Անոնք իրենց իրաւունքին մէջն են: Ես էի, որ զանոնք մղեցի վայրագութեան:

ԱՂԱՆ.— Բայց կ'երեւի, թէ բոլորիկ են...

ՄԱՆՈՒԹՈՍ.— Մի՛ հաւատար, Աղա: Անոնք աղքատ են, կ'ուզեն ապրիլ, պէտք ունին հողի: Ա՛յս է ամէնը:

ԱՂԱՆ.— Դու ք' յոյներդ, գիտ պիտի խնայեցնէք: Եթէ մէկը մօտիկ բնեմ՝ իրաւունք կու տամ այդ մէկուն. եթէ ուրիշ մըն ալ մօտիկ ընեմ՝ անոր ալ իրաւունք կու տամ...: Յանուն Աստուծոյ օր մը պէտք է բոլորդ կանխեմ, արպկապի հանգչիմ, խաղաղութիւն պահեմ:

ՏԷՐ ԳՐԻԳՈՐԻՍ.— Մանուկո՛ր մեզի յանձնէ, այլուպէս կ'երթանք Ձմիւրնիս բոլորքէդ:

ԱՄՐՈՈԹ.— Մանուկո՛ւք, Մանուկո՛ւք:

ԱՂԱՆ.— Կը լսե՞ս: Անոնք կրնան մենչեալ իսկ գիտ Ձմիւրնիդ կուտակալին մատենէ, նոյնիսկ գլխատեղ տալ գիտ...: Ի՞նչ կրնամ բնէլ, որովհետեւ գիտն իսկնիմ մըն եւ կամ ուրիշ մը...: Կը գիտեմ քեզի, բայց եթէ շտանանեմ՝ լուրջ աղաղակ կ'ենեմ: Կը մատնուիմ...: Դուն եղբիւր իմ տեղս եւ բոլ, թէ ինչ կրնայիր բնէլ՝ քու Աստուածովդ: Ասկի լաւ չ'ըլլա՞ր, եթէ ձգեմ, որ ու պսնդին բնին քեզի, քան թէ գիշեր-ցերեկ ճիւղի վրայ զգամ երկաւորի տուր: Խորհուրդ մը տուր ինձի...

ՄԱՆՈՒԹՈՍ.— Իրաւունք ունիս, Աղա՛, յանձնէ՛ գիտ:

ԱՂԱՆ.— Աստուծոյ սիրոյն, այդպէս թեթեւ օրէն մի խօսիր, այդ ձեռք կը ջղայնացնէ գիտ: Գիտն ըսէ, որ բոլորիկ են, որպէսզի պայքարեմ եւ կարենամ յանձնել քեզ՝ առանց խղճախայթի: Կը հասկնամ ինչ կ'ուզեմ: Կ'ուզեմ իմ հանդիստս եւ, ունենալու համար պայն՝ կ'ուզեմ ձերբազատուիլ քեզմէ եւ միւսներէն: Բայց շեմ ու գեր խղճիս վրայ կրնալ անմեղի մը մահուան յիշատակը: Եթէ բռնեմ, որ բոլորիկ են, ամէն ինչ կը գիտ բանայ:

ՄԱՆՈՒԹՈՍ.— Ես պետութեան համար վտանգաւոր մարդ մըն եմ, եթէ կարենայի՝ կը տապալէի այդ պետութիւնը:

ԱՂԱՆ.— Շարունակէ՛, չուշանորդի, շարունակէ՛, աւելի գորտնոր ձեռով, սրպէսզի պայքարեմ:

ՄԱՆՈՒԹՈՍ (միտածամանակ ամբոխիւն).— Այս աշխարհը գարշելի է, Աղա՛: Լաւ երբ սոյնմահ կ'ըլլան, իսկ փառքը կ'ուտեն, կը խմեն եւ կ'իշխեն՝ առանց սիրոյ: Անարդարութիւնը անհանդուրժելի է այլեւս: Պիտի անցնիմ փողոցներէն, բարձրանամ տանիքները եւ ամէնուրեք պիտի պոստամ. «Դո՛ւ ք, բոլորդ, անարդարութեան գոհներ, սոյնմահներ, պարկեշտ մարդիկ, միացէ՛ք ինձի, հրկիզենք ամէն ինչ, ձերբազատենք աշխարհը բռնակալներու, ապստեղութեան մազիւններէն...»:

ԺՈՂՈՎՈՐԴԸ.— Մո՛հը կ'ուզենք, սպաննէ՛ գիտ:

ԱՂԱՆ.— Ինձի պէտք եղածը այս էր: Լաւ ճամբուս մէջ ես: Կը զգամ, թէ պայքարեմ կ'անի:

ՄԱՆՈՒԹՈՍ.— Կ'ուզի մօրոյդ տշխարհին մէջ բմբուսութիւն քարոզելու ու մըն ունենալ, հաւաքել բոլոր մարդերը մէկ ու միասնական բանակի մը մէջ, սոյնմահներու բանակին, որ մոտէր ապականած վիշապներու, Կոստանդնուպոլսոյ անխեղձ պալատներու մէջ՝ հրկիզելու համար պաննք, բայց եւ Անաստուրի շրջանէն սերած խեղճ գիտ զացի:

մըն եմ: Ինքզինքս չեմ կրնար լսելի դարձնել միայն լիբովրտեցիներէն: Բայց ես սարաքինացիներուն: Ուստի՝ կոչ կ'ուզեմ անոնց: Վերջի՛, ի դէմ, ազատութեան կամ մահուան ժամը հասած է: Մարդիկ կը մերժեն մեր բաժինը: Ձայն ձեռք պիտի ձգենք ու ժուլ: Միացէ՛ք, մտէ՛ք այս հարուստ դիւզը, ապանենցէ՛ք տնոնք՝ որոնք կը դիմողըն, այրեցէ՛ք կծծի Լատասին տունը: Փաթրիարքի տունը ձեր տունն է: Մտէ՛ք եւ դայն վերածեցէ՛ք ամբողջի: Իսկ երբ դուք ձեզ բաւական զօրութիւն ունեցաք, այն ատեն յարձակեցէ՛ք Աղային վրայ, դուքս վանտեցէ՛ք յունական Հողէն, Հայածեցէ՛ք դայն մինչեւ աշխարհի ծայրը:

ԱՂԱՆ (ընչու՞նի վիզ մը բռնելու ձեռով կը բռնէ Մանոյիլիոսի պարանոցը):— *Շո՛ւն, անհաւատ:*

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ (կ'ազազակէ):— *Մա՛հ, մա՛հ կը պահանջենք:*

ԱՂԱՆ (հարուած մը կու տայ Մանոյիլիոսին, որ քաւալ-զլոր կ'իյնայ աստիճաններէն): *Առէ՛ք, ըրէ՛ք ինչ որ կ'ուզէք: Գրուղը տանի ձեզ: Ես ձեռքերս կը յուսամ:*
(Աղան ներս կը մտնէ եւ մեծ գայլոյթով մը կը գոցէ պատշգամբն դուռը: Ժողովուրդը ալիքի մը պէս կը յարձակի Մանոյիլիոսի վրայ, կը բռնէ եւ կը տանի եկեղեցի: Ոմանք կը թքեն երեսին, ոմանք կ'ապաւակեն եւ կը ճետեն աստիճաններուն վրայ: Մէկը սուրբ կը մերկացնէ):

ՓԱՆԱՅՈՒՆԱՐՈՍ.— *Մէկը թող չդաշի անոր: Ձեպի ըսի, որ անոր հաշիւը մաքրելու գործը ինձի կը պատկանի:*

ՏէՐ ԳՐԻԳՈՐԻՍ.— *Սպասեցէ՛ք, իմ քրիստոնեայ եղբայրներս, մենք արդարու — թեմաք պիտի դատենք զինք: Իր սխալին հետեւանքով զիւզին միասնականութիւնը կորսուեցաւ: Իր սխալին հետեւանքով էր դարձեալ, որ հակաքրիստոսը մեր մէջ թափանցեց: Ոտքի ել, հերձուածող: (Փանայոդարոս ոտքի կը հանէ Մանոյիլիոսը, դէմքը ժողովուրդին: Անոր ետին կանգնած էր տէր Գրիգորիսը: Իսկ աստիճաններուն սկիզբը՝ ժողովուրդը): Հասկցա՞ր, անիծեա՛լ, ինչպիսի դժբախտութիւններ բերիք ժողովուրդին: Ըսելիք բան չունի՞ս:*

ՄԱՆՈՎՈՒՐՈՍ (հանգարտօրէն):— *Ոչինչ:*

ՏէՐ ԳՐԻԳՈՐԻՍ.— *Կը խոստովանի՞ս չրկիկած, պայցած ու օպաննած ըլլալ:*

ՄԱՆՈՎՈՒՐՈՍ.— *Միակ յանցաւ որը ես եմ:*

ԼԱՏԱՍ.— *Դուք ժամանակ կը կորսնցնէք: Սպաննեցէ՛ք՝ վերջանայ:*

ՄԱՆՈՎՈՒՐՈՍ.— *Սպաննեցէ՛ք զիս:*

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ.— *Ի մա՛հ:*

ՓԱՆԱՅՈՒՆԱՐՈՍ.— *Սպաննեցէ՛ք, նախ եւ: (Կը քաշէ սուրբ ասեղութեամբ): Դուն խելցիր իմ միակ հաճոյքս: Առ՝ քեզի: (Կը խողիւղէ Մանոյիլիոսը):*

(Ամէնք կը նետուին Մանոյիլիոսի վրայ: Յետոյ, դանդաղօրէն, կը քաշուին՝ առանց բաժնի մը ըսելու, հայեացքները ուղղած տապալած Մանոյիլիոսին վրայ: Ան մեռած է՝ գետնին վրայ խաչաձեւ փռուած):

ՏէՐ ԳՐԻԳՈՐԻՍ (կը խաչակնիէ՝ ժողովուրդին դիմաց):— *Թող իր արիւնը: (Յանկարծ կ'երեւին տէր Ֆոթիսին մարդերը՝ վազն ի վազ եւ գայրացկոտ):*

ՏէՐ ՖՈՒՔԻՍ (ճիշդ մը արձակելով):— *Ոճրագործեա՛ր,*

(Արեւմտեանցիները վախճալէն ետեւ կ'երթան: Եանգիս կ'իյնայ

Մանուկի ու Վարմիւնի վրայ. կը գրկէ գայն):
 ԵԱՆԱՔՈՍ (սրտահմիկ ձայնով մը կը ճշայն)։— Եղբայրս:
 ՍԱՐԱՔԻՆԱՅԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ (կը պոռայ)։— Ոճրապարծնէ՛ք, սճրապարծ-
 նէ՛ք:
 ԼԱՏԱՍ (հետուէն)։— Տօբէք զինք: Ու երբ Աղայի հանդած թրքական բանակը
 Հասնի՛ կը խօսինք:
 ՏԷՐ ՖՈԹԻՍ։— Մեզքը ձեր գաւակներուն վրէն: (Կը ծռի Մանուկի ու Վարմիւնի վրայ:
 Յաւով): Զոր վրայ տուի՛ր կեանքդ, Մանուկ: Մենք այս հողերուն
 վրայ պիտի չհաստատուինք: Զոր տեղը սպաննու հցար:
 ԵԱՆԱՔՈՍ։— Ի գո՛ւր, եղբայր իմ, ի գո՛ւր: Թրքական բանակը պիտի գայ:
 ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ (մըմնցելէն)։— Ի գո՛ւր:
 ՏԷՐ ՖՈԹԻՍ։— Ի գո՛ւր, ի գո՛ւր... Գրիտոս...: Արդէն երկու հազար տարի
 կ'ընէ եւ միշտ այդքեզ կը խաղակնէնք:
 ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ։— Ի գո՛ւր, ի գո՛ւր, Գրիտոս...
 ՏԷՐ ՖՈԹԻՍ։— Ե՛րբ պիտի վերածնիս, Գրիտոս, որպէսզի այլևս չխաշուիս
 եւ ապրիս յաւիտենապէս մեր մէջ:
 ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ։— Ե՛րբ, Գրիտոս, ե՛րբ:
 ՏԷՐ ՖՈԹԻՍ։— Տղա՛ք, վերցուցէք, պիտի թողենք զինք Սարաքինայի լեռը:
 Պիտի երթանք ուրիշ լեռ: Թրքական բանակը պիտի գայ: Մեր՛ յոյ-
 ներուս թիւ շատ քիչցու: Պէտք չէ անհետ կորսուինք: Մենք ուղի
 ենք երկրի:
 (Եկեղեցին մահազանգ կը հնչեցնէ):
 ԿԻՆԵՐԸ (կ'եղերերգեն: Դրօշակիրները կը սկսին քայլել, ամոնց Խտելն
 ուսմարտը կը տարաւ Մանուկի ու Ժողովուրդ)։—
 Այս տղուն անունը արձանագրուած է ձեռնիք վրայ:
 Արեւը գայն հալեցուց եւ ջուրը ջնջեց:
 Փռչին ծածկած է
 Մայիս ամառան պարտէզները:
 (Կը բռնեն Սարաքինայի համբան՝ հետդիտել տնկատանայով):
 ԵԱՆԱՔՈՍ (կը քաշէ իր էշը)։— Եկո՛ւր, իմ Եռուս Ֆաթի: Մենք անոնց հետ
 պիտի երթանք:
 (Քայսերը կը մտնին):

Վարագոյր

(Շար. 6 եւ վերջ)

ՆԻՔՈՍ ՔԱԶԱՆՅԱՔԻՍ

Ա. ՃԻԻՂԵԱՆ

ՄԱՐՄԻՆԻԴ ՄԷՋ ԵՐԿԻՆՔՆԵՐ

Արկածով մը՝ արեւը
Ծաղկամանին մէջ կը խօնարհի:

Ջուրի երաժշտութիւնն է
Անազանին մէջ:

Քեզի՝ երազներու աղբիւր,
Հանոյքի գիշերազգեստ կ'ըլլամ՝
Տազմապնդի գրտինէր ծծելու:

Շնչառութեան ազմուկը խեղդելու համար
Հագարաւոր գորտեր կու գան երգելու
Աշխատանքին մէջ գիշերային:

Երբ լուռ ես դուն,
Արցունքներդ արնին ծանրութեամբ
Կ'իջնեն՝ մարմինս զամելու հողին վրայ:

Մերկ էիր,
Աչքերդ աւելի զրգռել էին, քան ստիճաններդ,
Եւ աչքերուդ համար մնացի այդպէս
Անշարժ-անկիրճ դիտող մը՝ երազէ մարմինի մը:

Մեր միասերուն ազադակը մէկ իմաստ ունէր —
Սուկարծես մենք սիրահարուած էինք,
Սիրաբանուած՝ ծնելէ առաջ:

Առանձին ու մոռացկոտ
Կու գամ քեզի, եւ երբ մտնեմ ներս՝
Յանկարծ դրախտի բոլոր բոշուները
Երգելէն կը բարձրանան
Մարմինիդ մէջ երկններ անցնելով...

ԱՐԱՄ ՃԻԻՂԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

— . . . Թող այս բաժանին էլ կա-
յանաւորների կենացը լինի:
Ասում են կայ մի պետութիւն,
որն ընդամենը մի փոքրիկ բանտ
ունի: Բանտի միակ ծերունկ պա-
հակն անգործութիւնից ճանձ-
րանում է, իսկ երբ մէկին բռնում
են, սեւ դրօշակ են բարձրացնում
բանտի վրայ: Թող մեզ մօտ էլ
այդպէս լինի: Խմենք մերոնց կե-
նացը, նրանք շատ են...

Գ. Մ.

ԳՈՒՐԳԷՆ ՄԱՀԱՐԻ

ԾԱՂԿԱԾ ՓՇԱԼԱՐԵՐ

* *

Նստում ենք նայի եւ ... եւ կատարում է հրաշքը: Քիչ բան առած կը լի-
նիմ, եթէ աւեմ, որ ես աչքերիս չհաւատացի եւ շատ բան առած չեմ լինի, եթէ
աւեմ զարմանքից բերանս բաց մնաց: Եթէ գուժարենք զոկտոր վաթսոնի բո-
յոր զարմանքներին ի տես Շերլոկ Հոմսի հրաշագործութիւններին, դժուար է
հաւատարու լին իմ զարմանքին: Տարիներ շարունակ խօսում էլ է այն մասին, որ
խմիչքը չի թափանցում բանտից ու ճամբարների փշալարերից ներս, տարիներ
շարունակ անդրադառնալ, հաստատել եւ նորից վերահաստատել այս ան-
ժխտելի իրողութիւնը, տարիներ շարունակ Նոր Տարին տօնել հոման կամ
յաւագոյն գէպքում գունաւոր ջրով լեցուն թիթեղէ գաւաթներն իրար խփելով
եւ յանկարծ, այս ահաւ որ Աչոտ գային...

digitised by A.R.A.R.@

— ... Թող այս բաժանըն էլ կայանաւ որնորի կենացը լինի: Աստուծոյ կայ մի պիտի թիւն, որն բնականօրէն մի փոքրիկ բանս ունի: Բանտի միակ ծննդէն պահանջ անդ ործու թիւնից մանկականութիւնէ, իսկ երբ մեկին բռնուած են, սեւ դրօշակ են բարձրացնում բանտի վրայ: Թող մեզ մօտ էլ այդպէս լինի: Ամենք մերոնց կենացը, նրանք շատ են: Ա՛, շատ-շատ են: Ինչո՞ւ այսպէս եղաւ, այս ինչ զարմանալի պատճառ թիւն է... Արդար կարգերի երկրում այսքան կալուստաւո՞ր... առ մի մեծ բաժնատանք է, մի մեծ զրպարտութիւն: Ամենք, անշատ ու պէտքական, շատ պէտքական մարդկանցով են լցրել բանտերն ու լաղերնեւրը: Ո՞ւր է հարկաւ որ, ինչո՞ւ այս մեծ անարդարութիւնը: Երևի կայ մէկը, որին ձեռնադրու չեն ազնիւ, չիտակ, համարձակ մարդիկ եւ նրա հրամանով այդ պիտիներին ոչնչացնում են...

Այնու դային լուս: Բրուտանոցի խորհրդի մէկում մի ծղրիղ ծղրտաց: Փշալարերից ներս, տարիներ ընթացքում եւ տեսել ու ճանաչել էի Այնու դայուն: Այսօր նա ուրիշ էր: Այս աշաւո՞ր Այնու դային:

— Մեր կայանաւորներ կենացը, կրկնեց նա, — մեռած թէ կենդանի, միեւնոյն է, որովհետեւ մեռածները միշտ մեկ հետ են, իսկ կենդանիները մեռած են...

Ու մենք խմում ենք: Գոնէ ես, խմում եմ՝ ու թու՞մ է, թէ խմածս ո՛չ թէ օդի է, այլ՝ ջուր, դու ցէ մի քիչ դառնաւ ո՞ւն: Բայց այդքանը միայն: Լճի տակաւորութիւն թողեց առաջին բաժակը: Ու թ տարտայ դաղարից յետոյ, այդ առաջին բաժակ օդին իմ մէջ ոգեկոչեց կենալիս մէջ խմած բոլոր օդիները: Ես ինձ զգացի վառուող ու այրող բացերում եւ կարծես կտրուեցի հողից: Մշուշ-ւեցին Այնու դայուն եւ Խոնարհի գէմքերն ու բրուտանոցն ու ամբողջ աշխարհն տեսաւ շարժու եցին տեղից ու լողացին դէպի անյայտութիւն: Յետոյ իմ ականջին հասան Այնու դայու խօսքերը եւ կամաց-կամաց, ասես խարխալելով, գտայ ինձ:

— ... Հիւանդ արդարութեան կենացը խմենք, ծանր է նրա դրութիւնը, բայց նա չի մեռնի: Երբ հիւանդ է արդարութիւնը, մարդիկ խնդհանում են, մանրանում, դառնում երկերեսանի, շար, եսամոլ, ստորաքարշ: Նրանք քծնում են, լիզում իրենց ոտնակոխող սարկները, ասում են խօսքեր, որոնք իրենց չեն, կատարում են դործեր, որոնց համաձայն չեն, բայց կատարում են, որովհետեւ արդարութիւնը հիւանդ է, չի կարող նրանց կարգի բերել:

— ... Հին է ու միշտ նոր շարի ու բարու կոխիւր եւ միշտ բարին է յաղթանակել: Ամենք այն մեծ օրում կենացը, երբ վերջին բանտարկեալը կը թողնի վերջին բանտը: Թող բանտերի տեղ զարոցներ չլինու եւ ու ճամբարներին զրաւութեամբ լայնածաւալ հողերը ցրտեմք արտեր գասնան: Հայկալ կ, ինձ յո՞րէր, կը պայ այդ օրը:

Այնու հետեւ Խոնարհ մի երգ է երգում: Ես առաջին անգամն եմ լսում այդ երգի եղանակն ու խօսքերը, բայց ինձ թւում է, որ գիտեմ, թէ ինչի մասին է: Այնու դային հարցնում է. — Ինչի՞ մասին է այդ երգը, — Խոնարհ նայում է իր բարակ մատներին եւ պատասխանում. — Կէս գիշեր է, բայց աքաղաղներն անկամ գիտեն, որ յուստացը հետու չէ: Իսկ ես, մարդ տեղալիս, յուսահատու էլ եմ... Այդ ո՞ւր է խօսքերն եւ, — հետաքրքրու՞մ եմ ես: — Իմ խօսքերն են, — կարծում է Խոնարհ:

Այդ եւ չգիտէի, վճռականապէս չգիտէի:

Այդպէս: Այստեղից՝ հետեւութիւն, — վիշտն իրաւաբանին անկամ կարող է բանաստեղծ դարձնել: Ես յիշում եմ իմ բնակերներից մէկին, իրաւաբան Վահրամ Շառու օրեանին: Նա ծաղրում էր բանաստեղծներին: Տեսնես նստած է, թէ... Եթէ նստած է, չպէտք է կասկածել, որ նա էլ հիմա բանաստեղծի է վերածուել: Խնձրճ Վահրամ:

— Հայդուկ, — գոռոնում է ինձ Աշոտ գային խմելով իր օգին, — ո՞նց էր այն մանկական բանաստեղծությունը... ա՛յն, ի՞նչո՞ւմ ես, հիւանդանոցում...
Ու նա ցուցամարդ նկնելով ճակատին՝ յիշում է.

Էսպիսի բան ո՞վ է տեսել անտառում, ա՛յ քաւոր,
Որ ժամտախիտը դառնայ թագաւոր, թագաւոր...

— Լաւ մանկական բանաստեղծութիւն է, խօսք չկայ, — շարունակում է Աշոտ գային, — Եկէք խմենք մեր Մամայի ու Վա՛ս, Վա՛ս, զմիտանի կենացը: Սիրոյ կենացը: Եթէ ես գրող լինէի, մի մեծ գիրք կը գրէի նրանց սիրոյ մասին: Երկուսն էլ հիմա տանջու՞մ են, — ինչո՞ւ համար, ո՞ր մեղքի համար: Ո՞ր օրուանից սկսեց զարձել է յանցողորձութիւն: Ու որպէսզի լրիւ լինի կենացը, խմենք նաեւ կենացը, որը պիտի աշխարհ գայ: Նա ի՞նչ խմանայ, թէ ինչ աշխարհ է գայիս: Եթէ սխալուի, ապրի, ո՛չ հօրը պիտի ճանաչի, ո՛չ մօրը: Ինչպէս թու՞մանեանն է ասել:

Աճե՛ր ու անժե՛ր
Իմ Գառնիկ ախպէր...

— Խմենք միմեանս որ Գառնիկ ախպէրների կենացը, ճանաչո՞ւմ են իրենց հայրերին թէ ոչ, կը վերադառնան իրենց հայրերը թէ ոչ... ես կ'ուզեմ նայի, հոգու շափ կ'ուզեմ նայի, որ նրանք իրենց հայրերին ճաշէին, որ նրանք...

Աշոտ գայու մայրը դողաց: Նա հաւաքեց իրեն, բոռեցքները խփեց ծնկին եւ դողաց ինձ վրայ, ասեւ ոչ իր մայրնով.

— Հայդուկ, քեզ կարգի պահէ...

Իսկ ես ոչ մի անկարգութիւն չէի արել, ես հասկացայ, որ նա դողաց ինձ վրայ՝ իրեն զգաստացնելու համար: Ես գիտէի, որ նա սովորել է դպրոցում, կարդացել է Բաֆֆի ու Մուրացան, բայց չգիտէի, որ նա կարող է լինել այսպիսի բարձր կարգի թամազա: Հիմա նրան զատմանեց պերճախօսութիւնը: Անկասկած, նա յիշեց իր երեխաներին: Ես ուզում եմ ցրել նրա մտքերը.

— Մենք սեղաններ կ'առաջարկեմ, — ասում եմ ես, — քո կենացը:

— Սեղանի գլխին էլ դու նստած լինես...

— Իոնասն էլ հիւր գայ Հայաստան...

— Մի Գառնիկ ախպէր էլ այս Իոնասն է... ա՛յ Իոնաս, քեզ ինչո՞ւ են բռնել: — Հարցնում է Աշոտ գային կարմրած աչքերը սրբելով:

— Նա ցիլոնայի՞ստ, — պատասխանում է Իոնասը լայն ժպիտով, — նա ցիլոնայի՞ստ...

— Կը պատահի, կը պատահի, — ասում է Աշոտ գային, — այս Հայդուկն էլ անոորիստ է, կարո՞ղ ես երեւակայել սրա կատարած ունորր:

Մենք սրտանց ծիծաղում ենք, մի բույլե ամէն ինչ թւում է լուսաւոր, լուսաւոր ու թեթեւ է այն, որ Իոնասը ճնշեցի ինքնատէր է, իսկ ես՝ ճանաչութիւն: զա կատակ է եւ ուրիշ ոչինչ...

Բայց անա իմ անկանքին, ուղեղում կամ գուցէ սրտում հնչեց շորս տող՝ բնգամէնը շորս տող: Այդ շորս տողը պատկանում է իմ ուսուցչի՝ բնգամէնը երկու բարեկամներից մէկի գրչին: Նրանք չկան հիմա: Իմ ուսուցչի մահացումը զաման մահով, բանտում, իսկ մի սին սեւ ամբաստանութիւններով խաբանեցին եւ անդող ձեռքով գնդակահարեցին Երեւանի մօտ գտնուող Թոխմախան լիճ կոչուած վայրում: Եթէր տարի առաջ, Հեապայում նոյնպէս գնդակահարուած մամանակակից խմբավորներից մէկն ինձ պատմեց, որ երբ իրեն մերակալեցին, խաթեցին այն մենախաղը, որանկից տարել էին իմ բարեկամների եւ ոչնչացրել: Նրա պատմելով, մենախաղի պատին եկու նկով փորում եմ է կրկն ճեղքը նոյնիցիք թաւերը: Բայց այդ երկու յատերից ու ելի՝ իմ միտքը հի-

մա զբաղեցնում են իմ ուսուցչի շորս առդերը, որոնք ոչ մի տեղ տպուած չեն և։
Եթէ տպուած են, ապա միայն մի տեղ, իմ ուղեգրում, այն էլ հրեղէն տառերով։
Այդ տողերը նա ինձ կարգաց 1919 թուականին և իմ մէջ կը մնան անջնջելի
մինչեւ մահ-զերեզման։ Դա մի կարճ քանաստեղծութեան վերջին, եղբայր-
կող քառատողն էր։ Ինչո՞ւ։ Ընդ չտեսաւ այդ քանաստեղծութիւնը։ Նրա ասե-
լով, նա այդ քանաստեղծութիւնն ուրիշ շատ երգերի և զազելիների հետ մի
գիշեր վառեց և հողով աւելի ամրացաւ, դարձաւ իսկական յեղափոխութեան
երգիչ։ Դարձեալ նրա ասելով, այդ պիտի երգեր չպէտք է երգել, այլ պէտք է եր-
գել մեծ քաղաքներ, երկաթ, շուգուն և նման կարծր հանքանիւթներ։ Ահա թէ
ինչ։

Այդ քառատողը.

Հուրը քո՛ւ ես տալու,
Քո սի՛րտը պէտք է տայ,
Թէ՛ հուր գտնես կեանքում,
Գիտցի՛ր, քո հո՛ւրն է դա։

Իմ եղբորական, մեծ բարեկամ և ուսուցիչ, որքա՞ն զաժան եղաւ քո
վախճանը։ Մահացար դու վաղաժամ, անհեթեթ մահով քառատուն տարեկան
հասակում։ Եթէ ապրէիր, դու ցէ հրաշքով միասին լինէինք և այս բրուտանո-
ցում կու պատրաստէինք միասին Աշոտ դայու զեկավարութեամբ, միասին էլ
այսօր օդի խմէինք և։ դու, մուսցած քո գրած շատ քանաստեղծութիւնները,
քթիդ տակ արտասանէիր քո այրած այս շորս առդերը,— Հուրը քո՛ւ ես տա-
լու...

— Թող դայ այն օրն, երբ քաղաքների հրապարակներից և մեծ ու փոքր
կայարաններից կը վերանան ժողովուրդների երկրային, սանձարձակ հօր մեծ
ու փոքր արձանները։ Սակայն հուր ու յաւիտեան թող կանգնած մնայ այն
արձանը, որի ստեղծումը ես անսայ և որը հիմա էլ կանգնած է սառցէ ոտնե-
րով իմ սրտի վրայ, իմ սրտի վրայ։ Այս պատահեց ընդ հոռւում, յաւիտեական
սառցեցների զաժան դառում։ Մահուան ճամբարից դու քո, ճամբարից տեսա-
նելի ոսպնէ մի բարձրութեան վրայ կանգնեցրին երիտասարդ կայանաւորին,
դոյլերով ջուր կրել տուին և ողողեցին նրան։ Ջուրն արագ սառեց և բարձ-
րութեան վրայ կանգնած մնաց մարդկային ձեւերով սառցէ մի յուշարձան։
Մահացած և մահացող միջինաւոր կայանաւորների յիշատակը յաւերժացնող
միակ յուշարձանն էր դա։ Թող յաւերժ կանգուն մնայ այդ սարսափելի յու-
շարձանը։ Մահացածների սառած ճիշն էր դա, որ սերունդները լսեն նրանց
ձայնը, յիշեն ու շնորհան, յիշեն ու թող յաւան, որ կրկնուի ահեղ պատմու-
թիւնը։

... Խնջոյքը վերջացաւ։ Մեր զուխը լեցուած է հիմա երկաթով, շու-
ղումով և նման ծանր հանքանիւթերով։ Ասես այբուոյ թարթիչների միջից
մենք նայում ենք մէկ-մէկու և ուզում ենք յիշել, ե՞րբ ենք իրար տեսել և ո՞ր-
տեղ։ Զո՛րկը ճուշդ բրուտանոցի խոնաւ մի խորշում։ Եւ այն բուպէին, երբ աշ-
խարհը հասել էր կորստեան եզրին և պատրաստուում էր զահաճիժել ահա-
ցութաւ ու անանուն մի խորխորատ, ասես նոյն անդունդից մեր ականջին հաս-
նում է յետ-ճաշեան զտգարի աւարտն ազդարարող հեռաւոր գոնգի խուլ
զնդոցը։

— Ձեզ կարգին պահէք,— լսում եմ ես Աշոտ դայու կոտորուած ձայ-
նը,— վե՛ր կացէք, աշխատե՛ք... մթնո՞ւմ է, թէ լուսանում...
Մթնում է, ի հարկէ մթնում է, իսկ երբ մթնի՝ հուրը քո՛ւ ես տալու, դու
ես տալու՝ մինչեւ անգամ եթէ սառցէ յուշարձան դառնաս...

Սա առանձնապէս շարժողութիւն, երբ գիշերուայ ժամը 3ին մի անձանք մը անձնաւորութիւն ընկերական ուրախ սեղանից ինձ հանեց եւ ասաց, որ պէտք է զնայ տուն: Սա առջեւից, նա յետեւից՝ մենք անցանք անձաւոր, լուսնի լոյսով ողողուած փողոցներով եւ մօտեցանք մեր տանը: Մենք տպաւորութիւն չթողեց ինձ վրայ եւ այն, որ մեր շէնքի առաջ կանգնած էր մի փակ աւառ եւ մեզ՝ երեւի անհամբերութեամբ սպասում էր մի երկրորդ անձնաւորութիւն: Նրանցից մէկը հարցրեց, — զէնք ու նէ՞ք, — եւ համարեցի յիմարութիւն եւ ցոյց տուի զբանջարանի վրայ մի բաժակում կողք կողքի ցցուած իմ զանազան տեսակի գրիչներն ու մատիւնները: — Հարցրեցի քեզից, — ասաց, — ասաց նա եւ զրպանից հանեւ լույ՝ քթիս առջեւ թափ տուեց մի իսկական ատրճանակ: Սրա վրայ եւ սպասութեանցի, որ եւ, որքան յիշում եմ, գիշերուայ լուսնի տակ, որա համար էլ պատրճառակ կրելու անհրաժեշտութիւն երբեք չեմ զգացել: — Լաւ եւ երգում, — ասաց միւսը, շնայած, որ եւ ոչ մի երգ չերգեցի եւ ընդհանրապէս աչքի չեմ ընկել լաւ ձայնով, թէեւ զուրկ չեմ եղել երաժշտական յոգութիւնից:

Ինձ վրայ տպաւորութիւն չթողեց նաեւ խուզարկութիւնը, որը տեւեց մինչեւ լուսարաց: Նրանք տակն ու վրայ արին ամբողջ տունը, քրքրեցին իմ զգրոցները, առանձնացրին բազմաթիւ նամակներ, վերցրին 1922 թուականից իմ պահած յուշատետրը: Խուզարկութեան ընթացքում եւ պատկերի տեսնելիս, մի րոպէ փակեցի աչքերս եւ ուզեցի պատկերացնել րոպէի լրջութիւնը: Յաջորդութեան չհասաւ: Խուզարկութեանը ներկայ էր նաեւ «զոմկոմը», այսինքն՝ «տեսային կոմիտէն»: Նա սպասում էր մեր շէնքում, այնպէս որ թաղանթում եւ մեծ յարգանքով ընդունում էր իմ բարեկեցութիւնը: Հիմա նա կանգնած է դռներէ մօտ, պաշտօնական դիրքով եւ նայում է ինձ ստուշ, անզամ թշնամական աչքերով:

Լուսարաց էր, երբ վերջացաւ խուզարկութիւնը: Նրանք հրամայեցին վերցնել հետս միայն սպիտակեղէն, — անելի՛ — ոչ, — գրքեր, թո՛ւ պէ՛տք: Ոչ, այնտեղ ամէն ինչ կայ...: Նրանք վերցրին մի մեծ թղթապանակ, ուր տեղաւորեցին վերցրած կապանակի (երեւի) նիւթերը: Դուրս փակեց «տեսային կոմիտէն» եւ գրպանեց բանային:

Սա գիտելի, թէ ուր եւն տեսնելու ինձ եւ ամենեւին չզարմացաւ, երբ աստեղ կանգնեց եւ մենք դուրս եկանք խորհրդաւոր շէնքի բակը: Ոչ, այս ամէնին ինձ վրայ առանձին տպաւորութիւն չթողին: Սա սխալութիւնք միայն այն բովանդակ, երբ ինձ յանձնեցին մի մարդու, ասելով՝

— Վերցրու աբան, Ներսէ՛ս...

Ներսէսը խոթեց ինձ քառակուսի մի սենեակ, կոպիտ կերպով արձակեց դատին, նետեց մի կողմ եւ շուռուտուտ առաջով խուզարկեց ինձ՝ ձեռքերն անբազալաւարի կերպով խոթելով զրպաններս:

Սա ցնցութիւն եւ առաջին անգամ զգացի, որ գործը լուրջ է եւ բանա՛րար:

Երկրորդ հարուածն իջաւ իմ գլխին երրորդ օրը: Իմ մենայնուցի գու՞րջ բացում էր միայն առաւօտեան եւ երեկոյեան, երբ ինձ տանում էին փակ գու՞ղարան: Մնացած գործերը կատարում էին դրան բացուած մի քառակուսի անցքից: Այնտեղից եւ աստիճան էի բանտային օրարարին 500 դրամ հացը, 25 դրամ շաքարը, առաւօտեան եւ երեկոյեան՝ մի-մի բաժակ թէյանման մի բան, իսկ կէսօրին՝ մի շերտի փոփկ, որին այստեղ «սուպ» էին կոչում: Երբ Բորը օրը, ճաշից յետոյ անակնկալ կերպով շրջակացին ծանր կողովներն ու

դու ուր բացուեց: — Ուտքի՛, — հրամայեց ներս մտնողը, — երբ բանտապետը
ներս է մտնում՝ ուտքի՛:

Ես կանգնեցի:

Նա նայեց չուրջը եւ հարցրեց.

— Ասելու բան ունե՞ս...

— Ինձ յայտնի չէ, թէ ինչո՞ւ ինձ... — սկսեցի ես:

— Կր դայ ժամանակը եւ կ'իմանաս, — կտրեց նա:

— Արդէն երեք օր է ինչ այստեղ եմ... ես գործեր ունիմ...

Ձյտելու տուեց:

— Արեւ, արեւ լոյս չեմ տեսնում...

Այստեղ էր, որ նա իջեցրեց կացիներ.

— Սովետական արհուր հակայեղափոխական սրիկաների համար չէ...

Ու նայեց աչքերիս:

Կարճահասակ էր նա, ամառնային համազգեստով, չէկ, կարճ, մէջտեղը
ճեղքուած եռանկիւնի բեղերով, բաց լեղակազոյն աչքերով, բոտ ամենայնի
լպտաած մի դէմք. ես ուզեցի գոռալ, օղնու թիւն կանչել, պատիւ պահանջել,
բայց այդ բոպէին նա զտոնում է դռների մէջ կանգնած պահակին եւ հարց-
նում.

— Ո՞նց է պահում իրեն...

Պահակը տեղքայլ կատարեց:

— Զի՞ կծում...

Պահակը նայեց գիշեր-ցերեկ վառու ող տոստաղից կողած աղօտ լոյ-
սին: Բանապետը դուրս քաշեց գրպանից գորշագոյն թաշկինակը, աղմուկով
խնջեց ու դուրս եկաւ:

Ահա թէ երբ, աւելի չուտ նաեւ, ե՞րբ ես զգացի, որ ինձ հետ կատակ չեն
անում եւ իմ բանը բուրդ է: Ի՞նչ բուրդ, բամպակի տակա՛նք տաս...

Անցնում են ժամերն առանց ժամացոյցի եւ օրերն առանց օրացոյցի:
Եօթնամասնական հիւսիս օր հաշուեցի եւ այդ մենախցում: Այս ժամանակահատ-
ւածում ես անել եմ, ես հիմա շատ բան գիտեմ, որ առաջ չգիտէի. այո, լայնացել
ու հարստացել է իմ մտահորիզոնը: Ես հիմա գիտեմ, որ ես անդամ եմ ռոնդ-
յատականայ — աղղայնական — տրոցկիստական — աեոորիսական կազմակեր-
պութեան: Այո, կարգին մարդ եմ եղել եւ եւ ինքս տեղեկութիւն չեմ ունե-
ցել: Ես հիմա գիտեմ, որ մենք, մի քանի գրողներ՝ դադարի ժողովներ ենք գո-
ւադարել եւ գիշեր-ցերեկ մտածել ենք մի կերպ Հայաստանն անջատել Ռուսաս-
տանից: Ելի շատ բաներ գիտեմ ես, որոնց մասին պատմելը երկար կը լինէր,
կ'ասեմ միայն, որ եթէ հիմա իմ խեղճ, որբացած մայրիկը կարողանայ ինձ
տեսնել եւ մի ժամ խօսել ինձ հետ, պիտի մտածի, որ ես կա՛մ խախտու ել եմ,
կամ ես՝ ես չեմ, կամ միջեւ հիմա նա չի իմացել, թէ իր հարազատ որդին ի՞նչ
ահաւ որ դադար է եղել:

Նոյեմբերեան մի տխրամած առաւօտ, երբ բարձր պատուհանից երե-
ւացող քանոնածեւ երկինքը կապարի գոյն ունէր եւ լուում էր վերը՝ բակում
հոսող անձրեւի ալբի խույ խլլոցը, դուռն աղմուկով բացուեց եւ ներս մտաւ
պահակը.

— Ու նեցածդ հաւաքի՛ր...

— Ո՞ր...

— Ու նեցածդ հաւաքի՛ր, — կրկնեց նա:

— Ես պատրաստ եմ:

— Առաջ բնկիր:

Առաջ բնկայ:

— Ի՛նչպիսիք:

Ես գնում եմ դէպի ակ: Այս ակ թեքումն իմ սիրտը լցնում է անձկու-
թեամբ: Յամաք նետու ան մահամերձ ձկան նման՝ յոյսն իմ մէջը բերանը բա-
ցուխու փ է անում: Մի՞թէ... մի՞թէ ազատութիւն:

— Սանդուխներով վե՛ր:

Ես բարձրանում եմ տասնեակի մօտ աստիճաններով: Հիմա ես գտնը-
ւում եմ ներքնայարկում ամուր հստած բանախ երկրորդ յարկում, աջ ու ձախ
ձգուող երկար, կիսամութ միջանցքներով եւ կամերաների, այսինքն՝ բան-
տային խուցերի համարակալուած գոներով:

— Ձախ, — յուռ է եմ հրահանգը եւ թեքում եմ այս անգամ ձախ:

— Կանգնի՛ր:

Ես կանգնում եմ մի փակ դրան առաջ: Նայում եմ համարը, — 12: Պա-
հակը դռնի է դնում մի քանի բանալի, բացում արտաքին, ապա ներքին շար-
ժակտն եւ անշարժ կողպէքները, չըրիկացնում ինչ-որ նիւթեր եւ... ես ներս եմ
մտնում:

Մի բողբ է եւ ինձ զգում եմ այնպէս՝ ինչպէս բնւ մտած մարդը: Միտ-
խոտի ծխի միջից դէպի ինձ են յատկ իրենց նայուածքները ինձ նման մազա-
կալած մարդիկ, նստած ոմանք սակաւ աթիւ մահճակալներին, ոմանք յատու-
կին փոռած անկողիներին: Ես լսում եմ իմ անուր, ո՛չ այն շեշտով, ինչպէս
ծանօթը տեսնում է իր ծանօթին եւ տայիս նրա անուր, ո՛չ, այլ տարակու-
սանքով երկմտելով, — ես է, թէ նա չէ... Այս, կային ծանօթներ: Նրանցից մէկը
յատկապէս ինձ դարձացրեց իր ներկայութեամբ՝ ու՛ր, ու՛ր, յամենայնդեպ նա
զրտւած պիտի լինէր եւ ոչ չեղարկւած: Դա մի փոխադրւած էր, որը մի քանի անգամ
երեւաց գրողների տանը բնում եւ ուղղափառ ճառեր ճամարտակեց մեր գէ՛մ,
հանգիստանալով մեր թուեաւ որ հակառակորդների ձայնափողը:

~*~

Հիմա մենք գտնւում ենք համեմատական երջանկու թեւն ընդարձակ
բակում: Երկաթաճաղ բազմաթիւ բաց պատուհաններից դուրս է յորդում
խժայուր ազմուկ: Այստեղ մինչեւ անգամ երգում են: Բանտապետը մէկ-մէկ
կարդում է մեր ազգանունները, մենք պարտուր ենք լրացնել՝ բարձրաձայն
արտասանելով մեր անուններն ու հայրանունները: Այսպիսով, բանտապետն
ապրանք է ընդունում: Յետոյ մեզ քաժանում են կամերաների վրայ: Ես մի
խմբի հետ բնկնում եմ հրդ կամերան, այսինքն՝ Տուժիկադից բնկնում եմ
Հնդաստան: Այստեղ էլ ծանօթներ կան, մօտ, սրտառու ժողովի: Մենք քաշ-
ւում ենք մի անկիւն եւ փորձում ենք քաջատրել, թէ ի՞նչ պատահեց մեզ հետ
եւ գուշակել, թէ ի՞նչ կարող է պատահել...

Ու չենք հոտնում ոչ մի արդիւնքի:

Եւ մի՞թէ այս չէ համեմատական անմէտեան երջանկու թիւնը, — շարտ-
թուայ բնթացքում մենք մեր հարազատներից սպիտակեղէն ենք ստանում,
անային ուտելիք, ծխախոտ: Մենք ամէնօրեայ, տառ բողբի տեւողութեամբ
զրօտանք ունենք, չըրում ենք բնդարձակ բակում, չըջանաձեւ եւ նայում ալ ու
ձախ, վեր, վար, որտեղ ու գենք: Կամերայի պատու հանից մենք կարող ենք տե-
նել կրկէսի չէնք, տրամվայների հետուր երթեւեկութիւնը, բանտի դրան
մօտ խռնուած ծանրոցներ յանձնող հարազատների ահագին բազմութիւն-
ների հերթը: Կամերայի անձնակազմը բազմապէս է, բազմազգ, գիւղացիներ
եւ քաղաքացիներ: Նրանք շատ են, կամերաների տարողութիւնից մի քանի
անգամ շատ: Քնում ենք սաք-պիսի, կամերաներ լուցիւ առաջիւ շափում
է ամէն մէկին հասնող կենսական տարածութիւնը: Յերեկները ոչինչ, մարդիկ

նստում են կողք կողքի, իրար սեղմուած: Գիշերը ծանր է, մի կողքից միւս կողքին չըջնլը կապուած է տիեզերական դժուարութիւններէ հետ:

Ձեռքով զրան մարդը քարից ամուր է, կամերան ունի իր սեփական կամերային երգիչը, հեքիաթասցը, խեղկատակը: Կամերան գուարճանում է, գոմինա, նարդի, չախմաս է սարքում, խաղում է, բանաստեղծները լուցկու տրուած քթով ծխախոտի թղթերի վրայ բանաստեղծութիւններ են գրում: Ներս են մտնում յանկարծ ինչ—որ կանաչ—կանաչ գլխարկաւորներ, ինչ—որ ցուցանակներով: Կարդում են կայանաւորների անուններն ու մէկ—մէկ գուրս են հանում կամերայից: Հիմա մենք գիտենք, թէ ուր են տանում նրանց, առաջ խաժ էինք, չգիտէինք: Մեզ լուսաւորեցին բանտարկուած քննիչներն ու բանտապետը,— Երբ կարդում են միայն կայանաւորի անունն, ազդանունն ու հայրանունը, նշանակում է զէտապ են տանում», այսինքն՝ տանում են Սիրիբ, իսկ երբ կարդում են անուն—ազգանունն ու հայրանունը, ապա ստուգում են ազգանունը թուականն ու ծննդավայրը, ապա նշանակում է տանում են... տանում են այնտեղ, ուր մի օր տարան շէնգը Նայիրցուն:

Խեղճ Նայիրցիներ, խեղճ Նայիրցիներ:

Նրանց չեն դատում, այսինքն դատում են՝ բացակայութեամբ: Դրա համար գոյութիւն ունի տրոյկա, այսինքն՝ եռեակ: Նստում են երեքով, վերցնում հսկայական ցուցակները, աշխատում սեւ ու կարմիր մատիտներով: Այստեղ էլ երջանկութիւնը համեմատական է: Սեւ խաչաւոր անուն—ազգանուն կրողներն աւելի բախտաւոր են, քան կարմիր խաչաւորները: Ամէն գէպում խաչը մնում է խաչ:

Երբ կամերայից գուրս է գալիս ցուցակով կանչուած վերջին մարդը ու նրա ետեւից կանաչ գլխարկաւորներն ու երբ փակում են ծանր դռները, մի րոպէ տիրում է ծանր, ծանրութիւնից էլ ծանր լուութիւն, որից յետոյ կենքը կարծես մտնում է մի նոր հոռւ: Նորից կամերան սկսում է բզզալ անհանգիստ բզզոցով եւ մնացողներին տիրում է համեմատական երջանկութեան զգացմունքը, մի գիշեր նրանք մի քիչ կը պարզեն իրենց ոտները, իսկ վաղը... վաղը նրանց սպասում են նոր անակնկալներ,— կը բերեն նոր, թարմ մարդկանց եւ նրանք կը պատմեն, թէ ի՞նչ է անցնում, դառնում դրսի աշխարհում:

Մեղադրել, որ նրանք եռեակներն եւ զանազան արտակարգ յանձնաժողովների միջոցով արագ եւ առանց օրինական քաջքուկի վճռում են մարդկանց ճակատագիրը գուհաւոր մատիտների օգնութեամբ, անարդարացի կը լինէր: Որովհետեւ եթէ այդ ահազին կալանաւորական բանակների օրինական կարգով եւ արարողութիւններով դատէին եւ դատապարտէին, ապա զլուխ բերելու համար այդ գործը՝ հարկաւոր կը լինէր տասնամեակներ: Իսկ մէկ տասնամեակն արդէն ինքնստիճեան պատմութիւն է: Իսկ այն ժամանակ պատմութիւն ստեղծողները պատմութեան հետ գլուխ դնելու նախադրութիւն չունէին: Երբ Եկապիտալձի առաջին թայր մտնիչին, ազնիւ սովետական դատախազին քննիչները ծեծի են քաշել, դատախոսը փորձել է ուշքի բերել իր նախկին ուսանողներին, գիմելով նրանց զգաստացնող խօսքերով.— Ի՞նչ էք անում, տղաներ, ինչու: Հեռու չէք նայում, ախր պատմութիւն կայ, պատասխանատուութիւն կայ... Քննիչներից մէկը ծխախոտը հանգցրել է սեղմելով իր պրոֆէտորի ճակատին եւ ասել,— քանի մենք կանք, պատմութիւն չի լինի, իսկ երբ պատմութիւնը լինի, մենք չենք լինի: — Ծիւտ գուշակութիւն: Հիմա, երբ այդ օրերը պատմութիւն են դարձել, երբ տիրում է երկրում լենինեան կարգ ու կանոն, նրանցից ոչ մէկը չկայ...

Համեմատական երջանկութիւնը չի գալիս այն հետեւողական կարգով,

ինչպէս եղաւ Աւստին կեանքում: Այս տեսակէտից քո կեանքն աւելի բարդ եղաւ: Եղաւ այնպէս, որ համեմատական երջանկութեանը յաջորդեց անհամեմատ ձախողութիւնն ու զժրախտութիւնը: Անցաւ աշունը, եկաւ ձմեռը, ձմեռն էլ անցաւ, եկաւ զարուն, հալաւ բարձրիկ սարերու ձիւն... Բայց ոչ մի ճամբայ չբացուեց կալանաւորներին: Այս ամբողջ ժամանակուայ ընթացքում բաց էր միայն մի ճանապարհ, էտապներէ ճանապարհը:

Այս պայմաններում սիրտ կայ դեռ կառավելու: Մեզ յայտնի է, որ մեր գիմաղի կամերայում նստած է Պետրաստի յաղթանդամ գիրեկտորը: Մի անգամ գուցարանի պատին մատիտով եւ գրեցի.— «Պետրաստի գիրեկտորին. ի հաշիւ հոնորարի խնդրում եմ ամսականոց մեկնելու կապակցութեամբ բաց թողնել 350 ր.— կանխավճար»: Եւ ստորագրեցի: Երկրորդ օրը իմ գրութեան տակ շեղակի մակագրեւ էր. «Հաշուապահութեան»,— բաց թողնել 350 ր.: Եւ ստորագրեւ էր: Նշանաւ որ դերասանը մի անկիւնում գրեւ էր. «Կատարուեց կամքը Արամազդի, ստորագրեցի յողուա երեք պետութիւնների լրտեսութեան ենթադրանքը. պետութիւնների անունը չեմ յիշում, բայց դա ի՞նչ կարեւոր է...»:

•••

Մի գիշեր...

... Գիտութեամբ, կամաց-կամաց, ծանր մարտերով ձմեռն սկսեց նահանջել, եւ գարունը մտաւ իր իրաւունքների մէջ: Յերաւի, գարուն էր: Բնութեան մէջ տեղի ունեցաւ զեկափարտութեան փոփոխութիւն: Համատարած սպիտակ գրուշի փոխարէն ամէնուր փողփողացին կանաչ դրօշներ: Ի պատիւ գարնան պայտեհան մեր միջանցքի երկու ծայրերում դանուկ երկու պատուհանները բացուեցին, եւ ծառերի կանաչութիւնը խուսեց մեր աչքերից ներս ու լցրեց մեր սիրտն ու հոգին: Գարունն, գարունն, Վոլոգդայում: Տարուայ այս եղանակին, երբ ի, սուրբ Հայրերը պուրակ են իջել սուսն հաւաքելու: Այսօր մեր ճաշի երեսին սուսնի կատրներ էին լողում:

— Պահածոյի սուսն է,— ասաց ճարտարապետը:

— Այնուամենայնիւ, սուսն է,— աստիկեցի ես:

— Կարող է անգամ թու նաւ որ լինել,— վայեց ազրեկանցի հայը:

— Մեզ դեռ ծաղիկներով պիտի գիմաւորեն,— պայլայեցի ես:

Այդ էլ անցաւ:

Օդում ինչ-որ անհանգստութիւն էր զգացում: Տարիների ընթացքում անստապիկութեան մէջ սրուած բնագոյով մենք զգուշ էինք, որ չուրջն արտակարգ մի բան է կատարում, եւ մենք գտնում ենք կարելի որ իրադարձութիւնների նախօրեակին: Մենք հիմա մեղրամոմից ժուլում շարժում ու կենդանի էակներ ենք եւ ուզում ենք, որ լինելիքը լուսւ լինի, այլապէս մենք կը հանգենք առաջին իսկ հովից:

Մի գիշեր...

Առաջին անստապիկ երեւոյթն այն էր, որ մեր ականջին հասան հարեւան կամերաների դռների բացուելու եւ փակուելու ձայները: Աննախորհրդաց երեւոյթ, այն էլ գիշերով: Մենք սրում ենք մեր ականջները: Հիմա լուսութիւն է, լուսութիւն: Բայց ահա նորից դռներ են բացում, դռներ են փակում ու նորից լուսութիւն: Գնալով աւելի մօտ ու որոշակի են լուսում կողպէքների բացում-խուսում, եւ ահա...

Շիկաց, չիկաց եւ բացուեց մեր դուռը: Գիշերային հսկիչների հեռաձայն մի ուրիշ գիշեր արական եւս: Սոփորաբար նա ուղեկցում էր բժիշկին:

Մենք բոլորս մի մարդու նման նստեցինք:

Նա ձեռքի թուղթը մօտեցրեց աչքին և կարդաց երեք թիւ :

— Հազնուեց :

Երեք հոգի, նրանցից մէկը Երեւանի կոմիտէի քարտու դարն էր, Հագնուեցին, Հագնուեցին արագ և տապալաւ :

Ո՞ր ևն տանում : Ես յիշեցի այն պէտքեր, երբ մեզինք թուում է, թէ անգարձ տարան երկու ճարտարապետներին : Ներքին մի բնագոյ մեզ ասում էր (պոնէ ինձ...) , որ այս անակնկալ հրաւերը շարագուշակ աստատ չունի, որ մեր կեանքում պիտի փոխուի մի ինչ—որ բան, բայց ի՞նչ, ի՞նչ...

Գնացին, և դուռը փակուեց : Մենք մի րոպէ նայեցինք իրար աչքերի՝ այնտեղ գտնելու համար մեզ ամենչոյ հարցի պատասխանը :

— Սկսուեց, — տեքաց դարարագցի հայր :

— Ի՞նչը, — հարցրի ես :

— Պարզ չէ՞, — ճարտարապետն էր :

Ես չուզեցի փոփոխել : Նրանցից լաւ խօսք լսելն անհնարին էր, իսկ ես... : Իսկ 222-ը միայն լաւ լսելու ցանկութիւն ունի, միայն լաւ : Թող այդ լաւ լի—նի խարուսիկ, առաւ ու փուշ, միայն թէ... 222-ը յոգնել է և պատրաստ է կէս զեղեցիկ սուտին զահարեղի տար բնական, բանական և տրամաբանական ճշմարտութիւն : Թիւի՞ գայ : 222-ը լաւ, շատ լաւ : պիտէ զեղեցիկ ստի պինդ :

Կար ժամանակ, երբ այց 222 կոչուածը շատ էր սենտիմենտալ և ունէր ոչ մի քննադատութեան չգիմացող նախազաշարուններ : Մի՞թէ մեռնելուց յետոյ միեւնոյնը չէ, մեռար դու փափուկ անկողնում ստամոքսի խոցի՞ց, թէ ընկար պատերազմի դաշտում, բարձրացար կախազա՞ն, թէ սիրային հողի վրայ ինքնասպանութիւն գործեցիր : Ամենայն ակն կեանքը մէկ չէ, ճիշդ է, բայց մա՛հը, մա՛հը... : Զէ որ ամենայն ակն մահը մի է : Իսկ մեռնելուց յետոյ մի՞թէ միեւնոյնը չէ, թէ ոսկորներդ որտեղ կը հանգչեն, Զանգիբարան՞ում, Զանգեզուրան՞ում, թէ Վոլոգդայում... : Թիւի՞ գայ :

Թիւի՞ գայ, 222, դու անցար կեանքի համայնարաններով, դարձար ակադեմիկոս և իմաստուն, ափսոս որ այնպէս էլ պիտի ոտներդ փռես, առանց կարենայու աղքատ մարդկութեանը տալու քո հոգու անտակ փոխյարարե—րու թիւններ թո՛ւ ու բռնում, դու սնանկ էիր ու տնանկ : դու ապրում էիր ծո—փում ու լողայ չգիտէիր, իսկ հիմա, երբ դու հմուտ լողորդ ես ու սուզակ, երբ կարող ես իջնել ծովի յատակը և այնտեղից մարդարիտներ հանել լոյս աշխարհ ու նուիրել մարդկութեանը, ընկել և թակարդ ու որոգայթ ու փրկութիւն չկայ քեզ համար, 222 :

222, դու կեանք մտար տաք գլխով ու տաք սրտով, դա բանի նման չէր, յետոյ քո սիրտը սառեց, բայց պիտի մնաց տաք, այդ էլ մի գործախոտութիւն էր, հիմա, հիմա, երբ դու կարող ես քո սառը գլխով և տաք սրտով հրաշքներ գործել, յաւիտենական սառեցման ևն դատապարտուած՝ ե՛ւ պիտի, ե՛ւ սիրտդ, 222 :

— Գնացին, խառնուեցին հազար տարուայ մեռելներին, — ասաց մէկը :

— ...

Դու ուր բացուեց, ու ներս մտան : Ոչ մի բանով չէր կարելի տպացուցել, որ նրանք խառնուել են, այն էլ՝ հազար տարուայ մեռելներին :

.....

ԳՈՒՐԳԷՆ ՄԱՀԱՐԻ

ԻՎԱԿԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ

«ԼՃԱՑՄԱՆ ՈՒ ՓԱՓՈՒԿ ՃՆՇՄԱՆ» ՏԱՐԻՆԵՐԷՆ ԵՏՔ . . .

Կանխող լջերուն արտապրուած մահարիական էջերը առնուած են հեղինակին «Պաղկած փշալարեր» անուն գործէն, որ շուրջ տասնչինգ տարի առաջ ներկայացուած էր Սփիւռքի ընթերցողին, «Լոսյիքի» շաբաթաթերթին էջերէն: Անիկա նոյն ագրիւրէն արտատպուեցաւ նաեւ արտասահմանի այլ թերթերու կողմէ, երբեմն ամբողջութեամբ եւ երբեմն հատուածաբար, իսկ աւելի ուշ, Պէյրութի մէջ զարձեայ վերածուեցաւ հատորի:

Իր գրառման թուականէն քսոորդ զար, իսկ արտասահմանի ընթերցողին մատուցելէն տասնչինգ տարի ետք, Հայաստանի մէջ գլուխ բերուած եւ Հայաստանի մէկ անուանի պրոդին ստորագրութիւնը կրող այս գործը այս տարի միայն տրուեցաւ Հայաստանի ընթերցողին, «Սովետական գրականութիւն» ամսագրի յունուարեան համարով, ամբողջութեամբ:

Կր հասկցուի, որ «Պաղկած փշալարեր»ու գրառման օրերուն մեր հայրենիքին մէջ հայ գրականութիւնը ծաղկուն չըջան մը չէր բոյորեր, ոչ ալ կեանքի միւս բնագաւառներուն մէջ կը տիրէր բարենպաստ մթնոյորտ մը, հակառակ հեղինակին այն լուստես պնդումին, որ անցած է բռնութեան խորհրդանիշ բրուտանոցի ժամանակը, բրուտանոցը չկայ, «Ինչպէս չկան հազարաւոր այն ճամբարները, հոգեւոր ու մարմնաւոր ըսպանդանոցները: Փրկարար մի ձեռք սրբեց մեր երկրի երեսից այդ ամօթը» (էջ 23): Սպանդանոցային նոյն շրջանին գործող

սպանդի գործակալներուն ակնարկելով, Մահարին քիչ մը անդին պէտք կը զգայ դարձեալ յիշեցնելու, որ «հիմա այդ օրերը պատմութիւն են դարձել, երբ տիրում է երկրում լեռնաճագ կարգ ու կանոն, մրանցից ոչ մէկը չկայ...» (էջ 63):

Մահարիի գրիչին տակ «Հիմա»ն ուղիղ պծով կը վերաբերի 1965ին եւ անկէ քիչ մը առաջ ինկած տարիներուն, խրուչեւեւան ձիւնալին: Յիշեցնել պէտք է սակայն, որ այդ թուականին «փրկարար ձեռք» ինք եւս անցած էր պատմութեան եւ կարմիր կայսրութեան մէջ սկսած էին ուրիշ ձեռքեր երեւիլ, պիտի բռնէին թաթեր, որոնց մասին ոչ-փրկչական բաներ մը լսած էինք ատենին, իսկ Հիմա աւելի ստոյգ աղբիւրներէ կ'իմանանք աւելին, Մահարիին «Հիմա»ն բոլորովին տարբեր բաներ, որ՝ «Մաղկած փշալարեր»ու օրօք ո՛չ թէ չենիւնեան կարգ ու կանոն կը տիրէր Մահարիներու միջավայրին մէջ, այլ ի գօրու էր Ստալինի ժառանգորդներուն կամայականութիւնը, ա՛յնքան՝ որ մինչեւ անգամ «անմեղ մեղաւորին» ոչ այնքան վտանգաւոր այս գործը չնշելու համար պէտք կը զգար դուրս գալ «լճացման ու փափուկ ճնշման» մթնոլորտէն: Գ. Մահարի իր տարբեր էջերուն մէջ քանի մը անգամ խօսած է համեմատական ազատութեան, համեմատական երջանկութեան եւ համեմատական այլ «վայելքներու» մասին եւ իր «փրկարար ձեռք» եւ պատմութեան անցուցած «չարաչափ տներն» ու մահուան գործակալները պէտք է դիտել համեմատական այլ հասկացողութեան ծիրին մէջ, այլապէս ով պիտէ ուրիշ ի՞նչ փորձառութիւններ արձանագրած պիտի ըլլար ան իր փշալարերուն մէջ:

Ինչ կը վերաբերի այս առիթով գրուած ու քիչ անդին ուշադրութեան յանձնուած գրութեան՝ աշխուժ, նախանձախնդիր ու գրական հրատապ հարցերու առիթով իր ներկայութիւնը յաճախ զգացնող երիտասարդ քննադատին պէտք է յիշեցնել, որ «Մաղկած փշալարեր»ու հետ լեռ կամարի «Իէպի պրոլետգըրականութեան հեղեմնութեան» խաղին հրատարակութեան յղած ողջոյնին մէջ կայ ոչ ճիշդ բան մը: «Մաղկած փշալարեր»ը հիւրերնկարող «Սովետական գրականութիւն» ամսագրին հետ նոյն ամսոյն «Գարուն»ի մէջ լոյս ընծայուած լեռ կամարի վերոյիշեալ գործին առիթով թիւրիմացութիւն է բռնել, որ անիկա «անտիպ է մնացել դեռեւս 1926 թուականից»:

«Մաղկած փշալարեր»ու պէս լեռ կամարի «Հեղեմնութեան» եւս առաջին անգամ լոյս տեսաւ արտասահմանի մէջ, վերջինը «Բազիլ»ի էջերուն, 1981, թիւ 2:

Այս բոլորին մէջ մէկ բան ուրախալի է, աննախընթաց բան մը, ա՛յն՝ որ խնդրոյ առարկայ գործերը, երկուքն ալ, լոյս աշխարհեկած են առանց գրաքննիչներու միջամտութեան ու ահարկու մկրատներուն: Այս՝ Փառք Աստուծոյ:

Դ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ

Ա. ՀՈԳԵՒՈՐ ՀԱՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Երկու ամսից աւելի տեւած ուշացումով մեր գրական ամսագրերը զարնամ տոռոջին ուսուցիչ կէտերին վերջապէս բարեհաճեցին շնորհունորեկ ընթերցողի... Նոր Տարին: Հաւանաբար պիտի ենթադրեյ, որ մեր քրոջ հրատարակչութիւններ ու տպարաններ առաջնորդում են մէկ այլ տոմարով, որն ընդունուած տոմարից յետ է մնում առնուազն վարսուց օրով: Այս խօսմը վերացնելու համար համապատասխան մարմիններին պէտք է յուշել, հարկ եղած դէպքում՝ ակադեմիկոս Բրաւեր, որ համայն Բաղրակիրք մարդկութիւնն ապրում է աշխատում է մէկ ու միւս ուղի տոմարով, որ աշխատում յարգանքի պակաս է, անհշտութեան եւ փոխադարձ վստահութեան կորստի նախապայման. որ անընդմէջ ուշացողին սպասելուց յոգնում են եւ որոշում այլեւս չստացնելու որոշելիք հրա հետ: Իսկ մի քիչ այլ կերպ՝ պարզ ու բոլոր պիտի աւելի, որ վերակառուցման մեր պայմաններում պէտք է վերակառուցել նաեւ ամսագրերի տպագրութեան գործը, քրպէսգի դրանք ժամանակին, այսինքն՝ տուեալ ամսուայ ուղիք կէտին հասնեն ընթերցողին:

Երկար սպասումիւն ուղեկցող մյուս տալու այս տեսնութիւնն աւելի է խորանում, երբ բացում ես ամսագրերը եւ տնօրէնական փակում՝ չգտնելով ընթերցանութեան պահանջը բաւարարող չէ մի անհրաժեշտ նիւթ: Իսկ, երբ կարդալու մի լաւ բան ես «յայտնաբերում»՝ նոյնիսկ Բեզ եւ մեղադրում ճշտաստութեան եւ արդարացի պահանջներին համար: Այս անգամ այդ բացառիկ դէպքերից է:

Մի հերքին բաւականութեամբ ես աչքի անցկացնում *«Սովետական գրականութիւն»* եւ *«Գարու հ»* ամսագրերի յոռուարեան համարների բովանդակութիւնը, գրական արժեքների հրապարակման մի անբաժնյա հապարտութեամբ ու ընթերցողի անհամբերութեամբ քննարկում դրանց էջերը: Վերջապէս տեսնելու տեղորոշութիւնից յետոյ վերագտնում է իրեն ընթերցանութեան վայելի համբերատար գագուդութիւնը, որովհետեւ *«Սովետական գրականութիւն»* մէկը միւսի յետեւից տպագրել է Գուրգէն Մահարու *«Մագլան փշպարի»* վիպակը (գրուել է 1965ին). Պարոյր Սեւակի *«Անցեալը ներկայացած»* ինքնակենսագրութիւնը (դարձեալ գրուել է 1965ին), իսկ *«Գարու հ»* իւր կամսարի *«Դէպի պրոյետորականութեան հեղեղներ»*ն քատերախաղը, որն անտիպ է մնացել դեռեւս 1926 թուականից: Մէկը միւսից աւագրաւ ու հետաքրքիր հրապարակումներ, որ գալիս են եիմնաւորապէս ժխտելու «դատարկ քղապանակների» մասին յօրինուած տրտունջը եւ մեր իմբագիրներին ու հրատարակիչներին մղելու մեր «յայտնագործութիւններին»:

Այս նիւթերի հրապարակումից յետոյ, երբ արդէն յաղթահարում է «Զի՛ կարելի» արգելքը, նաեւ մտածում եմ՝ իսկ ինչո՞ւ չէր կարելի: Իսկ ինչո՞ւ «Զի՛ կարելի» ասելով, պաշտօնական մարդիկ պիտի վերադարձին գրողներին եւ աւելացնէին նրանց հոգու առանց այն էլ յազեցած գաղտնիքի մը: Ինչո՞ւ պիտի այդ գործերը անծանօթ մնային ընթերցողին, ժամանակին նրա ճաշակը կրթելու, իմացութիւնները հարստացնելու փոխարէն՝ տասնամեակների ուշացումով հասցէագրուէին նրան, երբ նրա միտքն այսօր արդէն այլ բան է որոնում: Եւ ի վերջոյ, իրենց բացակայութեամբ ինչո՞ւ պիտի այդ գործերը բացակայ էջեր քողովին մեր գրականութեան պատմութիւններում ու դասագրքերում:

Այս «ինչո՞ւ» աների պատասխանն այսօր տալիս է մեր մեր կեանքը ու նաեւ հրահանգում, որ գրական արժեքների տպագրութեան գործում այ-

թիւ ԸՅԲ և այս վիպակը: Կարելի է ենթադրել, որ Մաշարիի իր կենսագրական մեծ գիտնականը՝ Նիկոլայ Նեմայովսկիին և Երկրորդ աշուղտի տրանս-քում ապրած ազատութեան 444 օրերը, Երկրորդ աշուղտը, 1936 թուականից անհատի պաշտամունքի յույժաշարուն մոյսկոտ անձնական տարիները՝ այդպիսով հնչապատու մը հասցնելով Եփեսոսական մի կամ զուցե ութնապատու մի:

Երկանքի այս հնչապատու մի գրուած է ջերմի Մաշարիի վերակենդանացիում է հանրային, տղային, քույրական, մշակութային իրադարձութիւնների բարձր պայմաններում ժայռկային սերունդների վիճակում մի աճողի ժամանակաշրջանի որքան անձնական, նոյնքան էլ անանձնական կեանքի հաւաստի ուսումնութիւնը: Անմուտի ինքնակենդան գնով վերականգնած ճշմարտութեան մի այդպիսի անխաղաղ փափակագիր է լինող կամ փշալարերը՝ վիպակը:

Գ. ԾԱՆԿԱԾ ՓՇԱՆԿՈՒՄԻ ԵՐԳԸ

«Քամին սուրում էր քարձր ցանկապատի ու խիստ փշալարերի միջով, ու երգում էին փշալարերը, իսկ նրանց երգը ժանգոտ էր ու արիւննոտ...»:

«Թաղկած փշալարեր» վիպակը վերակենդանացիում է Մաշարու անալիզի աշուղտի տարիների ծանրագոյն կեանքը: Դա է օր կեանքի, և և շատ-շատանից 64 էտապով աշուղտում ժառանգորդու 40-500 մարդու, և ամբողջ Երկրից հալածում ան միլիոնում որ մարդկանց կեանքի պատմութիւնն է: Հեղինակը ոչ թէ ասանկորդու էլ է իր ասանկ տարիների ասանկապատութեան օրագրային—հետև ողական շարադրանքի սկզբում նրով, այլ ամեն ինչ կենտրոնացրել է ժամանակատարածական մի սեղմ շրջանակի մէջ: Նա նկարագրում է աշուղտականների ճամբարային առօրեան՝ յենակէս ու նենդով այն բոլոր ասանցը, ուր ինքն կուտ ու կույս պատրաստելու համար մերկ տարերով կուտնող էր հունցում:

Այդ սրտակէ շրջանակն անմիջական գործողութիւնների վայրն է, իսկ չիշուում թիւեր նրան տանում է ևս, զկայի 1936 թուականի օգոստոսեան մի գիշեր, երբ ձերբակալում են իրեն և, երևումի ու Վոյսկայի բանտերում ու քաղաքական մեկուսարաններում կատանքների ենթարկելուց յետոյ, աշուղտում Սիրիբ: Բզկտում ան, թափառական կեանքի ողբերգութիւնը մի կտորի տակ հաւաքող կարօտն է, որ իմ է բերում գրողի կեանքի տարեր տարերէնը, այդ կարօտի կանչով կեանքի տարեր հասանելից վերադառնում իր մարդկային միասնութիւնը: Թիւեր և տէր կանչում որ իր հակառակորդի: Կեանքի ու սիրոյ կարօտով լցուած հոգին, նորածիլ արտերի ու հեծածների տեսլապատրանքով տարող միտքը մէկ վերակաշում է Վանը, մէկ Երևանը, մէկ Կիւսիսը: Արտարարական:

Վիպակի ուրույն էութեանը և մարդկային ասանկին հակառակորդների վերաբերող հիմնահարցը տասնամեակներ շարունակ բանապատում արդարութեան աղատագրում մն է անաղարտութեան ճիշտը: Երկուսն էլ: Արդարութիւնը թիւեր՝ յանուն պատմական ճշմարտութեան, յանուն իր բարանչիք մարդու մէջ մեռած աղատութեան վերակենդանացման: Այս ամէնը կերպար ու ու մէկ սրտակէ մարդկային հակառակորդով: Մաշարում, հայաժողովան արտաքինով, ծանր մի հայեցողով կանչում է նա զպատրաստում ու բունապատում ան, երկրբույն մի հայեցողով կանչում է նա զպատրաստում ու հարձակում զատուպատում ան անմեկ ու արդար մարդիկ: Այս աղուած կենտրոնութիւններ, խախտում ան հաւատ,

Հարստությունների վախճանը համակներ ու անհատներու ճակատագիր, իրենց ուրացող մտերիմների ու արիւնակիցների դաւաճանութիւն, շրջապատի շուրջապատների» կոսկածամիտ խելոյ մենք՝ ժողովրդի թշնամի իմպերիալիզմի լրտես, տրոցկիստ...: Անմեկ ու որդուր մարդիկ, որոնց մի պատի մասը, չղիմանալով ծանրագոյն պայմաններին, արժանապատու ու թեան ոտնաշարութեանը ու սուրբացումներին, առանց տապանադրի անդառնալիքով միաց անմարդարեակ առյուաներու մ կացնուհարու ող ծուռերի առակ, անյայտացաւ ռաուուցեալ միւնքի մէջ, ընկաւ ճանապարհներին, անշնչացաւ պատժախցերու մ, զնդակահարու եջ պապանների երկարածիկ ոռնոցի ճաշկուտէնով: Եւ ինչպէս չիմա յաւերժական սառածութեան միջից յայտնաբերում էն մամոնտի պահպանուած մարմիններ, բացառուած չէ, որ պտնուէն նաեւ սառցակալած գիակներ: Բայց, ի տարբերութիւն մամոնտների, մարդկային մարմինները ոչ մի հետաքրքրութիւն չեն ներկայացնում մ պիտու թեան համար: Իսկ բարոյականութեան համար: Էլ ինչպէ՞ս պիտի մեր ամօթը մեր երեսից սրբենք, եթէ ոչ՝ անցեալին ու զգուած բարոյական դատաստանով:

Լրտեսութեան մէջ մեզազրուած եւ 25 տարի դատապարտուած տնակ կնոջը այնպէս են տանջել, որ նա անպաժաժաւում է ալ յաճախ պատմել. «Ինձ մի հարցրէ՛ք, միեւնոյն է, ես չեմ կարող ձեզ պատմել այն, ինչ ինձ հետ արին... դա տղամարդուն պատմելու բուն չէ... եւ, քնդհանրապէս, հարազատ բոլոր անգամ չեմ պատմի: Պատժախցից մի կերպ կենդանի պրծած հերոսներից մէկը, որը կոչիկները կապելու նպատակով ցախաւ կից մի կտոր թել է կտրել, դրա համար համարուել պետական գոյքը փչացնող ու վնասարար, այդ թելը կտորը մաթ նպատակների համար օտարազորում է ալ արարքի համար զնդան նետուել, ահա թէ ինչպէս է նկարագրում ալ անիծեալ պատմախոյզը. «Գետնափոր է այդ պատմարան կոչումը ճշմանմանէ պարկը»: Այնտեղ դրուած է մի սեղան, սեղանի վրայ դազազաճեւ մի յարմարանք, ուր պառկեցնում են մեղանշողին՝ երեսը դէպի դուռ: Շարժուելու ոչ մի հնարաւորութիւն...: Յուրուր բախանցում է ոսկորներից մերս: Գիշեր-ցերեկ, երեք բազէն մի անգամ, բացում է դրան քառակուսին ու փակում: Այս այն նպատակով, որ պատժուողը չկարողանայ բնել...: Կր սառչի եւ վերջաւան:

Ահա այս պայմաններում միւնքի սասած, ասեա միւնքի ծագեալ փայլարների մէջ մարդիկ են ապրել ու ստեղծել ծագեալ փայլարների հետո՛ւ—հետո՛ւ, ասարածու ող իրենց հոգու տխուր ու անամուր երգը, որ ուրերդ է ու բունտային բանահիւսութեան պոեթ-պոքոյ:

Տայգան անսահման է,
Վերջ չունի տայգան,
Տայգան գերեզման է,
Անեզր, անսահման,
— Գերեզման իմ, գերեզման,
Անեզր, անսահման...

Կամ այս մէկը՝

Իմ մեղ խցում եւ ոչ մի շող,
Այնտեղ մութ է անծիր,
Օ՛, մա՛յր իմ հող, օ՛, մա՛յր իմ հող,
Ինչո՞ւ ինձ ծնեցիր:
Դարձրին ինձ բանդիտ ու գող,
Թոյնով ինձ սնեցին,
Օ՛, մա՛յր իմ հող, օ՛, մա՛յր իմ հող,
Ինչո՞ւ ինձ ծնեցիր...

Այսքանից յետոյ անդամ մարդիկ չեն կորցնում ապրելու, թող որ թոյլտարութի ունեյ, բերկրունքը, հողու կորույր եւ տնկամ միտիթարում են իրենց՝ «Այս անձրեւի խշշոցը լսելու եւ հնձած խոտի բուրմունքը շնչելու համար թէկուզ, արժէր ափսոսանք...: Օրհնեա՛լ լինես դու՛, կեա՛նք, կարելի է ազատ կեդրով շնչել այս մահուր, պաղ, պաղապաղակի մման ախորժելի օդը՝ առանց խախտած լինելու օրէնքը»:

Դ. ՀԻՒԱՆԴ ԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ԲԺԻՇԿ, ԲԺՇԿԵԱ՝ ԶԱՆՁՆ ՔՈ

Վիպակն ունի իր հերոսները, որոնք են նախկին պող Գուրգէն Մահաբեկ, Բնայիւնի նկարչական ակադեմիայի նախկին ուսանողու հի, նկարիչ-քանդակագործ Լիւ Գմիլա Շարթըր, բոլոր տանոցի գլխաւոր Աշոտ Գալին, լիտուացի Իոնասար, Քչու առական Մամոն, վերահսկիչ Բիշկոն եւ Լյի շատերը՝ կայանաւորներ, հսկիչներ, քննիչներ:

Ինչպէր ընթացից պատ, վիպակի ներքին բովանդակութիւնը համախմբում է մի քանի հարցադրումներ շուրջ, որոնք են՝ ապրելու իրաւունքի նու տնտէր, ապաստարանի մէջ ապաստանելու, Լիւ Գմիլայի պահարկը, յաւիտենական քաղցը եւ մարդկային զմուտքի յարաբերում թիւ ներքին:

Ապրելու իրաւունքն այդ զէպում վերահասում է, ինչ պնտի էլ ուզում է լինի, կենեքք փրկելու ճակատագրական մասաւնում: Այդ տեղն էլ ձեւաւորում է մարդկանց բնաւորութիւնը, նրանց պարմում ապամայ գիմուցելուն, հաւաքարգարի յարմար պահին սպասող հանդարմող, իր անձեւնախկինութիւնը պահպանելու հետամտաւ պաղանապա՛, պատք եղած զէպում՝ խոյ ու համբ: Դա տնհրամեղաութիւն է, քանի որ կենեքի այդ պայմաններում մամէն ինչ խառնում է իրար: այդանց ներկարարն աւելի յարգի է, քան նկարիչը, բոլոր եղքը աւելի պերագառելի է, քան միտքը: Այդ իսկ պատճառաւոր քրեական յանցագործներն աւելի են նեղացնում քաղաքականներէ գոյութեան ողակը: «Նրանք ո՛չ միայն սէրն ու տնօրէնն էին ճաղափականների անձնական իրերի եւ ծանրօցների, այլեւ կարող էին յարձակուել խռեանցի վրայ եւ ֆիմնական դանակի սպառնալիքի տակ յափշտակել հարկի րաւոր բանտարկեալների...օրում յիշեցնուկ պաշարք»: Եւ ահա, այս պայմաններում, վերջնականապէս չփայրենանալու համար, պէտք էր գեոեւ պահպանել մարդկայնութիւնը, գիմանայ փոխադարձ յարաբերութիւնների ամէկտնայ պամանուցելն բննութեանը: Քաղցից, վախից, ֆիզիկական սնունդաւորմից ազատ կրակի պահերին նորից միտքն սկսում է գործել՝ վերահասելով մարդկայնութեան յարափոփոխ օրէնքները: «Մարդիկ այն չեն, ինչ երեսում են, մեր ժաւանակներում մարդը շատ է քարդացել իր էութեամբ...: Ուրիշ բան են մտածում, ուրիշ բան խօսում, հակառակ իրենց էութեան գործում...: Մարդու մէջ գրեյ են ինչ-որ յարգապանակներ. լարում են իրենց ուղած ձեւով ու բաց բողնում: Ու մարդիկ յար են՝ հուկառակ իրենց կամքի, իրենց խմբի...»: Մարդկայնութեան այս օրէնքները փրձան ու մեն այն պայմաններում, երբ վերահսկիչը, կասկածելով, թէ չլինի՞ յանկարծ թույլացրել է հսկողութիւնը եւ փոխելով, որ պրա համար իրեն կր պատժեն, աւելի է սեղմում աքցանը, երբ մարդուն նախապէս դնում են սառլուցմուն, ծաղրի, տնտրումուն, վախի, անփոսահութեան ամենամղձում: Զայիւ պայմաններում եւ պահանջում, սրչկորցնի իր մարդկային նկարագրի: Երբ արտորի առաջին ամիսներին երազում երեսացուկ հարադառների պատկերներն աստիճանաբար փոխարինում է քաղցից ծնում երազը, կայանա-

որը, մոռանում է ամեն ինչ և Երազում տեսնում միայն հաց: Այդպէս, աքսորի հանապարհի օրեր շարունակ աղբ դրած ձուկ ու աղուց յետոյ, նրանք ջրի պահանջ են պահում, իսկ ջուր չկայ, իսկ ջուր չկայ որոշակի հրահանգով, որպէսզի մարդիկ ծորաւից մեռնեն և թեթիւ անոյ բերու: Այդպէս ֆիզիկական մահացու աշխատանքի պայմաններում նրանք յիշում են Եգիպտական սարու կներին ու... պարզ չէ՝ միտքարոս՝ մէ, թէ միտքարում իրենց հետադարձութեանը: Հուանարար՝ միտքարում, որովհետեւ տանձունքի ու շահագործման ձեւերը գնալով կատարելագործուել են: Կեանքի այս պայմաններում կայանաւորները նաեւ այսպէս են մտածում: Վերջ այս է կեանքը եւ սրանով էլ պիտի վերջանայ՝ ապա պէտք է ամեն ինչ յերթել, տանել ամեն դառնութիւն եւ որքան շատ դառնութիւն՝ այնքան լաւ է: Մոռնում է և անպակաս ու զիմում ամէն մի միջոցի՝ կազմակերպում է և փախուստներ, բայց ապարդիւն ու պիտի փախչես, ամէն մի վրիպում կամ սխալի համար դաժան հաշու էլարդար են տեսնում մէկը մի սի հանգէլ, բայց դրանով սի՛րա կը հովանայ, ազատութեան միակ արդիւնաւէտ միջոցը էլի մնում է ինքնապահպանութիւնը, որ գո՛ւ էլ ազատուես քո հոգսից, քեզ պատճա՛ղն էլ, քեզ վերահսկողն էլ:

Այսքանով հանգերձ, կայ ազատութեան մէկ այլ հնարաւորութիւն եւս՝ սէրը: Աքսորականների արդիւնաւէտ, փախուստի սէր, որը մեծ համարձակութեան հետ կը կապուած է ողբերգութիւն կը դառնում այդ սիրոյ պատուիր աշխարհագրուց յետոյ: Նախ, սէրը հակացուցուած էր բոլորին: Եւ ապա՝ «կայանաւոր», որն ապրում է միայն իր օրաթափմանով, գուրկ է ուղղակի կամ անուղղակի լրացուցիչ միջոցներից, յոռւած է քննադատութեան, աշխատանքների, նրա համար կիմն այն էր, ինչ աշխատող չարքաշ եզի համար Չայկովսկու Երբորդ սիմֆոնիան: Հաց՝ ահա ինչով է զբաղուած իրա ուղեղը: Բայց է, 10, 20, 25 տարով դառապարտուած մարդիկ, առաջնորդուելով Վերջին կեանքի այս է՝ սկզբունքով, արհամարհելով «Ձի՛ կարեւոր» բոլոր փառանքներ և իրենց մէջ վերապահելով երկմեծի մարդկայնութեան միջոցների՝ կա՛մ չույլ ձայնով, կա՛մ բնութեան յաւերժական կանչով պտուտ է և իրար և պտել այդ պահին վերապրում ազատութիւնը: Նրանք չուին իրար համակույլ, իրար երկար-բարակ սկիւ բացատրելու անհրաժեշտութիւն: Ծակառակներ ընդհանրութիւնը միանգամից տակնու վրայ է անում ամէն մի պատեհէ և նրանց մեծեցնում իրար: Այդ սէ՛րը հնարաւոր էր, որ մութ մի խորում է երկու սեռերի կոյտնուստները պտնէին իրար, իրար տկունջի սիրոյ խառն առէին, բայց լոյսի տակ այդպէս էլ չիմանալին, թէ, յատկապէս, որ մէկն է Եգիպտոսի սիրու հին կամ սիրեցեալը:

Այդպէս կիսապարզ կոտորուած Մամոն իր պաշտօնի սէրն է ուզում էլի գմբելի հետ: Այդպէս, սր մի կտոր հացով, մի կարտաֆիլով նրանք ստեղծում են իրենց «տունակութեան», այդ երջանկութիւնը տեսում է այնքան ժամանակ, քանի որ Եգիպտոսի ինքնապահպանութեան իրաւունքը չի լրացուցուում ու նրանց սիրային «պարտիզանութիւնը»: Այդ վիճակում նրանց հետագայ ճակատագիրն աւելի պատանդ փութում է և թափառում: Աքսորական կիներ տարում է մէկ այլ համարձակութեան՝ և մեծ մասամբ շին ապրում: Այդ զէպրում, ինչպէս պատմում է Մահարիւն, մայր քսորականը վերադառնում է նախկին ճամբար, իսկ եթէ երեխան ապրում էր՝ նախ, նա չէր գրանցում եւ անուն չէր ստանում, այլ համարակալում էր սոսկ, իսկ մայրը երեխայի ծննդից կարճ ժամանակ յետոյ քսորում էր է՛լ աւելի խուլ մի անկիւն, ուր այնքաւ բացառուած էր, թէ նա երբեւէ կը տեսնէ իր երեխային կամ կը հանդիպի պատժախցում վերադառնալու անհրաժեշտ ծնողներին:

Այս ծանրապայմաններում կաշանաւորն ունի ազատութեան մի հնարաւորութիւն եւս՝ յիշողութիւնը: Մահարու վիպակի վերջին մասը այդ չի-
շողութիւններին ներհոսքն է՝ ճամբարային իրականութեան մէջ: Կաշանաւորի
յիշողութեան ծայրը կա՛մ ազատ օրերի մտարեւումն է, կա՛մ էլ ազատագրեման
սկիզբը: Մահարին յիշում է վերջինը՝ նեղ խցերից մէկը, միջնադարեան հաս-
տոցնշում թեւեւ մի վերադարձած աշուղ գառառոտներ, երբ «Մեծ Հայքիկի»
ցուցումով մարդամթերման պլան էին կատարում, երբ մարդկանց հետ մէկ-
տեղ պրօբերն էին խարոյկ հանում: «Փակեցէ՛ք ձեր աչքերն ու ակնցնիրը,
մարդիկ, միջնադարը վերադարձել է».— *գուժում է Մահարին, ժայնակցե-
լով Զարեհցին*. «Յարձակում է ե՛ւ ԲՈՒՆՈՒՆ աշխարհի վրայ...: Քո միջնա-
դարեան անցեալը»: Միջնադարեան անցեալին գերազանցելով, արակոտորով
օր ու գիշեր շնորհ փոխարէն յուսթիւն էին հերկում»՝ խլացնելու համար
տանջանքի ենթարկուողների ձայնը, չէ՛՛ ճիշդ:

Մենու թեան սրտակեղծ պահերին Մահարին յիշում է նաեւ իր գրական
յնկերներին: «Իմ ուսուցիչը մահացաւ դամբն մոտով, քանդուում, իսկ
միւսին սեւ ամբաստանութիւններով խարանցեցին եւ անդող ձեռքերով
զննողականարեցին Երեւանի մօտ գտնուող Թոխմարեան լիճ կոչուած վայ-
րում»,— *ակտորկը վերաբերում է Զարեհցին ու Բախտիցին*: Իսկ պատմիչի
կարգադրողներն անասան էին Անհատի կեցումը թմանաւ ևւ աշուղ՝ նրա պա-
րագրերի պէս: Ահա նաեւ այդ մարդկանց պատկերաբանողակը. «Ներք
«Կապիտալի» առաջին րարգմանչին, ողնիւ ուղիւստակամ դատախօսին
քննչները ծեծի են քաշել, դատախօսը փորձել է ուշիք քերել իր մախկին
ուսանողներին, դիմելով նրանց գատաւացնող խօսքերով: «Ի՜նչ էք անում,
ուղտեր, ինչո՞ւ հետո՞ չէք նայում, տխր, պատմութիւն կայ, պատմութեան
առում թիւն կայ»...: Քննիչներից մէկը ծխախոտը հանգեցրել է՝ սեղմելով
իր պրոֆեսորի ճակատին եւ ասել: — Քանի մենք կանգ, պատմութիւնը չի
լինի, իսկ երբ պատմութիւնը լինի, մենք չենք լինի»: Իրօք որ, ճիշդ գուշա-
կութիւն:

Ահա, այս պայմաններում էն կաշանաւորները խօսում հիւանդ արդա-
րութեան մասին եւ գանակոծում թիւններն, որ պիտի բուժէր այդ արգարու-
թիւնը, խորհուրդ տային՝ «ԲՈՒՆՈՒՆ» բժշկելու՝ զանգն ԲՈՒՆ:

Ե. ՇԵՔԵՐԵՐԵԱՆՆԵՐԻ ՈՂԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

«Սա մի ահաւոր, սպանիչ լինելու չափ ձգձգուած, բայց խորապէս
շեքուայրեալ ողորդութիւն է...: Տ՛ար, ե՞րբ վերջապէս պիտի իջնի վարտ-
գայրը...»:

Շեքսպիրեան վեհ ու վաւեր ներշնչութիւն, անգամ գեղեցիկ տնտեսաւոր
գեղարկական օրհներեքով ողորդութիւն չէ, որ յարմար է իր Մահարին՝ յու-
կամ վաւեր պիտի լինի անցեալի նիւթը: Նա պատմում էր իր կեանքը, իր նմաննե-
րի կեանքը՝ պատմելով ողորդութիւններից շատ ունիկ ողորդական այն
միջոցաւանջին իրականութեան վարպետները, որ միջին հիւսիս թուական
միջոցաւանջին մեկուսացնում էին ամէն ինչ: Մահարու պատկերածը ոչ թէ սոսկ
հակառակ ողորդութիւնն է, այլ նաեւ ամէն կարծաւոր, այլ՝ կեանքի ողորդ-
ութիւնը՝ համապատասխան միտքերան, բաղմանուն ու բաղմունքով: Ահա թէ
ինչո՞ւ շեքսպիրեան ողորդութիւնները սոսկ գեղեցիկ պատմութիւններ են՝
ձայնած փայտերի արիւնտաւոր երգի համեմատ:

Մահարու տմարց՝ պատմութիւն բաղմունքի ողորդական պատմութիւն-
ները միապատմութիւն է, անբնական պատմութիւններ մի շղթայ, որոնցից ամէն
մէկը մի տանձին վրայ ու վիպակի նիւթ կարող էր լինի: Մահարին, որ ազատ

անկողնանց, բայց հուսաք պատմաց է, իբր այս վիպական մասն էլ ունի մեծ խաղաղություն՝ առանձին վերջ ուղիղություններին կերտելով միմյանց հարակից մեծ ուղիղություններ համապատկերություններ, նրանց ցույց տալով յուր շարժանքը: Ահա այդ յուր շարժանքը, ինչպիսիք պատահեց բնականում, յուր խոսակցական սառնայցների դաժան գոտում: Մահուան ճամբարից տեսանելի սառն է մի բարձրության վրայ կանգնեցրին երիտասարդ կալանավորին, ղոչնդով ջուր կրել տուին եւ ողորդեցին նրան: Ջուրն ուրող ուտեց եւ բարձրության վրայ կանգնած մնաց մարդկային ձեռքով սառն է մի յուր շարժանք: Մահացած եւ մահացող միմյանց կալանավորների յիշատակը յաւերժացնող միակ յուր շարժանքն էր դա: Թող յուր երձկնոգում մնայ ուղի ուր-սափելի յուր շարժանքը: Մահացածների սառած ճիշն էր դա, որ սերունդները յսեն նրանց ծայրը, յիշեն, չմոռանան, յիշեն ու թաղ չտան, որ կրկնուի սահունը պատմությանը:

Սա աւելին է, քան շեքսպիրեան ողորդությունը: Բայց թող մեծ անդ-լիսին մնայ իբր համախառնային բարձրությանը, իսկ մենք համապատասխան բաներ որոնենք՝ բնութագրելու նայիրեան այս տարաբնույթ վիպերին:

Չարժանայի արժան է Մահարու արժանքը: Աննախաղաղ, անկրկնելի: Արժան է իբր յուր օրհնությունը, բայց եւ բանաստեղծություն է՝ բանաստեղծական համապատկերանք արդիւնք: Կենսականորեն հաւատարմ, ծանրօրէն իրական նկարագրություններ, բայց եւ՝ բունկուն տարերք, քնարական տաք մի շունչ: Մահապարտի մեծաւանճային աստուպանք, ձեռն ու ջարդ, բայց եւ կայծկտուն, տեղ-տեղ շարժանքի համար, կատակ, արամատներ, բառախաղ: Եւ այդ ամենը, անդամ նստուրայիսական տեսարանները, ճաշակով, շափի մէջ, մեծ արուեստագէտի պրշով:

Մահարու պատմութիւնը ինքնուրու հոգեկից շունչը անմիջական խօսքի տպաւորութիւն է թողնում, նման ամբան շող արեւի տակ կամ ձմեռուայ պարզկայ սուսանութեան ժամերին պրկեցմանների ամայութեան մէջ իրենց կորուստը ողորդող կտնանց սուգին, որ պատմում էն անպարձ հետաքննի կեանքը եւ մի անմասք էր պատմում ու երգում, եւ դա այնքան ժամանակ, մինչեւ ու ժառանգ էն յիշում, մինչեւ նրանց հետ մէկտեղ յուր մէջ նաեւ տխուր մեղեդիներ: Ահա այդպէս էլ գրում է Մահարի՝ պատմում է իբր տխուր կեանքի պատմությունը, շարադրում իբր ցույց ու աստուպանքի սպիտակներ եւ... մի երգ տաւ մի վերջիչելով արեւի բանաստեղծություն կտմ բանաստեղծի բանահիւսութեան որեւէ նմայչ: Պատմում է ու միմիայնում է՝ իբրեն, եւ՝ իբրեն յայտնիներ, եւ՝ յատկապէս, իբր ողորդություններ համար իբրեն ցույց տալիսներին: Կարծես ցույց տալիս դա եւ, ոչ ինքը: Այսպիսին է Մահարին, որին, սակայն, երբեք ողորդակ չես տա, թէ եւ ամբողջ ստեղծագործությունը իբր է ողորդություններով...

ԳԻՆԻԹ ԳԻՆԻՊԻՐԵՆԻՆ

Յ. ՕՇԱԿԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Ն. ՍԱՐԱՖԵԱՆԻՆ

..... * *

Այս անցնայ տարւան Սեպտեմբերի թիւի սկսածը յոյս բնծայել Նի-
կոսա Սարաֆեանին ուղղուած Յ. Օշականի նամակները, որոնց վերջինը
10 Հոկտեմբեր 1916 թուակիր Հետազոյ թուի զին է:

Յիւնացիները, որ բացատրական մեր առաջին նոթին մէջ արձանագրուած
նամակներու թիւը թիւ րիմացարար շարուած էր 17: Պետք է բլլայ 14:

Ինչ կը վերաբերէր գանձեր վերծանելու աշխատանքին, հակառակ բա-
սերէն ի բաքանչիւրը կրկին ու կրկին անգամ տուելու համար ի գործ
դրած տուտագրին մեր սիւնրուսն, պիտի բանէր, որ իրեն զանրիթեանելի
նյուած շարքէն գտաւ անհասանելի չէ, որ սխալ կարգացուած բառեր ևս
սպարդած չըլլան շարքին մէջ: Թէ Օշականի գիրին ևս թէ մաշած մէկանին ու
սմոթկուած թուիթերուն մէջ մամանակին գործած աւելին հետեւ տըրոյ:

Յիւնացիները նոյնպէս, որ Սարաֆեանին ուղղուած Օշականի այս նա-
մակներէն ուր հասար յոյս տեսան եան, զկամս պարբերականի 3-է համա-
րին մէջ: զկամս իմբարարութիւնը, կը կարծենէր, նուազ բախտու որ եղած է
Օշականի գիրը կարգայու մարդին մէջ: Խնդիրը, անշուշտ, տուտագրմու-
թիւններու, կիտողութիւններու կամ ունեւտուած բնդ գծուածներու չի վե-
րաբերիր, ուստի կարար կը վերաբերէր մուցուած բառերու ևս սխալ կար-
գացուած ուրիշներու, որոնցմէ ոմանք պիտի փարձենէր մեր յաջորդ թիւի
մամանակէն կամ վերակապելու:

Փ.Ի.

10 Հոկտ. 916

Երուսաղէմ

Սիրելի Նիկոյ,

Փորձանք ու փորձիչ նամակդ չեմ կրնար անպատասխան թողուլ: Այն-
քան հարցեր կը դնես հոն սեղանին որ հաստորները բաւ պիտի չգտնին զանոնք
սպառնելու: Ու հակառակ անոր որ օրեր կ'արժեն ինծի իմ նամակները (ու իմ
օրերը համբուած) կը ներեմ ինծի այս հերոսութիւնը:

Ա) Սխալ որ չեմ հասկնար բանաստեղծութիւնդ: Կը ծանրանաս բե-
րածիդ նորութեան, իրրիս թէ տոանց տառը բմբուսելի բլլար բառը: Թերեւս իմ
մէջ արժատացած ապրումներ, թերեւս հոգեկան այլ յարգարանք, ես չեմ հան-
դուրժեք ձեռի դէմ քրեւէ մեղք, որքան այ խորքը բլլար տիրակառ: Ձեռի դէմ
մեղքը այն անբաւարարութիւնն է, որով կը տառապի ոտանաւորդ: Նորէն չեմ
փարժապետեր: Առաջին նամակով քեզի տուի ճաշակ մը: Այս, խորքին ինք-
նաւարարութիւնը: Անգրպիտի մը գրաւումին տոթիթով գրեցի քեզի, բայց քու
ոտանաւորը այնքան քիչ ինքզինքը կը պաշտպանէ իր ձեռովը, միւս կողմէն
նիւթդ մշակելու ճիգէն այնքան շուտ կը յոգնիս, որ ոտանաւորդ կը դառնայ

անտարազելի բան մը: Յետոյ կայ խորքին ալ անյարթութիւնը: Քու թերթը-
ւածներդ կարողացող մը ինքզինքը չի գտար ոչ մէկ կարգի մէջ: Ի վերջոյ բա-
նաստեղծութիւն մըն է՝ երազ մը բոլորէ առաջ: Ո՞վ կը ներկայացնեն թու թեր-
թըւածները: Ինծի պէս շատ հարիւր մը միայն թու առօրեային տառապանքը
պիտի գուշակէր տողերէդ ներս: Մինչ նամակներուդ մէջ այնքան չքեղ յուզա-
կանութեամբ մը կը գնէս ինքզինքդ, Սփինոզ մը բոլորէ յափ՝ տիպարային,
թերթուածներուդ մէջ ոտանաւորի անսովոր ճարտարապետ մըն եւս: Ձեռ
կրկներ հիմա երկու նամակներուդ նկատողութիւնները: Իմ ուզածը, այո,
Պօլսերն է, մասամբ Վերլէնը, մասամբ Ռեմպոն: Բայց քեզ կը դրկեմ անպիտո-
կան նոր բանաստեղծութեան, 1900էն առդին, որպէսզի համոզուիս, թէ ինչ-
պէս մարդիկ կը յաջողին այդ խօսքերուն հետեւին մանաւանդ իրենք զիրենք
բաց: Երազ մըն է Հրաշալիաւը¹, Conte մըն է Սասու նցի Դաւիթը, սաթիւն՝
վերջին թերթուածները: Միջնաբերդին քեզի պատկանող մասերը ՇէկՏ ՔիՉ:
Կ'ըմբռնե՞ս թէ ուր կը մեղանչես խորքին դէմ: Ես երազի եւ մասայի պէտք չու-
նիմ Սփինոզի. . . .² Հեա: Բարեկէն ուզածս այդ իրաւ Սփինոզն է: Ու հա-
կառակ մտադրութեանս չվարժապետելու, ինքզինքս կը դնեմ թու տեղը:

ա - Շարք մը թերթուածներ, ուր նիկոյը կը տառապի միսին:

բ - Շարք մը թերթուածներ, ուր նիկոյը կը տառապի հոյիւն:

գ - Շարք մը թերթուածներ, ուր նիկոյը կը տառապի արու հետեւ:

դ - Շարք մը թերթուածներ, ուր նիկոյը կը տառապի երազներէ,

թաղաքակրթութիւններէ,

ցեխէն,

մարդերէն:

Այսպէս շեմաթիզէ եղած, այդ շարքերէն ամէն մէկուն մէջ դու ն պիտի
գնես մէկ ու Ռոյն զգայաբանքը, այսինքն՝ տառապանքին զգայաբանքը: Պի-
տի պտենա, որ (Պօլսերը ունիմ նկատի) այդ մարմնացու մենքն ունենալ
հաստատութիւն մասպապակերդ: Գործի, յղիւմի, միջին եւ ուսանողի
մտապառնակը: Սրբապետ մները բնկու եւ երբ շարքը աւարտի: Քերթուած՝
ներք ոչ միայն իրար կը ծնին, այլեւ իրար կը պաշտպանեն: Այսպէս պործա-
ղորդուած աշխատանքէ մը վերջ թու սքանչելի խորքդ կը գտնի իր կաղապարը
ու եւ կը հանգչի իմ տառապանքին մէջ, թու հաշուսդ: Հիմնական ճիշդ ու-
րեմն թերթուածներդ հասցենի իրենց խորքին³ Նորութեան: Խորքին
բնդլայնութիւն կ'ենթադրուի:

Բ) Վէպիդ տաղնապը: Ձախողած եւ բոլոր վկայերուդ մէջ: Այն ամփո-
փոքը, զոր կը սեղմեցնես նամակիդ մէկ լիջին մէջ, ամէնէն խոռովիչ ապրումնե-
րուն պտուղամաները բացաւ: Հոգիւն ներս: Ահա Սփինոզին իրաւ վկայ: Նշա-
նին խանդավառութիւնը չի բաւեր: Հնարաւորութիւն ալ չունիմ: Բարեկ
պա: Եթեւ երբեք յաջողեցար այդ աշխարհը, նոյնիսկ առանց ոճի, արանց ար-
ւեստի նուաճել, արդէն անմահացու ցած եւ ինքզինքդ: Իշխանուիմ կարգա-
ցեւ, վասնցի ինձմէ առաջ զրոգը յոյնած էր: Ու ինչ որ բանաստեղծութիւն
կը գարնէ, ահա այդ ինքզինքը լքելու վիճակն է, որմէ կը վախնամ նաեւ: Հոսա
վկայիդ համար: Ու յատկ: Իմ ուզածս շատ բան չէ: Իմ ուզածս կ'եննմէ Է, քանի
ի՞նչի հոգար լիջիւն վրայ, ու զգալի զիս կ'տունես սարսուռին մէջ չքեղ
՝ չ'էր բառովդ յաջողութեան մը կամ նոյնքան իրաւ վրայանքի մը: Հոս քեզի
զրոգը վիպասանն է: Ձերցար կարգայ Մնացորդագր, վասնզի չուզեցիր կար-
անարժան գործ մը, այն աստի բաւարարուեցայ իմ վրէպանքիս վրայ:
Փրօտ սոր փորձեցի ուրիշներու ալ վրայ, զրոգները: Արդիւնքը նոյնն էր: Ու բն-

մըն Նիկոյն ալ կ'իյնար մտքի այդ մեկըն մէջ: Հիմա առանձին կ'ըսէ՝ Գրիգորի կարգաւ մէջ, հերթ է որ անբաւարարութիւն, կեանքը բաշխելն բռնած ձիւն մը նման. . . . Եւ տակ նուաճելու մէջ տկարութիւն չհաստատեմ անոր մէջ: Ես անմոռանալի՝ Պառնասոսէ իսկ հանդուրժեալ եմ, իր փրկած բարքին բարեքովը: Ու նոյն գիշեր մով՝ արեւելաւայ ու արեւմտաւայ մէջը: Ձեռն պահանջներ որ Նիկոյն ժամանակները արհամարհող ու անոնց դիմացող գործ մը տայ: Տուր գործը ուր կրնաս, ինչպէս կ'ուսայնքան յուզիչ գեղեցկութեամբ նամակներուդ մէջ: Ասկէ՝ իմ գիշեր մը Սփիւռքի մէջ: Գրեմ, թէ որքան քիչ է այդ կեանքը Շահնուրին մէջ: Բայց պիտեմ թէ որքան շատ է այդ կեանքը Հրանդին մէջ: Մէկու ն արուեստին, միւսին կեանքի խտութեան: Նիկոյն պիտի յաջողի՝ զոնէ այդ անուաններուն մօտ գիտ գիշեր մը որ արժէքներ երեւան բերելու:

Գ) Նամակներուդ մէջ մաքիւր ինքնութիւնը, դատումներուդ խստութիւնը հասկնալի կ'ընեն վրիպանքը: Կերպով մը իմ ճակատագիրս է, որ կը գտնեմ՝ կրկնուած քու վրայ: Բայց ես քեզի շափ ալ մօտ, մտերիմ հոգիներ յուսեցայ: Կը տատապիս, որ համբաւի չես հասած: Ու չես մտածեր, որ այդ համբաւը ո՞ր աստիճան մէջ չարիք մըն է շինողին, մանաւանդ հաղնողին համար: Ուրիշներու կարծիքները դրանց սեմէն գուրս պահէ: Ոչ անարգանքը, ոչ լուսթիւնը, ոչ ալ փառաբանութիւնը հասնելու չեն քու իմացական խաղաղութիւնը խանգարելու: Գուշակած էի կեանքիդ ողորդողութիւնը: Նամակդ կ'ընէ պատկերը կատարեալ: Կը բաւէ, որ ինքզինքդ տեղաւորես մէջդ մէջ, տուած կ'ըլլաս անմահ. . . . Ես Սփիւռքին: Ձեռնարկած եմ չափ քնարժանի մէջդ մը, որուն առաջ դերակատարը ես եմ ըլլալու: Գիւղին մինչեւ Բարիք: Ձեռն կարծեր, որ կեանք տրուի ինծի ատկեալ նուաճելու համար: Բայց կը խորհեմ՝ չեմ պատկերին, որ հայ գրողինն է Բարիք կամ Ամերիկա, Երուսաղէմ, երբ ճիշդ քու պատմածիդ պէս անոր սեղանին հացն իսկ կը պակսի. . . : Ահա տրաման:

Դ) Քու գրական դատումներդ ունին իրենց սրութիւնը, բայց նման են բոլոր դատումներուն, այսինքն՝ ամէնէն անմեղ պարագային. . . . : Երբ կ'ուրանամ քննադատութիւնը, այդ գիտակցութեան մէջէն է, որ կ'ուրանամ: Ուրիշ է գրականութեան պատմութիւնը, որ ժամանակի վրայ աշխատելուն, գոնէ երբեմն կ'ըլլայ բախտին հետ այդ ժամանակը տալու: Համապատկերը ծնունդն է այդ մտայնութեան: Ձեռն պիտե՞ր տեսնէր առաջին հատորը: Հոն գործերու տեղ մարդեր են, որոնք կ'արժեն աւելի, քան իրենց գործը: Ուրիշ տեղ, գործեր կան, որոնք կ'արժեն աւելի, քան մարդերը: Սիւնեցիին առիթով ինծի կը խօսիս իրիզմէն: Կրիզմը բառերով չէ պայմանաւոր: Այդ լիրիզմը հիմնովին կը պակսի Շէքսպիրին, Պերնար Շոյին, որոնք թատերադիր են սակայն: Թատրոն մը կ'ապրի կիրքով, միսէ կամ իմաստ: Փնտռէ այդ երկու բաները Սիւնեցիին մէջ: Պիտի գտնես թէ ոչ, այդ չէ հակադր: Գրուած է այդ խաղը ճիշդ այդ մտահոգութեամբ: Յետոյ կայ բեմին նուիրողորմութիւնը: Դեռ բեմէն չանցած թատերական գործի մը վրայ վճիռ տալ, մեղաւորը չտեսած դատաւարականութիւն կը նմանի: Մի կարծեր, որ Սիւնեցիին պաշտպանելու համար կը գրուին այս տողերը: Այլ կը վախճամ, որ ըմբռնողութեան սխալը սխալ կը վկայէ նաեւ այդ սեռին մէջ:

Ե) Անյարիրութիւնը հոս ալ, այսինքն՝ քննադատութեան մարդին ալ վրայ: Պիտի սիրէի ամբողջական անարդարութիւն մը, քան հատուածական արդարութիւն մը: Ամէնը խածնել, նոյնիսկ քու ուսուցիչը՝ ո՞չ հերոսութիւն է, ոչ ոլ տրամիք: Բայց խածնաներէդ անդին անցնելու ժամերէնով պարտաւոր ես ապացուցած ըլլալ: Ձեռն բնական իր դատաստանը մէկուն վէպի մը վրայ, որ վէպ մը չէ գրած: Ու ասկիւ իմ օրէնքն է: Անտանելի տեղաւորութիւն:

թիւները են բոլոր ի պաշտօնէլ, առանց Փորք-րու այսպիսի քննադատները: Կ'ընդունիմ, որ կը ճկեալ, կը բղկտես, ինքզինքդ՝ ինչպէս ահոյայիդ տակը ինչ-կոյները: Բայց երբ կը հրաւիրուիս այդ բղկտումէն անդին, չլինի անցնելու, նայլ որ կարճ չպան ու ժերդ:

2) Նամակիդ մէջ անձիկ կերպարանքը, անկախ իր պրակտիկ դատումներէն, չքից տառապանք մըն է: Կը յիշեմ, թէ քսան տարի առաջ այ կը գրէի քեզի, նոյն թեմայով: Ձե"ս կրնար կերպ մը գտնել այդ տառապանքը չեմ ըսեր ջնջելու, այլ քեզի ընտանի վիճակի մը վերածելու: Այնքան՝ որ իբրեւ տառապանք չանդրադատնար այ քու ստեղծագործութեանդ վրայ: Վասնզի ցաւը, զրկանքը պղտիկ քերթուածներու յաջողութիւնը երբեմն կ'ողջոյնեն: Եւ, բայց անընդունակ կ'ընեն մեծ գործերու յաղթանարումը: Ծակատապրական է վկայիդ ողբերգութիւն: Անտու, անսկսական, անհաս, թիւիս անտէր՝ ինչպէս պիտի դիմանաս տարիներ տեւող երկունքի մը: Այս նամակը քեզ գրել թելադրող քու և տաղնապը հաս է ահաւաթի: Ու հագի, մուրի, թուքի մէջ քանու որ նիկողը ինչպէս պիտի ճարլ անհրաժեշտ կախարդական չրջանակը, որմէ ներս պիտի զարնէ իր վանը, իր գործը առնէ նստի, պարտքով, մինչեւ որ թուղթին առտուածը ծնի: Ես բրած եմ նման հերոսութիւն մը: Իմ օրինակը քեզի առաջարկել անսիրտ քան մը պիտի ըլլար: Պիտի Ի՞նչ ամբողջ բունութիւնը, տառապանքը կրկնել երիտասարդի մը, որ արժանի է աւելիին: Յետոյ, մեր գրականութեան այ կայ ճակատագիրը: Տեղեակ ես խայտալարութեան: Այլ ինչ սիրտ, նոյնը քեզի մաղթելու:

է) Մի կարծեր, որ կրնաս դիս ցաւը: Իմ ըրածին վրայ իմ փառանու-թիւնը այն տանն կը խախտի, երբ տեսնեմ, որ քննադատողը ըրած է ինձմէ աւելին: Այսպէս կը մնաս քու անկեղծութիւնը քիչ մը շատ խոչորցնող մէկը, երբ կը վտանգես քու և իմ յարաբերութիւնը: Կ'արժէս տեսնել, որ Սփիւռքին բոլոր սլաքները ճաշակեց իր միտքուն խորը: Այս մէկ հատիկ արժանիքը կը բաւէր, որպէսզի համակրէի քեզի: Բայց կայ անդին ժողովը, որ հակառակ իր խրամատներուն ու նիւստու որ բարձրունքներ,⁹ Հետ: Կայ տակաւին զգայնութիւնդ, հայու տաք, յիմար¹⁰ գրութեանը լեզին: Ատեն է, որ այս շնորհները կաղծակերպես: Իմ հետ կապին պահպանումը կը մնայ ներթա-կայ պայմաններուն ամէնէն զժրտաբար, իմ առուջնութիւնը: Օրը մէկ ժամ միայն արտօնուած եմ գրելու: Ու կը հասնական լըսուած մասը այս ողբերգութեան:

Ը) Հակառակ ատար, տհա՛ օրեր, արամադրուած քեզի: Եւ որսմանտե-խորունկ է տաղնապը, երկու սեռերու վրայ, բանաստեղծութիւններու գ-հա-մար կ'ու գեմ ձեւի նորութիւն մը, ինքնութիւն մը, զաժանութիւն մը, որ ինք-զինքը պարտադրէ: Մի հուտար, որ ինք ինք կուս, բայց մի հուտար այ, որ ինք թեր չկան, թէ ամէն բան արտօնուած եւ քերթելու: Երեք պիտիքերու գ-դու-մարը այդ տպաւորութիւնը կը թողու ընթերցողին: Արդ, երբ գ-դու ար է ինքի համար իսկ, քու պրոմիսըլի քու ճիշդ լարը գտնել, ա'լ երեսակայն վիճակը պարզ ընթերցողին: Հոնտորութեան կը խօսիս ինքի, երբ գիտես իմ սարսափը այդ բառէն ու վիճակէն: Սխալ իմացողութեան մէջ եւ: Քու քերթուածները անտանելի պիտի ըլլային, եթէ գրուէին մեր բնդ հանրացած ընթերցող: Միայն այդ խժուութեան, այդ անհուտորութեան մէջնուտանէն, որ ինքզինքը բո-լայ, ամէն վիճակի մէջ ալ: Ահա թէ քեանին արժանիքը: Կ'աճապարես Վարու-ժանն ու թէ քեանին վերածելով այդպէս¹¹ ներու (չեմ գրեր¹²): Անոնց մեղքերը ժամանակին են, արժանիքները՝ իրենցը: Դեռ յիսուսն է վար եւ: Կեանքը ո'վ գիտէ ինչ գտնուութիւններ պիտի բարդէ սրտիդ: Կ'երեսա-կայեմ քեզ, քու հպարտութեանդ մէջ, յուսաբար ու յիմար, բոյսընէ հալածու-ած, ստիպուած ապաւն վնասուելու քեզմէ ներս: Տրամա է անշուշտ, բայց

պոյռ: Մարդերը իրենց անձերը տրամաքիզէ բնելու ատեն կրնան ծիծաղելի տլ բնել: 1871ին մարդիկ չհասկցան Դուրեանը ու բախտը ուզեց, որ այդ պէս անծանօթ հողք իջնէ: Բայց սպաննեցին Մեծարենցը: Մեր գնահատանքը, հաճածանքը կը ճարտարապետեն անպիտան թեան, անխելքութեան սա պայտանե-րը: Չեմ դառնար իմ վրաս խօսելու: Շէնքիս արժանուններու և դարկած մուրճի հարուածներդ անգոր մնացին, թերեւս անոր համար, որ տակաւին երիտա-սարդ էի հիմակու ան բաղդատած: Վերջին խաչակրութիւնը ևր դեռ չէ կործանած պիտ: Բայց շորցուցած է հարցականը իմ մէջ, նոյնքան ուսմանթիք զառնու-թեամբ, որքան աստիկտ գաայ քու այ տողերէդ ներս:

— Որո՞հ համար: Կ'արժէ՞

Ու աչքիս կը փոռի հայրենիքին ու Սփիւռքին¹³ տափակու-թիւնը, ապարուեստը, փղշտայնութիւնը: Ու կ'ըսեմ ես ինծի.

— Լաւ չէ՞ մէկ անգամէն կոտորուել վերջին բաժակն ալ ու հանգչիլ...

Այս հոգեմիտակը տկարութիւն մի դուաներ: Չեմ գատած քեզ այ այդ-քան տկար (զիրդ կը փաստէ շատ ու ժով մէկը): Կը մնայ այդ ու ժր օգտագործել վէպիդ համար: Արձակդ, որմէ յաջող նմոյշ մըն է Զուարթնոցի կտորը, կը բաւէ քեզի: Չեմ գիտեր, պիտի ըլլա՞յ այդ ու ժր հաւատարիմ, երբ զայն ստիպ-ուի փորձելու տարածքի՞ վրայ: Վէպերուդ մէջ ակարութիւնը կու գար վեր-յուծման տկարութեան: Չափի զգայարանքը կը կորսնցնէ շատ շուտ: Վէպ մը կ'ապրի վիճակներով: Լաւ սահմանաւորուած, իրենց մասերու և մէջ տեսա-նելի, չըջաժնելի, ամբողջ: Ու նոր վէպին վառնդներէն մէկն է այդ պէս

¹⁴ Իրենց հաշու ոյն մշակել նոյնիսկ թուիկ կապով մը իրարու հանդուցելու: Ամէն տող պարտաւոր է նոր ըլլալ, եթէ ոչ իրր խորք, զէթ իրր ձեւ: Ու շտալ ըն-թեցողին ժամանակ, որ անդրադառնայ, թէ իր համբերութեան հետ կը խա-ղան մարդիկ: Իրաւ է, թէ վէպի գարը, այդ պէս տեսնուած, (հօր ու մեծ¹⁵ Տիմաներու, Էսթէն Սիւներու հարց) կը թուի ըլլալ անարժան կերպով անցած: Բայց Փրուստ մը, ձոյս մը կըցանք հանդուրժել:

Թ) Ի՞նչու զաւր անճշտութիւնով: Ու հոս սիրտս սեղմու մի մէջ է: Կը տեսնեմ, տողերուդ ետին, մէկը, արցունքոտ ու կը մտածեմ իմ հեղուկի չկրցած վերա-ծած արցունքներու: Այս մտածու մե է, որ հանդուրժելի կ'ընէ քու հպար-տութիւնը: Իմ տառապանքը ոչ որ պիտէ: «Մեմեմէն մէջ կու շտ անդդ մը կ'են-թաղելիք, առանց գիտնալու, որ աշխարհի բոլոր ամբարները անբաւ ական պիտի գային գիտ կշտացնելու, քանի որ իմ ու գած հացը մեր արտերէն չի կրնար բուռնել: Նոյնն է պարագան: Կինը կը թելադրէ, որ ապրիս: Ունի՞ իրաւունք, չունի՞, չեմ կրնար վճռել: Լաւ կ'ընենքուպելով քեզի, յարգելով քու անու նին հպարտութիւնը: Վայելքէն ելլիլէքը Լեւոն Մեհրոյ մըն է: Տառապանքէն ել-լիլէքը տոնու ազն պարկէշտ կործանում մըն է: Ահա թէ ինչու քիչ վերը քեզ յանձնարարուած սպեղանին, կ'ուզեմ, որ չարհամարհես: Ես եղայ ամէն¹⁶ Հեռ, անոնց ներսը մթերում ցաւն ու խողաղութիւնը անձկապիւն տանելով: Անոնց ցաւը իմ գրականութիւնը բրաւ կարծր, հետ, բայց անոնց խաղաղութիւնը ապաստեց իմ կործանում մը պահավիժ աղէտէ մը: Քանի տարի է մահուան կը սպասեմ ու ասոր փաթիլթէքը հազիւ թէ կ'անցնի իմ գրահանքէս գուրս: Վերջին վէպս պիտի գարգանայ¹⁷¹⁸: Ըստման ինչպէս — կէս — պարագայիս, չքմեղանքը ու նիւ կանուխէն: Ներողամտութիւն, չըսելու: Համար բարութիւն քու չըջապատիդ, նախանձորներուդ վրայ: Բայց ամէնէն աւելի քու վրայ, որովհետեւ ամէնէն արդաւանտիւնները մեկը եւք նո-րէն, քանի որ փոխանակ ապրելու, կը վճարենք մեր թիպարտութիւնը մեր երազներու և մտրակին ներքեւ:

Ու բեմն աշխատիլ: Յերեկը՝ հացին: Գիշերը՝ հոգիին համար: Դիմացար որքան որ կըցար: Ինչպէս, ինչպէս տեղդ դիր արձանդ ու սպասէ, որ թաղեն գիակի: Բայց յարգեն արձանդ:

Կարօտ եւ օգնութեան, սիրոյ, ներսէն վստահութեան: Կարօտ չեն ընկերներդ քաջայերի, սրունք քեզ պատածու մի միայն կարող են տանիլ: Մեծագոյն փափաքս էր քու մէկ վէպը կարենայ ողջունել իբր Սփիւռքէն յաջողակ իրազործում: Թերեւս կը զգաս, որ իմ կարօտը որքան քան իր Սփիւռքին նուաճումէն ու իմ անկարողութիւնս որքան եղբական: Տարիքը իր օրէնքներէն ունի: Օրական ժամ մը աշխատելով չի նուաճու իր աշուստը Սփիւռքը, մանաւանդ երբ գիտես, որ գիրդ միջոց ալ չուի գտնել յոյսին ելլելու: Կայ յու գիշ Փրուստին օրինակը: Բայց Փրանսերէն գիրք մը, ձեռագիր մը մօտիկն է այդ բախտին: Հայ ձեռագիր՝ մը:

Պիտի ու գէի, որ գրէիր ինծի: Բայց կայ քեզի պատասխանելու չարչարանքը: Եթէ կ'ուզես որ չպատասխանեմ ամէն գրածիդ, այն ատեն ազատ ես ինծի գրելու: Կը պահեմ նամակներդ, որոնք քու յաւազոյն արձակներդ են:

Սիրով՝
Թ. Օշական

- 1) Կ'ակնարկէ «Միջնորդ» հատորի «Հրահան» կտորին:
- 2) Զննում քառ:
- 3) Անընթեռնելի քառ:
- 4) Անընթեռնելի քառ:
- 5) Անընթեռնելի քառ:
- 6) Անընթեռնելի քառ:
- 7) Անընթեռնելի քառ:
- 8) Անընթեռնելի քառ:
- 9) Անընթեռնելի քառ:
- 10) Անընթեռնելի քառ:
- 11) Անընթեռնելի քառ:
- 12) Անընթեռնելի քառ:
- 13) Անընթեռնելի քառ:
- 14) Անընթեռնելի քառ:
- 15) Անընթեռնելի քառ:
- 16) Անընթեռնելի քառ:
- 17) Անընթեռնելի քառ:
- 18) Անընթեռնելի քառ:

(Շարք 5 էւ գիրք)

Թ. ՕՇԱԿԱՆ

Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ

ԳԵՐՄԱՆԱԼԵԶՈՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ 1920–1980 ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Ա

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Մայրենի լեզուով մշակուած գրականութեան կողքին, նաեւ օտարալեզու գրականութիւններին այս կամ այն մակարդակով ծանօթ լինելու պահանջն ու կարեւորութիւնը, որքան յայտնի է, հարցականով չի ներկայանում, այլ ինքնին հասկանալի հանրամասնաչ իրողութիւն է: Եւ այդ իրողութիւնը ամէնուրեք հաշուի է առնում նրանց կողմից, ովքեր կոչուած են հասարակութեան մէջ պրակտիկալ գրական մթնոլորտը պահպանելու կամ սակզծելու հարցերով՝ գրական մամուլի կամ համապատասխան հրատարակչութիւնների օգնութեամբ:

Մշակութային կեանքի այդ կողմը չի բացակայել ու չի բացակայում նաեւ հայ իրականութեան մէջ՝ հնարաւորութեան սահմանում: Յամենայնդէպ, բնթայիկ գրական արձագանքները չեն կարող վերլուծել գրաւոր հասարակութեան ու շաղկապութեան, որքան էլ զուտ պարագայական ու սահմանափակ լինեն գրանք, հայտնութեանը վիճակուած բնդհանուր կաշկանդուածութեան պայմաններում:

Արդ, այդ կարգի արձագանքները ընդհանուր յայտարարի բերելուց յետոյ դիւրին է տեսնել, որ գերմանալեզու գրականութիւնների յարուցած արձույտն ու թերեւս ամենաթոյլերից մէկն է: Ի հարկէ, դա կարելի է բացատրել այլիւ այլ առարկայական հանգամանքներով: Նախ՝ գերմանալեզու երկրների բնակչութեան մէջ հայերի տեսակարար կշիռը շատ համեմատ է, գրեթէ աննշան, քանակով եւ այլնով: Իսկ ապա՝ լեզուական ու մշակութային հարցակցութեան ճանապարհները այնքան էլ բանուկ չեն եղել ու չեն, միւս համապատասխան կապերի համեմատութեամբ: Եւ այլն: Բայց ինքնին մերկ իրողութիւն է, որ գերմանալեզու գրական մշակոյթը առայժմ լուսանցքային է՝ հայկական արձագանքների շարքում, յիշուած ու չիշուած պատճառների բերումով:

Ահա թէ ինչու որոշ ժամանակից ի վեր տողերիս գրողին գրադեցնում էր այն միաբեր թէ, այնու ամենայնիւ, հարկաւ որ է հայ գրասէր հասարակութեան որեւէ կերպ ներկայացնել զերմանալագու գրականութիւնը, իր գոնէ ժամանակակից կարուածքով, յատկանշական գրուողների ու երեւոյթների ամփոփ շարադրանքի միջոցով: Բայց այդ պիտի շարադրանք պատրաստելը կապուած էր մի շարք ակնյայտ դժուարութիւնների հետ, որոնք եւ կասեցնում էին ծրագրի իրագործումը՝ մինչեւ հիմա:

Առաջի հերթին՝ որեւէ գրականութիւն ներկայացնելը, յատկայն ղեկաբեւ, նշանակում է անձամբ անպայման տեղեակ լինել եւ ուսումնասիրել այդ գրականութեան ամբողջ տրամադրելի պաշարը, հիմնաւոր խօսք ասելու համար: Մի բան, որն ուղղակի անկարելի է իրականում, մանաւանդ մեր օրերին: Նոյնիսկ նրանք, ովքեր, իրենց կենքի ու հետաքրքրութիւնների հիմնական առանցք են դարձրել միայն գերմանալագու գրականութիւնը, անկարող են ընդգրկել գրական բերքի ամբողջութիւնը: Ուստի՝ այդ գրականութեան ուսումնասիրութեամբ, այսպէս թէ այնպէս, զբաղուած են հարկաւոր ու հազարաւոր ժամանակատներ, որոնցից իրաքանչիւրը, իրեն կանոն, ստանձնում է մէկ կամ մի քանի առանձին բնագաւառներ, նրանց մէջ խորանալու ու մտայնալիս սոսկ ընդհանրապէս ծանօթ լինելու պայմանով: Եթէ կացութիւնն այդպիսին է ժամանակների պարագայում, առաւել էւս դժուար է ոչ-մասնագէտների գործը, որոնց համար իւրաքանչիւր գրականութիւն հետաքրքրութիւն է ներկայացնում ի միջի այլոց, միւս համագոր կամ աւելի ուժեղ հետաքրքրութիւնների շարքում:

Երկրորդ՝ եթէ տեղաբնիկ էր ու գրական նիւթը անմիջապէս ու ամբողջովին ուսումնասիրելու ճանապարհով համապարփակ շարադրանք պատրաստելը, կարելի է օգտուել արդէն պատրաստի ուսումնասիրութիւններից եւ դրանց համադրումից ինքնուրոյն շարադրանք հիսել: Եւ իրականում այդպէս էլ վարում են հենց մասնագէտ հեղինակները, իրենց բնութեւնի թիւ կապակցութեամբ վկայակոչելով նաեւ ուրիշ հետազոտողների տեսակէտները, առաւել էւս՝ պատմական ստույգ տուեալներ յիշատակելու անհրաժեշտութեան զգացում: Բայց այդ կարգի ուսումնասիրութիւնների վրայ յենուելը նոյնքան անկարելի է, որքան որ բուն գրական երկերի ամբողջութեան իւրացումը: Քանզի իրականում այնքան չաաւ են գրականագիտական ուսումնասիրութիւններն ու հատորները, որ անընդհատ ստուարացնող կոյտերին պարզապէս նայել իսկ զխապտոյտ կարող է առաջ բերել ու խանգարել իմացական կողմնորոշմանը: Ուրեմն, այդ մակարդակով հաւաքուած նիւթերը եւս ոչնչով չէին կարող ու չեն կարող օգնել հայերէն մի համառօտ ու ամփոփ ակնարկ պատրաստելու գործին:

Այսպիսի իր տեսակի գյուսահատակունք պայմաններում է, որ 1985ին լոյս տեսաւ Բաւարիայի Բամբերգ քաղաքի համալսարանի աշխատակցու հիւնը Բարբարա Բաումանի եւ Բիրգիտա Օրելիի 336 էջանոց՝ «Գերմանական գրականութիւնը ըստ ժամանակաշրջանների» գիրքը: Ու չազրուան այն է, որ պոյութիւն ունեցող ընդհանուր գրական մասնագէտութիւնների ուղղակի ծնունդ է այդ համեմատաբար փոքր ծաւալով գիրքը: Գրքի առաջարկում հեղինակները հենց սկզբից նշում են, որ երկրի ներսում եւ արտասահմանում ուսանողները հետ չփուլելն ու աշխատելն է իրենց զբղել կազմելու այդ գիրքը: Ահա թէ ինչու:

«Զնայած գրականութեան բազմաթիւ ու տրամադրելի պատմութիւններին,՝ ասում են նրանք,՝ մինչեւ հիմա պակասում էր մի մեքաթութիւն, որը տեսանելի եւ հակիրճ ձեւով մուտք առաջարկելու լիմէր՝ զէպի գերմանական գրականութեան ժամանակաշրջանները, որոնք սկիզբներից

Հենրիխ Աբով

Վերբով Վրեխ

Մարտին Ավար

Կիւնիկ Կրան

մինչև մեր օրերը: Եզրմանական գրականությունը ըստ ժամանակաշրջանների՝ զիրքը պետք է որ մի ընդհանուր տեսադաշտ տրամադրի, որը դրդելու լինի շարունակել ընթացումը: Ուստի ես՝ սա չի յայտկնում կատարեալ լինելը:

Այնուհետև հեղինակները բացատրում են զբոս առանձնայատկությունները, որը կազմում է 22 գլուխներից եւ յարակից օժանդակ տախտակներից ու ցանկերից: Այստեղ այդ կապակցութեամբ արժէ նշել միայն, որ առհասարակ գերմանական գրականության սկիզբը վերագրում է Կրոց դարի երկրորդ կեսին: Ընդամենն պէտք է յիշել, որ դրանից առաջ եւ յետոյ՝ որոշ ժամանակ, եւրոպական երկրներում գրաւոր եւ այլ կարգի հաղորդակցութեան հիմնական լեզու էր հանդիսանում լատիներէնը: Այսպէս որ, գերմանական երկրներում եւս քաղաքականութեան, կառավարման, պատմագրութեան, աստուածաբանութեան եւ այլ գիտական գիտութիւնների վերաբերեալ գրեթէ բոլոր փաստաթղթերը, վաղ եւ վարդապետ միջնադարում, լատիներէն են:

Բայց ահա, ճիշդ դարից սկսած, պահպանուել են գերմաներէն, այն էլ հին գերմանական գրական լեզուի հիմք ծառայող գիտնական բարբառներով գրուած նմոյշներ: Այդ բարբառները հետագայում աստիճանաբար, պարզ է, որոշ բնաշրջման ենթակու ենցին: Լատիներէն բնագրերի համեմատութեամբ, սակայն, ճիշդ 11րդ դարերի գերմաներէն նմոյշները տակաւին սակաւաթիւ էին, որոնք բնութագրում էին իրենց ճշգրտագին լեզուով (թէ լոգիսկա լինե՞զու) գրուած երկեր: Թէ լոգիսկա ըստից էլ գոյացաւ «դոյն» (գերմաներէն, գերմանացի, գերմանական իմաստներով) բառը: Մինչեւ հիմա էլ իտալացիները գերմանացիներին ու նրանց անունի հետ կապուած հասկացութիւնները արտայայտում են «տեգեմկո» բառով:

Այդ ուժեղ անկախ, 1985ին հրապարակ հանուած գիրքը հիշատակ էր, որին շատերի նման սպասում էր եւ տողերիս գրողը: Ոչ թէ մեծածախայ ու հասարակական պատմա-գրականագիտական նիւթ ներկայացնելու, այլ գոն վերջին վախճանական ընդգրկող եւ որոշակի յատակագիծ ունեցող հակիրճ ուսումնասիրութիւն տրամադրելու համար: Իսկ այդ ճիշդմանի գրական նիւթն ու ընթացքը ամփոփում է զբոս վերջին վեց գլուխների մէջ, որոնք եւ հաստատուն հիմք են ծառայում սոյն հայերէն շարագրանքի համար:

Կարելի է կարծել, թէ քանի որ հրապարակում առկայ գերմաներէն գիրքը ինքնին արդէն ամփոփում փոքրածախայ երկ է, ապա մնում է միայն վերջընել ու շարունակել առարկայ վեց գլուխները ու պարզապէս դրանք հայերէն թարգմանել: Բայց դա եւս փաստօրէն անկարելի է, քանի որ բառացի ու նոյնութեամբ թարգմանելու դէպքում՝ շարադրանքը մեծ մասամբ անիմաստ կը դառնար: Պէտք է ասել, որ գիրքը հրատարակած հրատարակչութիւնը մասնագիտացած է ուսումնական ու մանկավարժական գրականութեան ասպարէզում: Եւ գիրքն էլ այդպիսի բնոյթ է կրում՝ ուսուցողական իր առաջնորդականներով:

Գիրքն այնպէս է կառուցուած, որ փոքր տարածութեան վրայ ըստ հնարանորին աւելի շատ բան ասուի: Ուստի՝ կրկնութիւնից խուսափելու համար, առատ են հանրագիտարաններին յատուկ ներգրքային յղումները, որեւէ հարցի պատասխան կամ նիւթի խորացումը զբոս միայն մասում գտնելու պայմանական թելադրանքները: Բացի այդ, երբեմն արւում են այնպիսի մէջբերումներ՝ ոճական ու լեզուական առանձնայատկութիւնները ցոյց տալու համար, որոնք բոլորովին աւելորդ են դրսի ընթերցողի տէքում: Կան եւս առհասարակ անկարեւոր գնահատականներ ու բնութագրումներ: Իրաքանչիւր գլխի վերջում ներկայացւում են առեալ ժամանակաշրջանի աչքի բնկած գրողների համառօտ կենսագրութիւնները՝ մատենագիտական ցանկերով:

Դրանք եւս ամէն մարդու շէն հետաքրքրի: Ձեռնդուած են եւ լուսանցքային զանազան նշումներ, պատմա-փաստաթղթային եւ նման նիւթերի խօսուած լուսանկարներ: Մի խօսքով՝ զբքի կառուցուածքը ինքնին բացատրում է որեւէ այլ լեզուով չի: Թարգմանուելու նպատակայարմարութիւնը: Ուստի՝ տրամադրելի գլուխները սոսկ հիմք ու ուղեցոյց են ծառայում՝ համարեա՝ ինքնուրոյն չարադրանքի, մի տեսակ սպառ փոխադրութեան համար, երբ զբքի իւրաքանչիւր բառ ու արտայայտութիւն հարկաւոր է կշռել, որոշելու համար, թէ ինչպէս վարուել՝ նոյնութեամբ թարգմանել, փոփոխութեան ենթարկել, թէ՞ ողորդապէս շրջանցել, որպէսզի տպահոյսի հայերէն չարադրանքի միասնականութիւնը, հետեւողականութիւնը եւ նոյն հունով ընթանալու հաստատութիւնը:

Սոյն ուսումնասիրութեան նպատակն է շեշտը դնել գերմանալեզու գրականութեան ընթացքի եւ յատկանշական գրուածքների, այլ ոչ թէ առանձին հեղինակների ինքնարաւ անհամակետութեան վրայ: Փամանակագրական ու համայնապատկերային նկատառումները անմիջեւի նախապատու ութիւն են վայելում՝ այլ կարգի նկատառումների համեմատութեամբ: Հարկաւոր է ներկայացնել հետաքրքրող գրականութեան բազմազոյն քարտէսը՝ իր առաւելապէս մակերես ութային տուեալներով, քանի որ խորացումներն առհասարակ անկարելի են տուեալից հետո:

Հարկաւոր է հաշուի առնել եւս մի հանգամանք: Գերմանալեզու գրականութիւնը մշակուել է մշակուելու է ոչ միայն բուն գերմանական հողում, այլեւ՝ Աւստրիայում ու Շուէյցարիայում: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից յետոյ կատարուած նորարարութիւնը սահմանափակումների հետեւաբով պոյսի թիւն ու նիւն արեւելա-գերմանական հանրապետութիւնը, իր հասարակական ու մշակութային առանձնայատկութիւններով, ինչ որ նմանապէս պէտք է հաշուի առնել բոլոր գէպերում, ինչպէս էլ որ այն ներկայանայու լիւնի:

Բացի այդ, միաժամանակ տեղին է յիշեցնել, որ վերջին երկու դարերի ընթացքում գերմանալեզու գրականութիւն մշակողների շարքում գգայի թիւն եւ կազմում ծնունդով հրեայ գրողները: Պարզ է, որ նրանք եւս մասնում են այժմ ներկայացուող տասնամեակների գրական անձնակազմի մէջ, բայց յատկապէս չի նշում, թէ ով է հրեայ կամ ոչ, քանի որ գրաւոր կարիքը չկայ: Գերմաներէնը նրանց համար ըստ էութեան ընդհանուր մայրենի լեզու էր հանդիսանում, իսկ գերմանալեզու մշակողներ՝ այն միակ սասպարկը, որը նրանց տրամադրութեան տակ էր գտնուում, հոգի որ ինքնաարտայայտման ճանապարհ: Հինը՝ ժիշտ է, ծնունդով հրեայ գրողները բոլոր գէպերում ունեն եւ իրենց շեշտուած առանձնայատկութիւնները, աշխարհաբնկալման, նախադրութիւնների եւ ձգտումների իմաստով, բայց վերջին հաշուով՝ նրանք միայն գերմանալեզու գրականութեան շրջանակներից ներս եւ տեղ գրաւում, այլ ոչ թէ նրանցից դուրս:

Եւ ահա, գերմանալեզու գրականութեան աշխարհագրական տարածքն ու ժամանակագրական փոփոխը ընդգրկելու նպատակով, այդ ներածական հատուածին յաջորդող վեց հատուածների շրջանակում տրամադրելի նիւթը պիտի բաշխուի հետեւեալ կարգով ու սահմանափակումներով: Սկզբի երեք հատուածները վերաբերում են գերմանալեզու գրականութեան, եթէ կարելի է այսպէս ասել, ներքին գոտիներին, գրական գուպահեւ երեւոյթների հարեւանցի յիշատակումով հանդերձ, իսկ հետագայ երեք հատուածները վերաբերում են արեւելա-գերմանական, աստիճանական եւ չուէյցարական յետապա-

տերազմեան զրական կեանքին: Ահա տպիկ ուսումնասիրութեան կառուց-
ւածքային յատակագիրը:—

Ա) Քսանական թուականների զրականութիւնը (1918–1933):

Բ) Գերմանական զրականութիւնը վտարանգիտութեան մէջ
(1933–1945):

Գ) Գերմանիայի Դաշնակցային Հանրապետութեան զրականութիւնը:

Դ) Գերմանական Դեմոկրատական Հանրապետութեան (ԳԴՀ) զրա-
կանութիւնը:

Ե) Աւստրայի զրականութիւնը 1945 թուականից ի վեր:

Ձ) Շուեյցարիայի գերմանալեզու զրականութիւնը 1945 թուականից ի
վեր:

Բ.

ՔՍԱՆԱԿԱՆ ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ (1918–1933)

Առաջին Համաշխարհային պատերազմի վերջում, Գերմանիայում Հո-
հենցոլերեան միապետութիւնը տապալուելուց յետոյ, ստեղծուեց այսպէս
ասած «Վայմարի Հանրապետութիւնը»: Չնայած երկրի ուղղակիան պարտու-
թեանը եւ Վերսայիի 1919ի պայմանագրով սահմանուած խիստ պայմանե-
րին, 1918–1933 թուականների ժամանակաշրջանը յետագարձ Հայնացքով
չատերք սովորաբար կոչում են «Քսանական ոսկէ տարիներ»: Դա փաստօրէն
գիտական այլեւայլ նորամուծութիւնների ժամանակն էր, ժանաւանդ Հա-
զրդակցական ասպարէզում: 1917ին հիմնուել էր շարժանկարային նշանա-
ւոր «ՈՒԾԱ» ընկերութիւնը, օրինակ, իսկ 1923ին էլ Հազորդուեց ձայնաս-
փի ուային առաջին հրապարակային ծրագիրը:

Միաժամանակ, այդ միջոցառումն աստիճանաբար աճում եւ նորանոր
գիրքեր էր զրաւում նաեւ նացիոնալ-սոցիալիստական կոչուող շարժումը, իր-
րիւ տրամաական հակադրութիւն 1918ի նոյեմբերեան յեղափոխութեանը եւ
խորհրդարանական-ժողովրդավարական համակարգին: Բեռլինը այդ տա-
նամակի քաղաքական ու մշակութային կենտրոնն էր: Եւ ահա, պատերազմից
յետոյ զրական տպարարարութիւնն աստիճանաբար մարեց: Հեղինակ-
ներն աւելի զգաստ էին, բայց նաեւ վճռական՝ քաղաքական ծրագրերն ու
ուղղութիւնները մերժելու կամ բնգունելու հարցում:

Գերհարդ Հաուպտանի (1862–1946) ծննդեան վաթսու նամակին
առթիւ արտասանած իր ճառում, Թոմաս Մանը (1875, Լիւբեկ — 1955, Քիլի-
րերգ Յիւրիի) այսպէս էր բնութագրում իր ժամանակի տրամադրութիւնը-
նէրը. «Պետութիւնը քաղաքի գործն է դարձել, — ասում էր նա, — մեծ է պե-
տութիւնն եւ, այս վիճակը երիտասարդների ու քաղաքացիների կա-
րելու մասին հոգու խորքում ատելի է, նրանք չեն ուզում որեւէ գործ ու-
նենալ միւս հետ, մերժում են այն՝ ըստ հնարաւորութեան, այն էլ զլխա-
ւորապէս այն պատճառով, որ դա գոյացել է ոչ թէ յաղթանակի, ազատ
կամքի, ազգային ապստամբութեան, այլ՝ պարտութեան ու բուլութեան
հանապարհով. եւ անխցելիորէն կապուած է բոլոր անգորութեան, օտար
տիրապետութեան եւ ամօքի հետ»:

Հերման Հեսելի (1877, Կալե / Վերսալերգ — 1962, Մոնտանեոյա / Շուլցարիտ) երկերի մի ժառը պատկանում է 20-ական թուերին, որը յաճախ բնութագրում է իրրեւ ճնոր փրպապաշտութիւնը: Հեսելն իւրացրել էր Կարլ Գուստաւ Իւնզի (1875–1961) հողեփերուծական բմրոնումները եւ իր վէպերում յաճախ ներկայացուող միայնակների օրինակով ցոյց էր տալիս քաղաքացիական արմէքների ճգնաժամը: Վեմիւմ. Էմիլ Սիմկիերի նրիտասարդութեան պատմութիւնը երկր 1919ին յոյս տեսաւ անանուն հեղինակութեամբ: Այդ վէպը պարզօրէն ցոյց է տալիս պատերազմական տղրումների ազդեցութիւնը: Սինկեր եւ Դեմիւմ բարեկամական զոյգը ներկայացնում է արուեստի եւ կեանքի փոխարարութիւնը: Գերբնական կարողութիւններով օժտուած Դեմիւմը փնտրական պահերին սուգում է Սինկերի կեանքի մէջ, որը փորձում է «սեփտկա՞ն 6ակառագիւրը գտնել, այլ ոչ թէ որեւէ, եւ զա ինքնին ապրել, ամբողջովին ու չկատրուած»: Հեսել «Տափաստանի գալլը» (1927) ներկայացնում է մի մարդու, որը արուեստի ու քաղաքացիական ախարհի բախման մէջ երկատուած զոյութիւն է ապրում եւ ինքն իրեն շիգոփըն համարում: Այդ վէպը եւս ցոյց է տալիս, թէ Հեսելն ինչպէս էր հողեփերուծական ուսումնասիրութիւնները ներմուծում գրական երկերի մէջ:

Մօտաւ որակէս 1925 թուականից սկսած, վէպերի, թատրգութիւններ եւ բանաստեղծութիւնների մէջ կարելի է նշմարել պատմելու մի նոր եղանակ, որը բնութագրում է ճնոր առարկայականութիւնը արտայայտութեամբ: Շատ հեղինակներ առարկայօրէն, զգաստօրէն եւ գիտողականութեամբ իրենց քննադատութիւնն էին արտայայտում ժամանակի հանդէպ: Նրանք պայքարում էին կեղծ տիպարների ու զգութեամբ նորովի կողմնորոշւելու դէմ եւ ողբում էին բարոյական արմէքների անկումը: Նոր առարկայական վէպերում (ամենից առաջ Դեօրիին եւ Քեստների օտու) կան փաստական տուեալներ, լրատուութիւններ եւ միակցումներ: Այդ ոճը կիրառում էր նաեւ Բրեխտը ու Յուկմայերի թատրգութիւններում, ինչպէս եւ Բրեխտի, Քեստների եւ Տուխոյսկու քնարերգութեան մէջ:

Ստեղծագործութեան բովանդակութիւնը զարմէլաւ աւելի մեծ նշանակութիւն ձեռք բերեց, քան ձեւը: Քասեական թուերին մի բանավէճ սկսուեց փրպական սեռի փերարեւայ, որի համար Գեորգ Լուկայը (1885–1971) այսպիսի մի հիմունք առաջարկեց: Իր «Վէպի տեսութիւնը. Մի պատմափիլիսոփայական փորձ մեծ վիպումների ձեւերի մասին» (1920) ախատութեան մէջ նա վէպը բնութագրում էր իրրեւ «Վերփորձային (տրանսցենդենտալ) անապատանուրիտան արտայայտութիւնը»: Շատ վէպերում գրականութիւնը էր գրողների՝ կորած ամբողջականութեան ապարդիւն որոնումը: Քասեական թուերին շատ հեղինակներ փորձարկումներ էին անում վէպի ձեւերի հետ, բայց տարբեր ուղիներով ինն ընթանում՝ իրենց առելիքի գեղարուեստական մարմնաւորման ապարդիւնում:

Ճրանց Կաֆկայի (1883, Պրապ — 1924, Վիեննային մերձակայ Քիրխնից բուժարան) զործը նրա մահից յետոյ միայն յայտնի դարձաւ: Մարդկանց կորստւածութիւնն ու մենակութիւնը պարզ արտայայտութիւն էր գտնում նրա վէպերում ու պատմութեաններում: Մարդ չի կարող այլիս հասկանալ, թէ ինչ է կատարում իր մէջ եւ իր շուրջը: Հետաւորութիւնը Ասածուց եւ մարդկանցից, անհեռանկար պայքարը անորոշ ու ժերի դէմ, — սրանք են նրա «Դատաւարութիւնը», «Գեղեակը» եւ «Աւերիկա» վէպերի նիթերը: Երեք վէպերն էլ անաւարտ են, որոնք հեղինակի կամքին հակառակ հրապարակուել են նրա մահից յետոյ: Կաֆկան իր վէպերում ցոյց էր տալիս ամենագէտ պատմողի պիքը: Ոչ թէ հերոսն է պայմանաւորում պատահածը, այլ պատահումը նքնիրն են ազգում հերոսների վրայ: Կաֆկայի վէպերը մշտապէս նորանոր մեկնում

թիւները են ենթարկու մ եւ, հակառակ Հեղինակի ժու ժկայ յեզուին, գործողութիւնը խոստատու մ է յստակ բացատրութիւնի:

Թոմաս Մանի «Կախարդասար» վէպը (1924) նախապէս պէտք է որ «գուարթախոհական հակադրութիւն» լինէր «Լիւիս Վենետիկում» (1913) նորավէպի հանգիւյ, բայց զբա փոխարէն վերահեց երկհատոր երկի: Հանս Կաստորպը այցելում է իր զարմիկ Ենախիմին՝ Դաւոսի թոգային բուժարան: Կաստորպը նախ կամենում է մի շարաթ մնալ, բայց հիւանդութեան ու մահուան կարօտի միջոցառումով հմայուելով՝ նա Էօթ տարի մնում է Դաւոսի «Կախարդասար»-ում, մինչեւ որ Աուսթին Համախարհային պատերազմի պայթումը նրան յետ է կանչում զէպի կեանքի «հարթավայրերը»: Ուսուցողական վէպերի օրինակով, Հանս Կաստորպը այստեղ ապրում է իր փորձառութիւնները՝ առանձնութեան մէջ: Նա հանդիպում է ժողովրդավար-լուսաւորեալ մարդու՝ Սետեմբրինին, ճիշտ խոսական բռնասէր Ման Նաֆասային եւ հանելուկային տիկին Կլադիա Պատիսատի հրապարակաւ կանաչութեանն ու մահակարօտ սիրոյն: Սետեմբրինին եւ Նաֆասային ներկայանում են իրրիւ Կաստորպի մրցակից դատարարները: Շարժառիթները ու պատկերները մի հիւստի անձ է անցնում վէպի միջով: Կախարդասարում զտնուած Էօթ տարիները բնթացքում Կաստորպը կորցնում է ժամանակի զգացումը: Վէպի կառոյցի մէջ եւս դա պարզ է դառնում: Պատմութեամբ ժամանակը, պատմելու ժամանակի համեմատութեամբ, աւելի արագ է ընթանում:

Բեռլինից Բոննի եւ գրող Այֆրեդ Դեօրինը (1878, Ետեմին — 1957, Էմենզօնգէն / Շուարցվալդ) 1924ին հրատարակեց «Լեռներ, ծովեր եւ հսկաներ» ծաւալուն 2 էջից մինչեւ 27րդ դարը ներկայացնող վէպը, որը տեխնիկական յատնագործութիւնների դասան հետեւանքներն է նկարագրում եւ մարդկանց փրկութիւնը միայն բնութեան հետ կապուած կեանքին վերադառնալու մէջ է տեսնում: Բեռլինում Դեօրինը գրեց իր ամենուայտուի «Բեռլին» Ալեքսանդրեան հրապարակ. Ֆրանց Բիրերկոֆի պատմութիւնը (1929) վէպը: Դա Դեօրինի այն սակաւաթիւ վէպերից մէկն է, որոնք ժամանակային տոմսով հրատարակւում են կատակերում: Այդ վէպում մեծաքաղաք Բեռլինը պակասում է իրրիւ Ֆրանց Բիրերկոֆի «հակադրութիւն»: Ֆրանցը, քանտային պատիժ կրելուց յետոյ, յուսահատօրէն փորձում է «կարգին մարդ» դառնալ: «Երեւ անգամ հակասագիրը լրա դէմ գործեց ու խանգարեց նրա կեանքի ծրագրերը», — առում է նախաբանում: Դեօրինն այդ վէպում կիրառում է պատմելու՝ դրանից առաջ գերմանական գրականութեան մէջ անսովոր հնարաւորութիւններ: Միակցելու եղանակով, որը միահիւստում է զովադային ասոյթները, տասու ամաչեղական քաղու անքները, Էդանակի պուշակու մները, վիճակագրութիւնները, օրապրային գրառումները, լրագրական կտրօնները, էլեկտրայնացքի շուստախանները եւ երգային բնագրերը, — ցուցադրում է մեծ քաղաքի գերահզօր, ապառնական ու խանաչփոթ բնոյթը: Ֆրանց Բիրերկոֆի միաժամանակ յարուցում պատկերացումների ամբողջութիւնից իրացրած «պոլիգրաֆի» թիւները կապանակը՝ Այդպիսով, արւում է մեծ քաղաքի շփոթեցուցիչ պատկերը, որով Ֆրանց Բիրերկոֆի ծախողութիւնը է՛լ աւելի համոզիչ կերպով է ներգործում:

Աւստրիացի Ռուրիտ Մուլլըր (1880, Կրադենֆուրտ — 1942, Ժրնև) 1930–31 թուերին հրատարակեց իր «Առանց յատկութիւնների մարդը» հատուածային վէպի առաջին, իսկ 1933ին էլ երկրորդ հատորները, որի մէջ նա հանրապարակում է իր ամեն ու անկաման ժամանակաշրջանը: (Միայն 1952ին լրիւ տեսաւ վէպի առաջին լիակատար հրատարակութիւնը): Գործողութիւնը բնագրում է աւստրո-հունգարական դանուրեան մեռնող միապետութեան մէկ տարին՝ 1913–14 թուականը: Եւ Աւստրիայի՝ «Կախարդային»

պատկերման մէջ արտացոլում է քաղաքներական աշխարհի անկումը: Մուղի-
լին չի հետաքրքրում իրականութեան պատահական դէպքերի պատկերումը:
Նա ուզում էր ներկայացնել զանազան հնարաւորութիւններ, որոնց միայն
մէկ տարատեսակն է իրական դէպքը: Պատահածը եւս Մուղիլի վէպում այլեւս
ամէնից կարեւորը չէ: Աւելի նշանակալից է պատահածի վերլուծութիւնը:
Մուղիլի այդ եղանակը կոչում է «էսէյիզմ» (փորձագրականութիւն): Ոչ-հե-
րոս Ույրէիլը շատ անգամ է փորձում իր կեանքը իմաստալից դարձնել: Նա ձա-
խողում է մասնագիտութեան մէջ եւ ձեռնուհայն է՝ աստրիական կայսերա-
կան յորհելանի (1918ի) նախապատրաստութիւնը առաջնորդող պաշտօնի
տակ դնելու փորձ անելու: Վերջապէս, նա ձգտում է, իր քոյր Ազաթային սի-
րելու մէջ, մի նոր կենսամանկ: Մուղիլի վէպը միշտ էլ համեմատու էլ է իռլան-
դացի Ջեյմս Զոյսի (1882-1941) «Ուլիս» վէպի, բայց նաեւ՝ Փրահայի Մար-
սել Պրուստի (1871-1922) «Կորցում ամ ժամանակի որոնումը» վէպի հետ:

Մուղիլի կողքին, աստրիացի Եոգեֆ Ռոթը (1894-1939) իր վէպերում
պատկերեց կայսրութեան փլուզումը: «Ռադեցկի-Բալիքը» (1932) այդ
փլուզումը պատկերում է Տրոտսկի ընտանիքի ճակատագրի օրինակով: Ռոթը
փյունիկացի կայսրացում էր ոչ թէ իրեն արժէքների բնականորէն անհման աշ-
խարհութիւն, այլ ցոյց էր տալիս, թէ ինչպէս է ընկզմում մեծ փոփոխական
ու աւանդույթը: Այդ անցնալի կարծիքի մէջ վերադարձի յոյս չկար:

Հերման Բրոնի (1886-1951) «Գիշերաշրջիկները» (1931-32) Եռագ-
րութեան մէջ եւս երկուսն էին Ջեյմս Զոյսի ազդեցութիւնները: Եռագրու-
թիւնն ընդգրկում էր «Պագենով կամ վիպայնութիւնը — 1988», «Էլ կամ
անիշխանութիւնը — 1903» եւ «Հուգուհենաու կամ առարկայականու-
թիւնը — 1918» վէպերը: Եռագրութիւնը հողի որ-պատմական մի ընթացքի
պատկերումն է, որը ցոյց է տալիս միջնադարեան Եւրոպայի քրիստոնէական
աշխարհապատկերի քայքայումը: Այդ ընթացքի բնորոշ գիծը «արժէքների
անկումն» է: Բրոնը դիմում է պատկերման զանազան մեթոդների ու ռեալիս-
տիկականների, բազմաթիւ շարժառիթների, ընդամենը ընթերցողից սպասելով
ճանաչողա-տեսական եռանդու ն գործակցութիւն:

Մտածողական աշխատանքը քսանական թուրի նաեւ թատրոնում էր
պահանջում հասարակութիւնից: Բեմագրիչ էրուին Պիսկատորը
(1893-1966) Բեռլինում բացեց իր «Կրոնիստարական թատրոնը», որը պիտի
փոխարինէր «քաղաքական թատրոնին»: Թատերադիրներ Բրեխտը եւ Յուկ-
մայերը գերիշխում էին բեռլինեան թատերական կեանքում: Նաեւ Եօզոն Ֆոն
Հորուսթը (1901, Փիումէ [այժմ Ռիյէկա] — 1938, Փարիզ) ու Մարի Լուիզ
Ֆայսլերը (1901-1974) հրապարակ էին գալիս իրենց թատերգութիւններով:

Բերտոլդ Բրեխտը (1898, Աուգսբուրգ — 1956, Բեռլին) առաջին, դե-
ռուս տպաւորապաշտութիւնը յիշեցնող «Բաալ» (1920) պիեսը բաղկացած է
բազմաթիւ առանձին տեսարաններից, որոնք ընդմիջում են փողոցային եր-
գիչների կոյրերով: Հենց այդտեղ էլ սկիզբ էր առնում Երգերի Հետադայ կի-
րառումը՝ նրա թատերգութիւններում: «Գիշերային քաղաքային թատրոն»
(1923) «կատակերգութիւնից» է բխում «Ալեքանդր մի' չուլ» այդ բանի վիպայնո-
ւթիւն» համբաւաւ որ կանչը, ինչ որ ճշմարտացիութիւն որոնելու աւելի վաղ ար-
տայնություն ամ մատենանում է, պատրանքների խորտակման եղանակը: Թա-
տերգութեան պարծողութիւնը կատարում է Բեռլինում՝ 1919ի սպարտա-
կեանների ապստամբութեան յետնախորդում: Ջինու որ կրակը պատերազ-
մից տուն է վերադառնում: Նրա հարսնացու Աննան այդ ընթացքում ամուս-
նացել է, քանզի հայրը դրան տնտեսական առաւելութիւններ է խոստացել:
Սակայն Աննան թողնում է իր ամուսնուն եւ միանում կրակներին, որը հիմա
նահանջում է յեղափոխութիւնից: Թատերական քննադատ Հերբերտ Իհենին-

դը Բրեխտի մասին այսպես է գտնում. «Բրեխտը խառնաշփոթությամբ ու անպակասությամբ զգում է մարմնապես: Դրանից էլ՝ խօսքի անօրինակ պատկերային ուժը: Այդ խօսքը զգացում է լեզուի վրայ. քիմիկ շուրջ, ակադեմիկներում, ողնաշարում»: Բրեխտի «Մարդը մարդ է» թատերգությունը (1927) զգուարճախ է: Այդտեղ Բրեխտն օգտագործում էր, առաջին անգամ, փոխաբերություններ: Նա թողնում էր, որ գործողությունը կատարողի գանգաճան մակարդակներով եւ այն մեկնարանում էր երգերով ու բեմ էյնոդ անձների ինքնաներկայացումով: Բրեխտին միջազգային յաջողություն բերեց «Երեք զոռոնանոց օպերան» (1928): Այդ պիեսը անգլիացի Ջոն Գեյի «Մուրացկանի օպերային» (1728) ժամանակակից տարբերակն է: Այդ երկուսն էլ Բրեխտը միաշփոխում էր զգացական ու տարօրինակ հակամեծերը: Երգերը առնում էին դէպի բոլոր օտարացման տպավորությունները: Հանդիսատեսը չպէտք է կոչվում թատերգություն ունի անձի օգտին կամ դէմ, այլ՝ ճանաչելու ու արտացոլելու իր սեփական հանրային դիրքը: «Նախ գալիս է ուսելիքը, յետոյ միայն բարոյականությունը» արտայայտությունը ժամանակի քննադատը դարձրել է մի տնայարի ու հասկանալի ձեւակերպություն:

Կարլ Ծուկմայերի (1896, Նակենհայմ /Հոենոս — 1977, Վիսպ, Վալիս/Շուվցարիա) «Զուարթ այգեստանը» (1925) ժողովրդական թատերգությունը անհղի է ունենում Հոենոսի շուրջ ու ներկայացնում կոշտ ու անհույս կենսասիրությունը: «Հաուպտման Ծոն կեօպենհիկը» (1931) գերեզմանաբանական գերմանական հեքիաթ է, որը երգիծանքով ամբաստանում է ծանրաշարժ պաշտոնականությունը (քիւրկրատիան) եւ պրոտական գիշապաշտությունը: Այդտեղ «Հագուստները մարդ են շինում» նիթը դարձնալ հրատապ է: Բեռլինցի կոչակար Ծոյդտը, մի փոխառած համազգեստի օգնությամբ, որը նրան հեղինակություն է ապրիս, փորձում է իր իրաւունքին հասնել այն բանից յետոյ, երբ մի պաշտոնատեղից մի ան է ու վարկում է, աշխատելու թույլտուրություն ստանալու համար: Քննադատությունը մեղմացնում է գուարթախական եղանակով:

Ժողովրդական թատերգությունները պրոմ էր նաեւ Մարիյուիզ Ծյալսերը, բայց ուրիշ կերպ. քան Ծուկմայերը: Նրա երկերում պակասում էր գուարթախական բազադրատարրը: Նրա միջավայր պատկերող երկերը, բայց արական ժողովրդական կեանքից, ազդուած են Բրեխտից: Ծյալսերը պատկերում էր այնպիսի մարդկանց, որոնք լիովին անօգնական են կեանքի գիմաց եւ այդ անօգնականությունից էլ գոյանում է փոխադարձ յարձակոցականությունը:

Աւստրիացի Եօգոն Ծոն Հորուսթի ժողովրդական թատերգությունները Բեռլինում արագօրէն յաջողություն գտան եւ հետագայում էլ, 70ական թուերին, վերստին ու յաճախ բեմադրուեցին: Դրանք վերաբերում են Վալսմարի հանրապետության օրերի գրեթեներին՝ գործադուրկներին եւ մանր քաղաքներին: Հորուսթը փորձեց ներկայացնել նացիոնալ-սոցիալիզմի վտանգները, օրինակ՝ «Իտալական գիշերը» (1931) երկուս: «Վիլհելմուս անտառի պատմութիւնները» (1931) հետեւում է մի աղջկայ կեանքին, որը մակերեսային հանգստաւտութեան աշխարհում կործանում է եւ որը սարսափելի իրականութեան վնասակար ջոյարկումը չի նկատում: Հորուսթին իր երկի մասին ասում էր հետեւեալը. «Իմ բոլոր թատերգութիւնները ռոքեր-գութիւններ են. դրանք ծիծաղաշարժ են դառնում միայն նրա համար, որ սարսափելի են»:

Վալսմարի հանրապետության ժամանակ շատ հեղինակներ գիտակցում էին սպառնալիքը՝ աճող նացիոնալ-սոցիալիզմի կողմից: Վիպերի ու թատեր-

գուժիչների կողքին զարգանում էին ժամանակի գրական քննադատման փոքր ձևերը:

Կուրթ Տուխոյակին (1890, Բեռլին — 1935, Նիդզա/Շուեդա) երգի-ծանրի, լրատու ու թիւնների և բանաստեղծու թիւնների միջոցով արտայայտում էր իր քննադատութիւնն ու նախագոչու շարժմանը բնութիւնն ու արթաւտութեամբ ու յարձակողական յոսանաւորութեամբ: Տուխոյակին նշանաւոր «Դի Վելտիլին» (1918-1933) շարաթանդէտի աշխատակից էր, մի ժամանակ էլ՝ Հրատարակչակից, և ներկայացնում էր ազատական ուղղութիւն ու նեցող հումանիզմը (մարդկայնականութիւնը): Իր «Գերմանիա, Գերմանիա, ամէն ինչից վի՛ր» (1929) պոետիկադրամա, որը նացիոնալ-սոցիալիզմի կրքոտ քննադատութիւն է պարունակում, Տուխոյակին, ի միջի այլոց, գրում էր և «Նախաւոր» «Մենք սուլում ենք դրօշների ու զոսութեամբ, բայց եւ սիրում ենք այս երկիրը: Ու ինչպէս որ ազգային միութիւնները քմերկահարում են նամբանների վրայ, ապա նոյն իրաւունքով, ճիշտ նոյն-պիսի իրաւունքով, մենք, որ ծնուել ենք այստեղ, գերմաներէն աւելի լաւ ենք գրում ու խօսում, քան քէ ազգային աւանակների մեծ մասը, ճիշտ նոյն իրաւունքով բռնազրաւում ենք գետն ու անտառը, ծովափն ու տաւ-նը, բացատն ու մարգագետինը: Սա մեր երկիրն է: Մենք Գերմանիան ատելով իրաւունք ունենք, որովհետեւ սիրում ենք այն»:

Էրիխ Քեստները (1899, Դրեզդեն — 1974, Միւնխեն) իր երգիծական վէպերում ու բանաստեղծութիւններում զէմ էր կանգնում քաղաքներու-թեանը, պիտակաւորութեանն ու ֆաշիականութեանը: Չուարթախոհութեանն ու Հեյնանի Հետ նա միահիւսում էր «բարոյախօսի» թերութիւնները ցոյց տալու ցանկութիւնը: «Գործնական քնարերգութեան» մէջ, որը գրում էր առօրեայի, մի որոշակի նպատակի համար, Քեստներն ու Տուխոյակին դործ էին անում տեսական, ժուժկայ ու Հեյնանի մի լեզու, հասարակ տներով ու հանդերձ: Քեստների «Փարիսն» Մի բարոյախօսի պատմութիւն» (1931) վէպը մի Հետ, հասկանալի լեզուով պատմում էր երգիծանք է քառական թուրքի վերջաւորութեան նկատմամբ, երբ տեսական ճգնաժամը իր գաղաթնականութիւնը էր հասել: Քեստներն ինքը իր գրքի մասին «Նախաւոր է ասում»: «Սա բանաստեղծական կամ լուսանկարչական ուրում չէ, այլ՝ երգիծանք: Սա չի նկատարարում եղածը, այլ շափազանցում է: Բարոյախօսը իր ժամանակաշրջանի առջեւ սովորական հայեյի չի պահում, այլ՝ այլակերպող հայելի: Պարզանկարը, ուրուեստի այլ օրինակում միջոցը, այն առաւելագոյնն է, ինչ որ կարող է նա: Նրա ժառանգական տեղը է և մնում է կորցում անպաշտօնը»:

Բերտոլդ Բրեխտի «Քարոզների տնային գիրքը» (1927) բաժանում է Հինգ զգաստախօսութիւնների» ու բանաստեղծական ձևով յարձակումներ է պարունակում Վայմարի հանրապետութեան հասարակութեան զէմ: Վայտեր Բենեամինը (1892-1940) այսպէս է գտնում այդ երկի մասին. «Երգչախումբը, որով համայնքը պիտի կառուցուի, ժողովրդական երգը, որով ժողովուրդը պիտի սնուի, հայրենական զեղօնը, որը զինուորական ուղեկցում է ուղանողանոց, ոյրոյ երգը, որը ամենաէական միտքարարութիւնն է գովաբանում,— այդ բոլորն այստեղ նոր բովանդակութիւն են ձեռք բերում»:

Ասանց նոր ծրագրի ու խմբաւորումների գոյանալու՝ տպաւորապաշա քնարերգութիւնը փոխարինու էլ մի այլ տեսակի քնարերգութեամբ, որը շուտով ապաքաղաքական վերաբերմունքի յանդիմանութեանը պիտի համակերպուի: Այդու հանդերձ, զգաստ քննութեան ջանքը նաեւ ժամանակի քնարերգութեան մէջ էր նկատում: Բրաւիստընն ու Բնութիւնը ներկայացնելով՝ ուզում էր վերադառնալ տեսանկի զարձակ կարգաւորութիւնը իրենք յե-

տեսում: Այդպիսի մի կարգադրություն արտայայտում է Սակար Լեօրիկի (1884-1941) բանաստեղծություններում:

Լեօրիկն մեծ ազդեցություն ունեցաւ Վիլհելմ Լեւմանի (1882-1968) վրայ, որի բանաստեղծությունները տողորում են մի խոր բնական կապով: Նրա մօտ իրականությունը միաշիտում է կրապայծառություն ու մոգականը: Միայն 1948ին հրատարակում «1927-1932 թուականների եռվուրկական օրագիր» երկում նա ասում էր. «Իրենք մարդուց աւելի կրկար են տեսում: Նա ապրում է աւելի կարճ ժամանակ, քան նրանք, որովհետեւ մտաւոր է մշտապէս գիտակցութեան առջեւ անդրդուելի մնայ»:

Լեւմանի բնական քնարերգությունը ելնում է աշխարհի զգացական ապրումից: Լեզուն հարուստ է խորհրդանշաններով: Նա իր բանաստեղծություններն ժողովածուները կարող էր նայնիսկ նացիոնալ-սոցիալիզմի ժամանակ հրապարակել («Լուսքեան պատասխան», 1935):

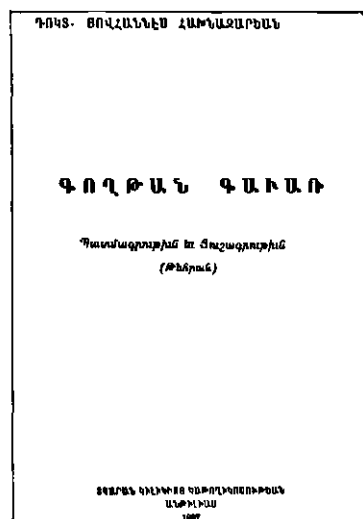
Երկրորդ Համաշխարհային պատերազմից յետոյ Լեօրիկի և Լեւմանի բանաստեղծությունները ապրեցին փոխանցման մի նոր փուլ: Երկու բանաստեղծներն էլ մեծ ազդեցություն են թողել պատերազմից յետոյ ստեղծուած բնական քնարերգության վրայ:

ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏՁԵԱՆ

(Շար. 1)

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԳՈՂԹԱՆ ԳԱԻԱՌ

1987ին, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանի տպարանէն լոյս տեսաւ Տոքթ. Յովհաննէս Հախնազարեանի «Գողթան զաւառն» պատմագրական եւ յաշագրական հատորը, Արտուազդ արքեպս. Թրք-թրոհանի խմբագրութեամբ:

287 էջերէ բաղկացած այս գիրքը կը բացուի Անդրանիկ Սարեանի «ստորագրութիւնը կրող «Հեղինակի մասին» գրութեամբ, որ ամփոփ գիծերու մէջ կը ներկայացնէ Տոքթ. Յովհաննէս Հախնազարեանի կեանքն ու գործունէութիւնը՝ թէ՛ իրրի մտաւորական եւ թէ՛ իրր հայրենահասարակական գործիչ:

Ներածականէն կ'իմանանք, որ Եղեռնէն ճողողաւ եւ Թարիզ անցած այս հայր տարտած է Փրակայի համալսարանը, արժանանալով պատմագիտութեան եւ փիլիսոփայութեան տոքթորայի տիտղոսին: Վարած է լեզուարանութեան դասախօսի պաշտօն՝ Թեհրանի պետական համալսարանին մէջ եւ մաս կազմած կրթական նախարարութեան բարձրագոյն յանձնախումբին:

Ան մեծապէս սատարած է թեհրանահայութեան մշակութային կեանքի վերաշխուժացման, իր հիմնած շարք մը ազգային դպրոցներով:

Ունի պատմա-բանասիրական աշխատութիւններ, յաշագրութիւններ եւ արտասուպաշտ (Յեր):

Յատկաբանի կը յաջորդէ «Գողթան զաւառն» անուն գրութիւնը, ուր հեղինակը կը ներկայացնէ Գողթան կամ Գողթն գաւառի աշխարհագրական դիրքը, անոր պատմականը, քաղաքական պատկերը եւ բնակչութեան ազգային նկարագիրը:

«Որդուստ կամ Օրդուստ Քաղաք, Անապատ, Հանդամէք, Գանձակ, Նուրնու, Նիզիդէի, Քիլիդ եւ Քեօքաւ Գիւղեր» խորագիրը կրող գլուխը մանրամասնօրէն կը նկարագրէ Գողթան գաւառի արեւելեան կողմի գիւղերը, ժողովուրդի կենցաղն ու աւանդութիւնները: «Պատմական համառօտ ակնարկ»-ով հեղինակը կը պատկերացնէ Ազուլիս անունը եւ, պատմական տուեալներէ մեկնելով՝ կ'ընդգրկէ անոր գերը՝ հին թիւ նոր ժամանակի հայոց պատմութեան մէջ:

Յաջորդ գլուխն է «Ազուլիսի ձորը», ուր Հախնազարեան կը ներկայացնէ անոր օղն ու ջուրը, ճամբաներն ու կենդանի-

ները, հասնելով մինչև «Գեղարար»-ի «Վերին Ազուլիս», որ յաջորդ խորագիրն է: Հոսեա հեղինակը մեծ աեղ կու տայ աշխարհագրական ծանոթութիւններու, ապա «Վերին Ազուլիսի տներն ու բնակարանները» բաժինին մէջ կը խօսի հարուստ եւ ազգատ բնութիւններու տեսակական վիճակին մասին, յոյս սփռելով անոնց կենցաղային գիծերուն եւ բնաւորութիւններուն վրայ:

Շարունակելով՝ հեղինակը հատուած առ հատուած կը ներկայացնէ Ազուլիսի շուկան, այգիներն ու պարտէզները, զբոսավայրը կամ քաղաքային այգին եւ եկեղեցիները, միտ հիմնուելով պատմական տուեալներու վրայ:

Տոբթ. Յովհ. Հախնազարեան իր գործին մէջ առաւելաբար կը կեդրոնանայ Ազուլիսի վրայ, ներկայացնելով անոր քաղաքական, տնտեսական թէ ազգային կառոյցները:

Փաստաթուղթերու եւ տախտակներու օգտագործումով՝ ան կու տայ ճշգրիտ պատկերը իր ծննդավայրին: Հատորին մէջ, առանձին գլուխներու տակ կը տողանցեն Ազուլիսի պատմութեան, հասարակական, ազգային, տնտեսական եւ քաղաքական կեանքին իրենց անմիջական մասնակցութիւնը բերած անձնաւորութիւններ, ինչպէս՝ Զաքարիա Ազուլիցի, Աւետիք Արսախանեան, Քրիստափոր Միքայէլեան եւ աւանին նշանաւոր բնտանիքներու ներկայացուցիչներ:

Աւարտելով Վերին Ազուլիսի բաժինը, հեղինակը կ'անցնի «Ներքին Ազուլիս» կամ Գաշտ խորագրեալ գլուխին, որ շրջանը կը ներկայացնէ իր եկեղեցիներով, վանքերով, ճամաշուած դէմքերով եւ զրացի գիւղերով:

Ազուլիս աւանի ծննդոցի գովերգութեամբ սկսած այս գործը կ'աւարտի «Ազուլիսի եւ շրջակայ գիւղերի եղեռներ 1919 թուի Դեկտեմբեր 24-25ին» անուն հատուածով, ուր, ի միջի այլոց, կ'ըսուի. «Դժուար է առանց յուզուելու անցնիլ իր բնութեան ու մի ամբողջ ժողովրդի սղտնի վրայից, երբ իրեն վիճակուում է երաշխով փրկուել, որպէսզի կարողանար պատմութեան ստույգ բաժին դարձնիլ այդ ապարախտ ժողովրդի անլուր ողորդագութիւնը...»:

ԴԵՊԻ ԱՐԱՐԱՏ

Մայքըլ Արլէն Կրտսերի «Դեպի Արարատ» հատորը վերջերս լոյս տեսաւ նաեւ արաբերէն լեզուով, թարգմանութեամբ ճարտարապետ Խալիլ Հանու Նէքի (Խորէն Յովհաննէսեան), Լաթաքիոյ մէջ:

315 էջերէ բաղկացած այս թարգմանութեան առաջին 25 էջերը յատկացուած են կարճ ներածականի մը, Հայկական Յեղասպանութեան տոմարով արտասանուած քանի մը վկայութիւններու, Հայաստանի քարտէսին եւ Մեծ Եղեռնը ներկայացնող 12 լուսանկարներու պատճեններուն:

«Այս գիրքը անգլերէնէ արաբերէնի փոխադրելու մտածումը հմայեց զիս, երբ զայն կարդալէ ետք հոգիս մէջ գգացի այդ հոյակապ ազդեցութիւնը, որովհետեւ Յշմարտութիւնը, որուն հատորին հեղինակը ծանօթ չէր՝ իր հայկական արմատներուն եւ իր ժողովուրդին ապրած ազդեցութեան մասին, գաղտնիք մը է բազմաթիւ հայերու համար, որոնք կ'ապրին երկրագունտի այս կամ այն անկիւնը՝ իբր հետեւեմք

իրենց բարի ժողովուրդին դեմ ճիշտ-
առ ղադադրութեանց, ժողովուրդնե-
րու եւ կառավարութեանց կողմէ,
սրտնք իրենց անհետ բնաջնջումը ուզե-
ցին»:

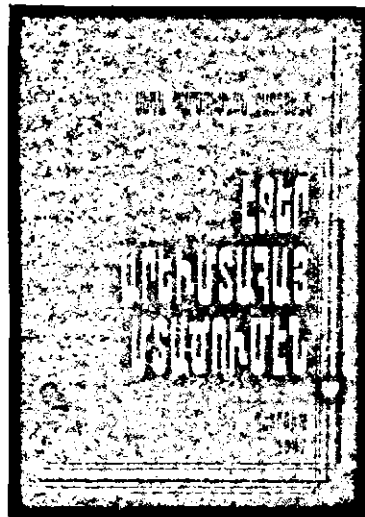
Վերոյիշեալ նախադասութիւններով
հատորը թարգմանելու իր գրգռապատճա-
ռը պարզելէ ետք, Հանուիւք կը կատարէ
հայկական հարցադրումներ՝ լուսարձակի
տակ առնելու համար իրենց արժանե-
րէն ակամայ եւ անզիտակցարար հեռա-
ցած սփիւռքահայերու ողբերգութիւնը,
հասնելու համար հետեւեալ հաստատու-
մին. «Այս հարցումին պատասխանը
երկար է եւ բարդ ու կը կարօտի հազա-
րաւոր էջերու: Այս հատորին թարգմա-
նութեան մէջ, ընթերցողը պիտի գտնէ
հարցումին վրայ սփռուած յաւելեալ
յոյսեր»:

Ապա, կը ներկայացնէ Հայ ժողովուրդի
բնաջնջման եւ Հայաստանի անգամա-
հատման ծրագիրները՝ մինչեւ Ղարաա-
զի եւ Նախիջևանի մայր հայրենիքէն կա-
մայական անջատումը, հայութեան
թուական պատկերը՝ աշխարհի տարած-
քին եւ իր ներածականը կը փակէ այն
հաւատքով, թէ այս հատորը արարելէն
թարգմանելով՝ Հայ ժողովուրդի պատ-
մութեան անծառնելի ընթերցողին ներ-
կայացուցած պիտի ըլլայ մեր դարու որ
պատմութեան յուսանանայ եւ մը-
թաստու եր էջերէն քանի մը նմոշներ:

Պարզ եւ անպաճոյճ ոճով արարելէն
փոխադրուած շահեկան գործ մըն է Հա-
նուիւքի այս թարգմանութիւնը, որ
բնագրին լրագրական թեթեւութիւնն ու
անմիջականութիւնը արար ընթերցողին
կը փոխանցէ համապատասխան ոճով,
հարադասութեամբ, որուն շնորհիւ իր
թարգմանութիւնը կը դառնայ մէկ շուն-
չով կարգացուող բնագիր մը:

ԷԶԵՐ ԱՐԵՒԻՄՏԱՀԱՅ ՄՏԱԾՈՒՄԷՆ

Հ.Բ.Լ.Միութեան Վահրամ Ապտախան
Մակնութային Հիմնադրամի Հրատարա-
կութեամբ, 1987ին, Պէյրութի մէջ, լոյս

անասու Սեզա Պարտումեան-Տատոյեանի
«Էջեր արեւմտահայ մտածումէն» հա-
տորը:

242 էջերէ բաղկացած այս հատորը, որ
կազմուած է Եղիա Տէմիրճիպաշեանի, Տի-
րան Զրաքեանի, Եահան Ռ. Պերպերեանի,
Գեղամ Գ. Գալստիանի եւ Դանիէլ Վա-
րու ժանի նուիրուած իմաստասիրական
վերլուծումներէ, կը բացուի Վահէ-Վահ-
եանի կողմէ ստորագրուած «Յառաջա-
բան» գրութեամբ, որ ներկայացնելէ ետք
հատորն ու անոր հեղինակը, կը կատարէ
սա հաստատումը:

«Հանաչաղական ոգիով կատարուած
անկողմնակալ խուզարկում մըն է, որ
կը կատարէ Տկն. Տատոյեան, յայտնա-
գործելու համար բնոյթը իւրաքան-
չիւրին հետաքրքրութեան, որ գրեթէ
կ'անտեսէ իրենց անմիջական շրջապա-
տը, մինչեւ անգամ՝ իրենց պատկանե-
լիութիւնն ունեցող ժողովուրդին հա-
կատարական հարցերը: Եւ այդ աշ-
խատանքը կատարելու ընթացքին, չի
մտնիր ամօնց հետ վէճի, չի փորձեր
հակահառաքին: Իր անհամամտու-
թիւնը, եթէ ունի, կը զգացնէ ճշմարիտ
մտաւորականին վայել ճիշտմտու-
թեամբ...»:

Ապա, Վահե-Վահեան կ'ընդգծէ, թէ ուսումնասիրուած առաջին շորս հեղինակները բացայայտ հանդիսություններ ունին իրարու հետ, որովհետեւ անոնք ծնունդն են նոյն ժամանակաշրջանին, միեւնոյն միջավայրին եւ կրած են ազդեցութիւնները ժԹ. դարու վերջին քառորդէն մինչեւ Ի. դարու առաջին տասնամեակը բնագրկող արեւմտաեւրոպական մտածողութեան: Անգրապաշտական մտածողութեան այս ինքնատիւ շորս ներկայացուցիչներուն անգրադատնայէնտը, «Յառաջաբան»ը բարձր կը գնահատէ կենսապաշտ ու խորապէս մարգկայնական մտածողութիւնը Դ. Վարուժանի, հիմնուելով մեծանուն բանաստեղծին հոգիին բացկոտմանը, երեւակայութեան թոխիներուն, մտքին խորասուզումներուն հեթանոսական համանուագին տաք հատարներուն վրայ:

Այս նշումները կատարելէ ետք, Վահե-Վահեան մեծապէս կը գնահատէ իմացական ճիշդ ու աշխատանքը արեւմտահայ գրականութեան մէջ գրեթէ չփորձուած սեռ մը մշակած Սեղա Պարսումեան-Տատոյեանի, որուն «Այս գործը խորապէս գնահատելի երեւոյթ մըն է, ուր շեշտը կը դրուի ըմտնուած հեղինակներուն գաղափարական – իմաստասիրական յարումներուն վրայ, առանց բոլորովին գանց առնելու տարրերը իրենց արուեստին»:

Վահե-Վահեանի «Յառաջաբան»ին կը յաջորդէ հատորին ներածականը, ուր Սեղա Պարսումեան-Տատոյեան առաջին հերթին կը յայտնէ. «Յիշեալ հեղինակներու գրականութեան մէջ կը գտնենք մէկ կողմէ մտածութիւն հեղինակականութիւն եւ տրամաբանական հակասութիւն, իսկ միւս կողմէ մեզ կը հիացնէ զգացումներու եւ ստեղծագործ երեւակայութեան յորդառատութիւնը: Հետեւաբար, իմաստասիրութեան դասական մեթոտները կարելի չ'ըլլար կիրառել գոհացուցիչ կերպով. անհրաժեշտ է զարգացնել համադրական եւ երբեմն ոչ-ուղղափառ մեթոտ մը, կարելի եղածին չափ ընդարձակ տարածութիւններ ընդգրկելու համար գրողներու աշխարհայայացին մէջ»:

Ապա շեշտը կը դնէ այն մտածութիւն վրայ, որ հատորը ծնունդն է հետեւողական եւ ամբողջական մտածութիւն մը, որովհետեւ առանձին կարեւորութիւն ունենալով հանդերձ՝ հակառակ ա՛յն է, որ անոնք կը հանդիսանան զիրար ամբողջացնող բազմաբնույթ մշակութային հրեւոյթի մը: Ա. Ելի՛ն. ան յատուկ նշանակութիւն կու տայ անգրապաշտ շորս դէմքերու եւ կենսապաշտ Վարուժանի հակադիր կեցութեանը, եւ այս մեկնակէտէն առաջնորդուելով՝ նախ կը ներկայացնէ անգրապաշտ մտածողութեան սաղմնաւորումն ու ձեւաւորումը, անոր անդրադարձը արեւմտահայ մտածողութեան վրայ, անգրապաշտ-վերացապաշտ իմաստասիրական կապերն ու հակադրութիւնները, զոյգ դպրոցներուն դաւանած ճշմարտութիւնները, ապա՝ բնականացական մակարդակի այս արժէքներն ու չափանիշները մարդկային գոյութեան շրջանակին վերադարձնող Վարուժանի մարդկայնական կենսապաշտութիւնը:

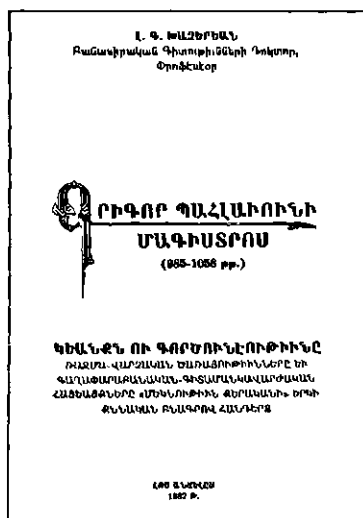
Ինչ կը վերաբերի հատորին վերջին գլուխին՝ «Իմաստասիրական եզրաբանութիւն մը» աշխատութեան, զայն կը նկատէ փորձ մը, որ կը միտէ զարգացնելու մասնագիտական լեզու մը՝ ռեալիզմ եւ եզրաբանական յատուկ դրութեամբ մը, որովհետեւ զրոյցները երբեք չեն փորձած ըլլալ հետեւողական՝ մնալու իրաքանչիւր բառին իմաստի սահմանին մէջ, որուն հետեւանքով՝ նոյն հեղինակին մօտ, միեւնոյն բառին առիթով, յաճախ կ'ործածուած են հայերէն տարբեր բառեր:

Եզրակացնելով, Սեղա Պարսումեան-Տատոյեան կը յայտնէ, թէ այս հատորին ուսումնասիրութիւնները թուրքիւն յանձնուած են 1981-1986 ժամանակաշրջանին, գրուած ու վերամշակուած են բազմիցս եւ երկարուած են փոփոխութիւններու՝ նոյնիսկ լիբանանահայ մամուլին մէջ հատուածաբար կամ ամբողջութեամբ լոյս տեսնելէ ետք:

Առ ի տեղեկութիւն յայտնենք, որ կողքն ու գծանկարները կը կրեն ստորագրութիւնը հատորին հեղինակին, որ 1980ին ի վեր հայ եւ օտար իմաստասիրութիւն, մշակույթի եւ արուեստի պատ-

մութին կը դասախօսէ Հայկական դուլէն եւ Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանին մէջ, իսկ 1978էն ի վեր կ'աշխատակցի լիբանանահայ մամուլին, ստորագրելով մանկավարժական, գեղարվեստական եւ իմաստասիրական յօդուածներ եւ ուսումնասիրութիւններ:

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ

Փրոֆ. Դուկա Լեւոն Գ. Խաչերեանի «Գրիգոր Պանլիսինի Մագիստրոս» ստուար հատորը լոյս տեսաւ 1987ին, Լոս Անճելէսի մէջ, «Ալքո» տպարանէն, մեկեւտասութեամբ տէր եւ տիկին Մանուէլ եւ Ժողէֆին Սասունեաններու, Գարէգին Բ. Վեհափառի գահակալութեան տասնամեակին առիթով:

Հայ մեծ մտածող Գրիգոր Պաշլուսեանի Մագիստրոսի (985-1058) կեանքին եւ գործունէութեան նուիրուած այս հատորը, որ կը հանուէ 197 մեծագիր էջեր, կը բաղկանայ հինգ մասերէ:

Առաջին բաժինով նախ կը կարդանք Հիւսիսային Ամերիկայի Հայոց Արեւմտեան Թեմի առաջնորդին՝ Տաթևի արքեպս.

Սարգիսեանի «Երկու խօսք», ուր ան առաջին հերթին կը յայտնէ իր մեծ հրճուածքը՝ «հանրածանօթ հայապետ Փրոֆ. Դուկա Լ. Գ. Խաչերեանի ծառայուն եւ խորագին այս ուսումնասիրութեան» հրատարակման առիթով: Ապա, Տաթևի արքեպս. գրեւէ կու տայ, թէ ԺԱ. զարուքադաքական – պետական ականաւոր գործիչին, Հայ դպրութեան եւ՝ մշակութիւն տեսարան Գրիգոր Պաշլուսեանի Մագիստրոսի կեանքն ու գործը, բայց մանաւանդ անոր «Մեկնութիւն Բերական» քննական բնագիրը ուսումնասիրող այս ծառայուն հատորը շարունակուի – թիւն է Արեւմտեան Ամերիկայի Թեմի Առաջնորդարանի նախաձեռնութեամբ հրատարակուող Հայագիտական ուսումնասիրութիւններու, որոնք «իբրեւ հայ դպրութեան տեսական աղբիւրներ կ'օգտագործուին համալսարաններու, հայագիտական ամպլիոններու եւ հայագէտներու կողմէ»:

Լ. Գ. Խաչերեանի վաստակը բարձր գնահատելէ ետք, Տաթևի Արքեպս. կ'ընդգծէ, թէ այս ուսումնասիրութիւնը առատ լոյս կը սփռէ Գրիգոր Մագիստրոսի տոհմարանի թեան, ուսումնասիրական ծառայութիւններուն, Բագրատունեաց թագաւորութեան վերջին շրջանի պալատական կեանքի ներքին ծախքերուն, հայ-բիւզանդական յարաբերութիւններուն եւ քաղաքական կողմնորոշումներու բարդ հարցերու ն վրայ: Նաեւ անիկա լուսարձակի տակ կ'առնէ Գրիգոր Պաշլուսեանի փոխադասական հայեացքներն ու տեսութիւնները՝ փիմադրական, ձեռագրական եւ հայագիտական հարուստ նիւթերու օգտագործումով: Վերջապէս, Խաչերեանի ուսումնասիրութիւնը թանկագին է չէր կը յատկացնէ «Թանգարանական շարժում»ի ազանդաւոր բնոյթի բացայայտման, Հայաստանի այդ Առաքելական Եկեղեցւոյ գիմադրիչ անադարաւ պահպանման ու հարստացման, ազգային ինքնութեան պահպանման ի խնդիր մղուած պայքարին, մամուլական շրջանի ազգային-եկեղեցական, մշակութային եւ բնակչութիւնը բարձր իրադարձութիւններուն եւ յարակից նիւթերուն:

Այս հաստատումները կատարելէ ետք,

Տաթև սրբազան յատուկ գնահատանքի կ'արժանացնէ Հայ գպրութեան, ուսման եւ բարձրագոյն կրթութեան հարցերը քննարկող գլուխը՝ իրրիս Հայ մանկավարժութեան պատմութեան ուսումնասիրման բնագաւառին մէջ արժանագրքուած յուրջ նուաճում, եւ ի. Գ. Քաչերեանի մանրագծին ուսումնասիրութեան շնորհիւ՝ առաջին անգամ բլլալով իր գիտական եւ քննական բնագործը ընթերցողին հրաժեշտող Գրիգոր Պաշխուսեթի «Մեկնութիւն Բերականի» գործը արժեւորելով՝ կ'ընդգծէ. «Գրիգոր Պաշխուսեթի Վեհկնութիւն քերականի» գործը ճարիրամեակներ շարունակ որպէս դասագիրք գործածուած է վաճառքէն, վարդապետարաններու, ճեմարաններու եւ համալսարաններու մէջ (...) Ջայն հրապարակելով՝ Փրոֆ. Դոկտ. ի. Գ. Քաչերեան կ'ամրագրացնէ մեր մատենագրութեան մէջ կարեւոր բնագաւառի՝ լեզուի եւ ֆերականութեան դասագիրքերու բնագիրներուն բնական ուսումնասիրութիւնն ու հրապարակումը:

Կը յաջորդէ ի. Գ. Քաչերեանի «Հեղինակի կողմից» ներածականը, որ հատորին Հեղինակը մեծապէս կը գնահատէ Գրիգոր Պաշխուսեթի «ամբողջական բարդ կերպարը»՝ իրրիս ռազմապետ, պետական գործիչ, գաղափարախօս, գպրութեան եւ մշակոյթի տեսարան, գիտնական, թագմանիչ եւ մատենագիր-արժեքներ՝ որոնցմէ իւրաքանչիւրին տառնեակ էջեր կը տրամադրէ իր համապարփակ ուսումնասիրութեան մէջ:

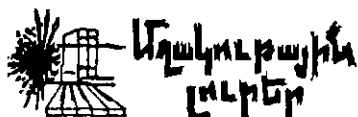
«ամբողջական գիտական ուսումնասիրութեամբ ներկայացնելու Գրիգոր Պաշխուսեթի Մագիստրոսի կեանքն ու գործունէութիւնը՝ իր բոլոր մանրամասնութիւններով, որ երբեւէ կ'ընծայեմ մեզ հասած գրաւոր արձանագրութիւնները»:

Ապա, Հեղինակը կը տեղեկացնէ, թէ այս աշխատասիրութիւնը գլխաւորաբար կատարած «Երեւանի Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Հիմնագիրների Գիտահետազոտական Ինստիտուտում» Մատենադարանում, Ջեռագրական-վաւերագրական աղբիւրների, ինչպէս եւ հայագիտական ճոխ գրականութեամբ ամենախոշոր կենտրոնում»:

Հատորին Բ. մասը՝ «Ուսումնասիրութիւն», կը գրաւէ էջերու նաւթի թիւեր (17-352): Իր կարգին, այս աշխատասիրութիւնը կը բաժնուի վեց գլուխներու՝ իրենց ստորաբաժանումներով: Կը յաջորդէ «Մեկնութիւն Բերականի» ի. Գ. Քաչերեանի տոգատակի գիտական բացատրութիւններով եւ Եզդումներով (353-464):

Synopsis խորապրկայ յաջորդ բաժինը անգլերէն ամփոփումն է ի. Գ. Քաչերեանի բնագործի ուսումնասիրութեան, գրուած՝ օտար ընթերցողներուն եւ մտաւորականներուն համար (465-488):

Ապա, վերջին բաժնով կը տրուին անձնանուններու եւ տեղանունների ցանկերը, մատենագրութիւնը օգտագործուած աղբիւրներուն եւ ուսումնասիրութիւններուն, ինչպէս նաեւ հատորին բովանդակութիւնը:

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԵԱՆ
ՓԼԱՌԱՏՕՆ՝ ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԷՋ**

Անշուշտ ՀՀ Ազգային Ժողովում, Կապիտալի
հրաժեշտության փառասուն մը առիթ ունեցած է
Վենիսիայից մեկ, Հովանիս ոգու թնամը Խաչատրյանը՝ դրո-
ւաշխիքի մասին նախադրույթներով, Վենիսիայի
քաղաքագաղտնական թնամը է լյարձեր հրաժեշտներն ու
խորհուրդներ, ինչպէս ու նախ. Ս. Ղազարի Դիմիտրիսի
միտայանի մասին:

Գրախոս ունեցած են զանազան երկրորդըրէրէր հիշման հարցերէր հարմարութեան: Առաջինն հայրն ունեցողը հայուն է ժողովրդին սեմքերէր օրբէր-թորբէրէր հարցերէր: Երկրորդը Պէրսէր ժամկէտին, որ նուազանք է հոգործըր հոգործութեան: Արեւ հարաշմանեանն, Այլեքսանդր Սեպուքեանն, Ռիչըրտ Սարգսյանեանն են Պարսիկ ժողովրդին յայտարար էր ուղարկաւոր Սարգսյանն Փառապանակ, որ 19 Ապրիլին, տաւր յայտարարեալը հոգործ, նուազանք է ծառէ հոգոր ըլ յարմարութեան Սարգսյանն Տէպուքեանն: Ապա, 29 Ապրիլին հայրն ունեցած է Արեւիկայ յայտարարն նուազ Միւլապիլի, որուն է զիտարար օրեկանութեան է պարտաւոր լուսնիկ Պարսիկ: Երկրորդը Պարսիկ յայտարար Տէպուք իտպիկ, նուազըր նուազանք է ծառէ Պարսիկութեան հոգործըր:

Եւ Մայիսին ելոյ՛լ ունեցած Է Լուստան Հասարակ-
ւած Տիրեմկերանի գլխաւորած լաւաւորն դատաւ-
որ, որուն առաջին քի թաղաւորն Է Լեւոն Տիրե-
մկան: Մարտիին Է Շրջապիտին յարաբերեալ
նուազելի հասց, դատաւոր իր յայտադրեմն երկրորդ
մասը յատկացուցած Է դուռ Հայկական երաժշտու-
թեան, նուազեցող Կոմիտասին Է Փարսի յարաբե-
նեցելի:

Բացառիկ եղած է մասնատեղ առաջին ութ-
սուր անցմանը կազմում ֆարիքի իրական-
միջոցառումները կազմում, 13 և 14 միջոցներ,
կազմում իրականությանը դիմարկումները: Այսպես
- 13 և 14 միջոցներ, իրականությանը դիմարկում է հայ հոգի:

Ապա, յայդդարարար կոչով ունեցան զ՛ճեկնոյնի ինան ի իարիկ նուպոյոյ Սուգանա Միխրտոնեան (22 Մայիս), Հաշիպասայ Զուժափաւար Մտնիկ Զազրեան (31 Մայիս), պէրոթանայ դաշնականար Աւետիք Զուրաճմանն եւ դաշնականար Համիկ Մկրտչեան:

**ԳԱՆՁԱՍԱՐԻ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԱՆՔԸ**

Գաղափարն Արցախի նահանգի հայերն զուտ առի (այժմուս Հեռուսյան) Զարաթուստի Մարտահերթի լըր-
նային հայերնայի ծախ ապին, բարձր բլուրի ժը
կրպա, իր գաղտնի Արցախի աշխարհի ընդարձակեթերի
մէջը՝ Գաղաճառարի գաղտը: Անկերտ իր աղտնեթ
առաջան ի այս բլուրի, որ անցնողներն Զարաթու-
ստի ի արժանի ի այս ժառողներու Հանդերձ:

Գաղմատարի մասին առաջին անգնեղեցիները հր-
չայտել են Անտիոքի Մովսիսի գրադարանից: Անոր
վերաբերյալ հրե վերաբերյալ 10րդ դարապիսուն է:
Բայց ահա, այս հիմունքաց վաւերին անդ, 13րդ
դարուն հի գաղտնեցի նոր վաւեր են: Գաղմատարը
Արցախին ինքն իր իշխանաց իշխան Զաւակ-Չալայի
է: Կրկնապէս Գաղմատեցի գաղմաթիէին Համաթայն,
հիւսիսեան օտարը գաղմատարած է 1240ին, վար-
դապարս անին սրբ:

Դառա լաճեցա՝ Վաճքին հեղինակութիւնը կը բարձրանայ, քանի որ Դանձառայի հոգեւոր առաջնորդները կը ձեռնադրուին Լասան-Վաչաճան առհին՝ իրեն. ներկայաւոր,ցին.ինն: Վաճքը կը դառնայ թաղապետան-ժպտութային կեդրոն՝ իր հոյակապ ու զբոսայտով ու զպրատանով: Անոր առաջնորդներն ու զիւր իր խառնակ Արքայան հոգեւոր եւ ժպտութային-գրքական կենտրոնն են:

Իսկ Լեյբոյ դարձն ազնւել, անձնաւ կը դառնայ
Աղոռանքի կաթողիկոսութեան անգործութեան նստա-
սիրտը:

Քանաճառարի մանրը մեծ դեր կը ստանձնէ յատկապես 17րդ դարուն՝ Իբրեւն ազգային-ազատագրական պայքարի ճակատը: Անոր փառլոյդիքները, դորմապեյնը՝ Հարաբարդի մելիքներն ու Նահ, կը դառնան ազատագրական պայքարի աղիւնջը դժբերէր: Այս լքմանը մեծ դեր կը խաղայ մահմադարաւոր Մալիկ կաթոլիկները:

Հետազոյային, Գրահասարկ կաթողիկոսութիւնը
Վճռական զքն կը խաղաղ պարտիկ և օտմանհան
բունակալներուն յիշ՝ կաղմակըպլելով Նայ ժողո-
րհայր ինքնապաշտպանութիւնը:

Ահա, իր ժամանակին, այսպիսի կարեւոր զեք կատարած է Գանձաւարի վանքը, սակայն անկեղտ չոչակեալ որ դարձած է ոչ միայն ժողովրդային կրթական եւ ազատագրական պայքարին մէջ խա-

զապահ իր գերով, այլև՝ հարտարական կնք-
նապարհներով: Փանձաարի վանքը կը համարուի
Հայկական հարտարականութեան մարդաբանե-
րէն մէկը:

Փանձաարի վանքին եւ անոր հարտարակա-
նութեան ուսումնարաններուն ներառեցանք
էն Ղեւոնդ Ալիշան, Յ. Օրբելի, Ս. Բարխուդարեան,
Ս. Հատրաթեան, Բ. Ուլուքաբեան եւ ուրիշներ:

Հայ հարտարականութեան այս գունդը բնիկ-
ցող լայն ցանցուածքին ներկայացնելու նպատա-
կով, վերջերս, Հայաստանի մէջ Հայերէնով եւ ու-
սերէնով հրատարակուած է «Փանձաար» անուն
հանրամատչելի հատորը:

ՍԱՄՈՒԵԼ ՊԵՔԵԹԻ ՎԵՐՋԻՆ ԳԻՐԲԸ

«Սովետական գրող» հրատարակչութիւնը 20
հազար օրինակ տպագրական լոյս ընծայած է «Հայ
քնարերգութեան մատենաշարի հերթական հա-
տորակը՝ Քալատուր Կելատեցիի «Տաղեր»:

Կելատեցի 13-14րդ դարերու Հայ գրականու-
թեան ինքնատիպ գէտերէն մէկն է: Անոր մասին
կենսագրական լայն տեղեկութիւններ չեն հասած
մեզի: Ան ոչ միայն եղած է իր ժամանակի նշանա-
ւոր բանաստեղծ, այլև՝ շատարական գործիչ եւ
հմուտ մանկավարժ: Ան իր գործունեականութեան
ընթացքին լատինագրականներու գէտ մղուած
պայքարին եւ եղած՝ պայքարի ոգիւնով գէտերէն
մէկը:

Կելատեցիին նաեւ եղած է նշանաւոր տաղասաց
մը, սակայն այս գծով կան չփոքրեց, բանի որ անոր
տաղերը յաճախ վերագրուած են ուրիշներու, կամ
ուրիշներու գործերը՝ իրեն:

«Տաղեր» ժողովածուին մէջ Ս. Գրուսեանեան
զետեղած է այն տաղերը, որոնց պատկանելիու-
թեան շուրջ կոսակածներ չկան:

ՍՊԱՆԵՐԷՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԵՋ

Հայաստանի մէջ, վերջերս, թարգմանաբար լոյս
տեսած են սպանացի կին գրող Գաբրիելա Ֆրան-
սիսի մը եւ «Կազիմ»-ի իրենց տրամագրութեան ասկ
պիտի ունենան նաեւ սպանացի նշանաւոր արձա-
կագիր Գաբրիել Մալե Սկալի «Պատկերաւոր Դուար-
տէի ընտանիք» գիրքը:

Հայաստանի մէջ, Սպանիոյ եւ Լատին Ամերիկայի
սպանախոս երկրներու գրողներու գիրքերը
թարգմանաբար կը հրատարակուին մինչեւ հարիւր
հազար տպագրականով եւ ամբողջութեամբ կը
սպանին:

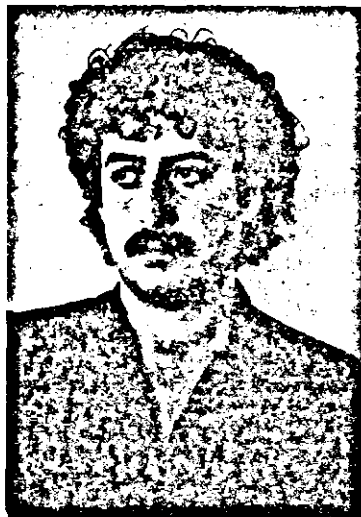
Անհիթիթի թուրքի գլխաւոր գէտերէն Սամ-
ուել Պէթիքի «Իմամ» («Պատկեր») գիրքը վեր-
ջերս լոյս տեսած է Թրանսայի մէջ: 1200 բառերէ եւ
մէկ նախադասութենէ բաղկացած 10 էջոց գրքոյ-
կին վերջին տողը կը պարզէ, թէ այդ գործը գրուած
է 1950ին:

Գրական աղբիւրներու համաձայն, Թրանսայի
հրատարակիչ ժընոմ Լիւստոն համոզած է Պէթիքի,
որպէսզի անգամ մը եւս հրատարակուի նախապէս
1959ին, Լիւստոնի մէջ հրատարակուած այս գործը:

Պէթիք Փարիզ հաստատուած է 80 տարիներ
առաջ եւ մինչեւ որս հոն կ'ապրէ: 1941ին ի վեր ան
ընտրած է լատինիւր, մերժելով գրաւոր եւ քա-
նաւոր արտայայտուելու բոլոր առաջարկները:
1940-էն ասդին անոր գործերը աստատարակեց
էն հանդիման, այն համոզումով, որ շաշխարհը անի-
մաստ եւ պարագլուխ լի իր գլխով իր գլխով
տրամաբանօրէն պէտք է ըլլամ ունայնութիւններ
եւ կամ... սպիտակ էրծը:

Վերագրուելով «Իմամ» գործին, անիկա կը
նկարագրէ կին մը, շուրջ մը, արուարձան մը,
սկսնալիւններու կոյտ մը, եւ այլն: Թեպէս իր միւս
գործերուն մէջ, հաս եւս Պէթիքի կը գործածէ իր բն-
թացիկ խորհրդանիշը՝ ցնիւր եւ անգամ մը եւս
կ'ընդգծէ, թէ աշխարհը պատուած է ունայնու-
թեամբ:

ԵՄԱՆՈՒԷԼ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆԻ
ԳՈՐԾԵՐԸ՝ ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ
«ԿՈՐՔԻ» ՑՈՒՑԱՍՐԱՀԻՆ
ՄԷՋ

Մայիս 17-ին, էմանուել Կիրակոսեանի վերջին ցուցանակներն անցան անդի ունեցած է Նիւ Եորքի Եփրեմ ցուցասրահին մէջ: Ձերբագրատուելէ հար հարը՝ Փայ Կիրակոսեանի բարերար ազդեցութիւնէն, երիտասարդ զննողները այժմ յուրվ փնտրութիւններու մէջ է և կը գիտէ զէպի ինքնուրոյնութիւն, կեդրոնականով մարդակազմութեան մանրամասնութիւններուն վրայ:

Էմանուել Կիրակոսեան զննողարդական իր կրթութիւնը ստացած է Արեւելեան Գերմանիա և մասնաւորաբար «մանկագիտացած»՝ մարդակազմութեան մէջ: Այս իսկ պատճառով, ան կը պատկերէ առաւելաբար սփորներ և մկաններ, որոնք ընդհանրապէս մոռացուած և թզկտուած մարմիններ կը յիշեցնեն: Անոր վերջին գործերը կը ներկայացնեն պատերազմի հետեւանքներն ու արհաւիրքը և իրենց ողբերգական էութեամբ կը միաձուլուին Յնդասպանութեան գաղափարին հետ:

Հայկական Յնդասպանութեան և լիբանանեան պատերազմին արհաւիրքներն «նկերով» շուրջ տասնամեակէ մը ի վեր է. Կիրակոսեան կը շարունակէ մտայնորէն Հայ և լիբանանցի ժողովուրդներու տառապանքներուն և տեղեկութեան:

ՀԱՅ ԱՐԵՒԵԼԱԳԷՏՆԵՐՈՒ
ՆՈՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Հայ և օտար փոխարարներութիւններու մասին տեղեկութիւններ պարունակող արարական, իրանական և միջնադարեան այլ սկզբնաղբիւրներու հետազոտութիւններէ կը բաղկանայ ուսումնասիրութիւններու այն նոր շարքը, որ լոյս տեսած է Հայաստանի Գիտութիւններու Ակադեմիայի արհեստագիտութեան Հիմնարկի մասնաշաղկապներուն նախաձեռնութեամբ:

Ներկայիս լոյս տեսած Ա. Հատարը կ'ընդգրկէ 7-13րդ դարերու արար պատմիչներու և աշխարհագրագետներու, եթովպացի և իրանցի հեղինակներու երկերու վերաբերեալութիւններ և թարգմանութիւններ, ինչպէս նաեւ՝ գերբ կազմակերպութեան յօդուածները, որոնք կը վերաբերին հարեան ժողովուրդներու հետ հայերու հաստատած երկնորդմանի կապերուն և յարակից հարցերուն:

Հայաստանի Գիտութիւններու Ակադեմիայի արհեստագիտութեան Հիմնարկը գիտութեան այս բնագաւառին խորհրդային ամէնէն հեղինակաւոր կեդրոններէն է: Անոր աշխատակիցները տալարութեան կը պատրաստեն և կը հրատարակեն աշխատութիւններու շարք մը:

ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄ
ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՄԱՐԶԻՆ ՄԷՋ

Մոսկուայէն հաղորդուած Հեռագրայութիւն մը «ՌԵՍՍԵՆ» լրատու գործակալութիւնը կ'անդրադառնայ, որ Միխայիլ Գորբաչովի օրով և անոր զիջումներով վերականգնման ու հրապարակայնութեան շարժումի ծիրէն ներս, խորհրդային և օտար արուեստագետներու, պարափութներու, նուագախումբներու և երգչախումբներու փոխարարներութիւնները աւելի սերտացած և նոր թափ ստացած են:

Յաջողակտրին համաձայն, արուեստի զանազան բնագաւառներու մէջ, չափանիշներն ու բժրունդները յեղաշրջուած են և ներկայիս յառաջադաշտ կը քաշուին: Արուեստագետներու և արուեստագէտներու առիթ կը արուի կոյթներ ունենալու և իրենց ստեղծագործութիւնները հանրութեան հրաժեշտելու:

Այսպէս, 30 տարեկան նախկին հարտաբաշտ մը՝ Ճըրմին Վինսկաւաով, որ յառաջադաշտ երաժրշտութեան հասագ ունիւրէն է, վերջէն հարած է «Պրաֆօ» անուով հայայական նուագարան մը, որ կառուցուած է լոյս տեսնի մետաղներէ:

Այս նուագարանը կը գրուէ ամբողջ սենեակ մը: Իր աշուարտափ պատճառով մայրերով՝ «Պրաֆօ»-ն նաեւ կընայ ներշնչել... միշտ իսկ նախաձեռնող մարդը:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՀՈՒՇԻԿ ՏԱՄՆԱՊԵՏԵԱՆ

Ք Ե Ր Թ Ո Ւ Ա Շ Ն Ե Ր

- Պէյրուք, 1988: 120 էջ, «Համազգայինի Վահէ Սէթեան» տպարան:

ՄԱԼԽԱՍ

Զ Ա Ր Թ Օ Ն Ք

(Վ Է Պ — Ա. ՀԱՏՈՐ)

- Պէյրուք, 1988, 448 էջ, «Համազգայինի Վահէ Սէթեան» տպարան, Գ. տպագրութիւն:

ՄԱԼԽԱՍ

Զ Ա Ր Թ Օ Ն Ք

(Վ Է Պ — Բ. ՀԱՏՈՐ)

- Պէյրուք, 1988, 538 էջ, «Համազգայինի Վահէ Սէթեան» տպարան, Գ. տպագրութիւն:

ՀԻՔԱՆԱՆ

Հաստիքաճան՝ 100 Լ. Ռ.

Տարեկան բաժնեգին՝ 1000 Լ. Ռ.

ՍՈՒՐՈՒ

Հաստիքաճան՝ 25 Ս. Ռ.

ԱՅԻ ԲԱՆՆ

Տարեկան բաժնեգին՝ 40 Ամերիկեան տալար

بأكين
مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية
المدير المسؤول
السيد اربن كارنيك قواعبان

•

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISIQUE

Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

•

ԲԱԿԻՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻ

Խմբագիր
ԳՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ

Խմբագրությունը անդամ
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

B. P. 80896 - Beyrouth - Liban
Tél. 266740

digitised by A.R.A.R.@